

Mõistlik jutustaja.

Noortele ja wanadele waimu kosutamiseks

wälja annud

Paul Andriß.

I.

Tartus, 1880.

Trükitud G. Laakmann'i kulu ja kirjadega.

Paul Andritz.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 12. Detsembril 1879.

Suhatuses.

Laulituga olen ma küsinud:

„Mu armas, kallid isamaa,
Mis võin ma sulle kindida?“

ja olen vastusels saanud:

„Mu laps, kui nii mind armastad,
Mu soovi warsti kuulda saad:
Su wäiksid wendi kaswata,
Su õrne õdesid õpeta!“

Selle soowi täitmises olen ma „Eesti Laste Kirja-
kogu“ läbi hakatust teinud. Aga mina arwan, et isamaa mitte
üksi aastate poolt noori ja kaswu poolest pisukest wendi ja
õdesid „wäikesteks“ ja „õrnadeks“ ei nimeta, waid igatiht,
kes weel täieline ei ole. Ja kes võib ennast täieliseks tunnis-
tada? Mina mitte. Ma tean, et algaja olen ja selleks elu-
ajaks jään. Kui mina siiski ees seiswa raamatuga „Laste Kirja-
kogu“ kõrgema wanaduse kohta tüki „Mõistliku jutus-
taja“ nime all otsa jätkan, siis ünnib see üksi sellepärast, —
kuna mitmil minu wendadel wähe, wähem kui minul, õpetamise
ja õppimise, kaswatamise ja kaswamise nõuusi käes on, — et
neil, kes soowiwad, võimalik oleks inimese kohust täielisemalt
täita, j. o. püüda üleüldse täielisemaks saada.

„Eesti Laste Kirjakogu“ tahab hingetundmise
(psychologia), puhtusekombe (ethika) ja ilumeele (ästhe-
tika) seaduste juhil oma tööd teha. Ta tahab lõbu-
sal wiisil laste silmaringi, nende waimu wõimu tä-
hele pannes, laiendada, neile juttudes ja lugudes
lujutusi, kas eesmärgiks (järele sõudmises) wõi ka hir-
mutusels (wastu kaitsemises), waimu silmade ette sea-
dida, meelesindlust (karakterit), isamaa armastust, ini-
meste lugupidamist (auustamist) kaswatada, usu- ja ilu-
tundmust äratada ja elustada ning üleüldse noort
sugu kõigi kõrge asjade, nagu hääduse ja tõsiduse
taganõudmisele waimustada. Ühtlast tahab ta ka

oliwad enamiste tema usu-osalised. Ta pidas neid wäga forras. Wandumise ja needmise asemel kuuldi siin palwe pidamist ja laulu häält, sest nende päälit oli ka ühtlase — nende õpetaja.

Selle salgaga wõitis Kromwell ajuti kuninga wäesalkasid. Balgaks tõstis teda parlament obersti auu sisse. Nüüd palkas ta enesele terve rügemendi sõjamehi, teda ta niisama juhataks, nagu enne oma rootu. Ja esimest korda oli nende wasta Ruprecht'i ja tema ratsameeste wahwus waht. Rahfriietes, tugewad piigid peus, piibel paunas, paniwad need, rahwast „pühaks salgaks“ hüütud, Kromwelli mehed igale hädale wahwaste wasta ja mürdsiwad suure, tugewa Kromwelli juhatusel all maha, mis ette puutus. Kus nemad ilmusiwad, sääl oli wõit nende päralt.

Hornfasiile tapluses wõitis Kromwell kuninga ratsawäe täieste ära ja pillas siis, mitu maa- ja grahwikonda läbi rännates, Lomwestofi kohal kuninga sõjawäe laiale. Balgaks tõsteti ta nüüd kindraliks. Selles seisuses wõitis ta kuninga wäe 1644 Marstonmore juures. Pea pärast seda andis grahw Essex ülemkindrali ammeti ära, sest ühe uuese walatud seaduse punkti järele ei tohtinud ükski parlamendi liige wäeteenistuses wõi ka mõnes tõises riigi ammetis olla. Kindral Fairfax tõsteti tema asemele ülemkindraliks. Aga Kromwell, ehk ta küll ise ka parlamendi liige oli, oskas asju nõnda ajada, et tema wäeülemaks jäi. Mitmed parlamendi liikmed tunnistasiwad, et ilma temata sugugi sõjawägi ei wõida läbi saada ja teda ülemkindrali abiks pidada tõstetama, mis ka wiimaks sündis. Selle eest tänas ta parlamenti ühe suure wõidu läbi Nasey kohal Ruprecht'i üle. See wõit saatis kuninga õnne päilese looja. Asjata katse järele parlamendiga rahu teha põgenes Kaarel Shotlaste juurde, kelle üle ta ka ühtlase kuninga oli. Siit lootis ta abi. Aga Kromwelli tagatibutamise pääle müüsiwad Shotlaste ülemad oma õnnetu kuninga parlamendile ära, kes teda Holmby lossi wangi lastis panna.

Sellega oli sõda kuninga ja parlamendi wahel lõpetatud, ja Londonis peeti nõuu sõjawäge, kellel nüüd enam Inglismaal tööd ei olnud, kas kodu saata, wõi Ziri maale läkitada, kus ju 1641 aasta Wiina kuust saadil mässamine mõllas, mida siia maale ei olnud korda läinud ära lämmatada.

Aga sõjawägi andis parlamendile teada, et ta ennast enne ei kodu ega Ziri maale saata ei lase, kunni maksmata palk tasutud. Parlament andis Kromwellile käsu kätte, soldatid lepitada ja waigistada.

Aga sõjaväe kodusaatmine ei olnud koguni mitte Kromwelli meele järele, sellepärast finnitask ta väeülemate ja soldatide nende tõrkumise tujus. Seda teada saades andsidwad mõned parlamendi liikmed nõuu kavalat kihutajat kinni wõtta ja wangi heita lasta. Aga selleks ei olnud Kromwellil lusti, sellepärast pidask ta ümmarguse nõuu: ilma kindrali Fairfax'i loata, kes ju animu paljalt ülemkindrali nimelantja oli, lastis Kromwell korraka kuningaga Holmby lossist sõjaleeri tuua. Selle agara sammuga läbi seadis ta nüüd ennast seadusliku pinna pääle, kuna ta parlamendi seadusewastaste mässajate tilda kukutas.

Alguses näidati igalt poolt kuningaga wastu suurt lahkust ja Kromwell ise ilmutas silmakirjaks sõudu kuningat oma järje pääle ülendada. Seda tõeks pidades olewat Kaarel oma waenlasele püüspäela auutähte*) ja Essex'i grahwikonda lubanud anda, kui ta teda auujärje pääle tagasi awitaks. Aga ühtlase kirjutanud ta oma abikaasale, kes teda Kromwelli sõbrust keelnuks usaldada, ta tunda seda kelmi väga hästi ja saada temale sellepärast siidipüüspäela asemel omal ajal kanepikõie laelaeheteks muretsjema. See kiri olewat Kromwelli kätte sattunud, mis väga võimalik on, sest sellest tunnist saadik läänas ta kuningaga wastu kasuka otse karupidi. Ta läis oma walitsejaga nii meeletumal kombel ümber, et see oma elu eest kartes Wighiti saare pääle põgenes, kust ta laewaga lootis Prantsuse maale ära pääseba. Aga teda tabati jälle finni ja nüüd lastis teda Kromwell kange wahi alla Hursti kindlusse finni panna.

Parlament katsus oma käsu läbi, kuningat endiste kohtu wiia, Kromwellile natukene hirmu teha. Aga Kromwell ei pannud seda käsku tähele. Palju ennemalt tegi ta parlamendile oma ähwardamise läbi, — kui silmapill soldatite palik ei saada ära maksetud, siis tahata tema wäega Londoni linna wasta marsšida, — pääwalu. Ja kui paljas ähwardamine ei awitanud, tegi ta seda tõeks. Edisuse kuu kuwendamal päewal 1647 sammus ta oma sõjaväe salkadega päälinna ja wõttis kuningaga lossis eluaseta, kuhu ta ka surma tunnini elama on jäänud.

Sellest saadik oli Kromwell Inglismaa tõsine walitseja. Sõjawägi armastas teda määramata ja tundis üksi tema tahtmist ning kuulis ainult tema käsku. Kes oleks julgenud temale

*) Püüspäela auutäht on tõige ülem auumärk Inglismaal.

wasta hakata? Parlament wärises ja täitis kõik, mis ta soovis. Ise ennafti haawas ta selle läbi, et ta need liikmed, arwu järele üksteistkümme, kes nõuu oliwad annud Kromwelli kinni wõtta, parlamendist ära saatis. „Mul on,“ — ütles sell korral Kromwell — „kuningas käes ja parlament taskus.“

Nüüd ei pidanud ta Kromwell enam oma nõuu kuninga kohta latte all. Ta ütles kuningawalitsust iga Inglise laela tulnud õnnetuse hallika olewat ja kuulutas rahwa isewalitseja woli. Nüüd andis ta täsku kuninga üle kohut mõista. Oma orjawaimudest kokku seatud kohtu läbi lastis ta õnnetu kuninga isamaa äraandjana ja wägivaldsena 27. Määri kuu päewal 1649 surma mõista. Kolm päewa pärast seda langes kroonitandja pää.

Nüüd oli küll „Inglismaa õnnetuse hallikas“ kinni sulutud ja Inglismaa oli wabariik, aga ometi puudus sääl priius ja ühendus. Sest riik oli palju wägivaldsema walitseja wõimuse all, kui hää püüdmisega, aga kõhetu kuningas oli olnud. —

Asjata oliwad Shotlased, kui nad õnnetust, mis kuningat ähwardas, oliwad ära tunnud, teda püüdnud päästa. Eks ta ei olnud nende päris walitseja, ja eks ei olnud nende kohus seda häbimärki, mis kuninga äramüümine waenlaste kätte nende rahwuse ja auu külge oli tähendanud, kustutada? Nad tahtsiwad oma wana patu-wõlga wähendada ja kui võimalik koguni kautada ja tungisiwad selleks suure sõjawäega Inglismaa sisse. Aga walwas Kromwell läks neile wasta, wõitis neid Preston'i kohal ja sundis terwet Shotimaad alla heitma.

Priius armastajad Shotlased landsiwad wasta meelt nii-sugust rõhuvat eluforda, nagu neil käes oli. Nad wõtsiwad nõuaks ühe hoobiga sellele otja teha, ja hüüdsiwad ära surmatud kuninga poja Kaarli II. kuningaks. Rõõmuga kuulis ühelsatõistkümne aastane noormees, kes oma ema ja wenna-tega Haag'i linnas, Hollandimaal ulualust oii leidnud, rahwa kutsut ja jõudis 23. Heina kuu päewal 1650 Shotimaa rannale. Hõiskamisega wõeti teda wastu. Aga see rõõm oli ürikene. Nuttu oli Kromwell platsis ja wõitis noore kuninga wäe 3. Mäihli kuu päewal Dunbari ligedal ära. Etiski krooniti Kaarel II. Määri kuu esimesel päewal 1651 aastal kuningaks, sest Kromwell oli raskest haigeks jäänud, mis läbi sõda mõneks ajaks oli soikunud. See wähe andis kuningale mahti uut sõjawäge koguda. Igalt poolt tuli sõamehi kokku; ise Inglismaaltki tuli hää tubli salk mehi, kes kuninga

poole hoidsiwad. Korrage käis ka weel sõnum läbi maa, et Kromwell olewat oma auuistmelt maha lükatud. Müürid ei arwanud noor kuningas enam tarwis olewat kannatada, waid wõttis nõuiks Inglismaad tagasi wõita ja oma isa surma kätte maksta. 1651 aasta Lõikuse kuul tungis ta Inglismaa südamesse, ilma et ta kufagil wastapanemist oleks leidnud. Suba oli ta Worcester'is, paljalt 20 geograafia penikoormat Londoni linnast eemal. Siin pandi temale piir. Nagu wälk tuli Kromwell tema kaela ja puhkas tuule tuhinal ta sõjawäe laiale. Kaarel ise pidi rutuste põgenema.

Need on meie loo eelkäijad sündmused. Ma tähendan weel siia juurde, et Kromwelli wõit selle maajau rahwa seas suurt rõõmu sünnitas, sest enamiste elastiwad siin pool riigi küljes wägewa wolinitu usu- ja meeleosalised.

Worcesteri tapluse päewa õhtul sõitsiwad kaks ratsameest tuhat nelja Worcesteri maanteed mööda põhja poole. Üks neist oli umbes 30 aastat wana, suure kaswuga ja ilusa mehise palega. Tema pääd katfiwad pikad mustad juuksed ja lõuga tihe habe. Tõine oli palju noorem, umbes 20-aastane. Tema peaaegu tütarlapse sarnase näu pääl ei olnud weel habeme karwagi, ja ta terve kogu oli, isäranis kui wanema ratsamehe kõrwu säeme, palju peenem ja nõdrem. Ka tema kandis pikka juuksid, mis lahtiselt õlade üle rippusiwad. Ju sellest saame märku, et nad mitte Kromwelli selfiliste hulgast ei wõinud olla. Sest puritaanid ja presbitaanid ei tahtnud maailmaga ega tema rõõmuga tegemist teha, waid püüdsiwad aposilliaja lihtsust tagasi saata. Sellepärast põlgasiwad nad igasugust ehet ja ehtimist. Isäranis pika juulste kandmist, nagu sell ajal pruugiks oli, põlgasiwad nemad kangeste. Nad lastfiwad omad juuksed lühikeseks lõigata ja üksi wäga harwa kandfiwad mõned habet.

Ka ratsameeste riided oliwad, ehk küll üleüldiselt lihtsad, siiski puritaanide riidest ise wiisi. Sest neil oliwad pääle suurte ratsa-mantlite sammetist riided seljas, toredad saapad jalas ja madalad kaapkübarad pääs, mida kallid linnu suled ehtfiwad. Kummagil oli tiise mõõd wööli, kuna Kromwelli soldatid oma taperit üle õla rippuwal kandfiwad. Kõik need märgid kinnitawad meie mõtteid, et need ratsamehed wististe Worcesteri lahingis wõidetud wäeosalised oliwad. Seda arwama sunnib meid ka rutt, millega nad nagu kinniwõtmist kartes edasi lendasiwad.

Ja tõeste, lugu oli nõnda. Mõlemad ratsamehed tulivad kohe teed lahingiväljalt. Noorem neist ei olnud teegi muu, kui kuningas Kaarel II. ise. Tema kaasaline oli truu ja wahwa grahw Derby. Nemad olidwad ühe Shotlaste ratsa salgaga seltsis põgenenud. Ometi oli see salt nii suur, ta waewalt tagaajajate küüsi oleks mõinud pääseda, ja wastupanemiseks oli ta liig wäike. Sellepärast oli kuningas oma meesest lahkunud ja püüdis nüüd ühte grahw Derby mõisasse jõuda, mis mõni penikoorem maad eemal seisis. Ta lootis sääl esialguselt pelgupaika leidwat. Ja grahw Derby ise oli enese pääle mõtnud teda sinna saata.

Tuline päikese ratas oli parajalt mäe küngaste taha alla weeremas, kui Derby oma noorskaja hobust waljastest tagasi hoidis ja kuninga poole pöördes ütles: „Ma palun, armuline herra, laske nüüd ka oma hobust natukene lõõtsutada. Meie ei tohi loomade jõudu mitte üleliiga tarwitada, sest ma kardan,“ rääkis ta tagasi waadates edasi, „et meie täna seda weel rohkestes pruugime, olgu küll, et praegu minu aru järele tagaajajate käest õnnelikult oleme pääsnud!“

Noor kuningas oli kohe oma kaasalise esimeste sõnade ja eeskiru järele ka oma hobuse sammu astuma pannud ja waatas nüüd oma finiste silmadega küsides seltsilise otsa.

„Kus kohal meie praegu oleme, Derby?“ küsis ta madala häälega. „Kas weel palju maad sinu mõisasse on?“

Derby lastis oma silma üle orgusid ümberpiirajate mägede läia ja kostis: „Tõeste, mu isand, ei tea ma mitte wõlda, kui palju maad weel sinna on, aga kui meil midagi iseäralist äpardust ei juhtu, siis loodan, et umbes ketsööbl päralt jõuame. Aga säätt on meil kerge homme wõi ülehomme mere rannale jõuda ja laewa astuda.“

Pääle seda otsust lastis kuningas Kaarel oma pää alla rinna pääle langeda ja waatas waitselt tükk aega enese ette: „Homme wõi ülehomme“ — ütles ta siis jälle pääd püsti tõstes ja furwalt üle kena ümberkaudse maa waadates, „homme wõi üle homme astume ju laewa ja jätame selle ilusa Inglismaa maha, kuhu ma suurtel lootustel tulin. Oh Derby, truu sõber, kas meie saame teda ilal jälle nägema?“

„Wistist, auustatud isand!“ kostis grahw kindlal häälel. See on mõimata, et selle jäleba Cromwelli ja tema seltsiliste walitsus üle wõitewa Inglismaa kauda mõib tasta. Küll tulewad tõised ajad, millal teile ja meile õnnepäike uueste paistma hakkab.

„Önn!“ vastas noor mees kurbalt naeratades ja pääb wäänades. „Su ammust ojaft saadit on Stuarti *) sugu ja önn tõine tõisest lahkunud wõerab; — ma ei jõua uskuda, et selle kõige õnnetuma kuningaga sugu üle veel ial õnnepäike saab paistma, ma ei looda enam midagi hääd selle häbematal ja teutawal wiisil surmatud wüürsti järeltulejatele, ei midagi hääd enesele!“

Põgeneja kuningas oli neid sõnu peaegu läbi hammaste rääkinud ja õhkas nüüd waluga südame põhjast. Ta rufus oma kae wasta palawat wisaesist nagu piinajate mõtete talitsemiseks. Sääb pani ta selfiline tafaeste oma kae meele äraheitja õla pääle ja ütles:

„Ärge rääkige mitte, majesteet, et teie enam õnnelikuma päewade fättetulemise pääle ei looda, sest sellega tunnistaksite, et teie enam Sumalat ja tema truu maailma walitsust, tema õnne ja kurbuse andmist ei usuks. Palju enam lootke kindlaste Sumala pääle, kes õigel ajal waimus rufutuid kinnitab ja nende kurbdust rõõmuks muudab. Ärge olge sellepärast mitte nõdrausuline, armuline ifand, waid mõtelge ikka oma kuningliku ifa troosti andja falmikese pääle: Post nubila Phoebus **)!“

Kaarli I. õnnetu poeg tõstis jälle oma norus pääb ja ütles tumedalt: „Wäga halwaste on see falm ennast minu õnnetu ifa juures tõendanud. — Oh Derby, temale ei paistnud päike ei ialgi, waid pääle palju pilwede, mis tema elu pimestasiwad, katab nüüd hirmus surma-öö teda. Ja mina — mina elan alles ja ei jõua päälegi werekoerale Kromwellile, sellele kuningaga mõrtsufale tema hirmust ülekohut kätte maksta! — Oh sõber, fa minu juures ei tõenda eunast nime latud falm mitte, waid minu kohta kääb: E nubilis non Phoebus!“ (Pilwises taewas ei paista päike!)

Meele äraheitmisel kattis kuninglik noormees wiimaste sõnade juures pale kinni ja püüdis asjata nuustkumist tagasi hoida, mis krambi kumbel tema teha wäristas. Aga Derby waatas südameliku faastundmisega õnnetu wüürsti

*) Surmatud kuningas Kaarel I. oli Stuarti sugust, kes 1603 aastast saadit Inglismaale kroonikandjaid oli annud. Jakob I. oli esimene Stuarti sugust kuningas, Šotimaa kuningaga emanda Maria Stuarti poeg. Maria Stuarti pää langes Inglis kuningaga emanda Elifabeti käsu pääle.

**) Sõnast sõna ümber pandud: „Pilwede järele (tuleb) päike!“

pääle, kes ju oma elu kewadel palju libedust pidi kannatama ja mõrudest maitsuma, nii et ta selle üle ise lootusegi parema päewade pääle ära oli kaudanud. Liigutatud meelel sõitis ta üsna kuningas kōrwa ja püüdis teda trööstida.

„Ärge saage kahtlaseks,“ ütles ta, „Sumala ja ise enese juures. Üksi see mees on tõeste kadunud, kes usaldust ise- enese ja oma jõuu pääle on maha jätanud. Sellepärast, armulisem herra, ootke jälle õnne tagasi tulemist. Lootke Sumala pääle, kes teie sugu eeswanemat Wolterit *) liht riigi- ammetniku seisusest auujärje pääle tõstis. Uskuge aga, teie õnn tuleb nii tõeste tagasi, nagu päike, mida teie nägite läänes looja minewat, homme hommiku wara jälle heleduses üles saab tõusma. Täna on teie õnnepäike ka alla läinud, ometi homme saab ta ennast ütle mata hiilguses jälle näitama!“

Tahtmata oli kuningas oma pale lahkuja päikese poole pöörnud ja nagu lootuse jumi joostis ta ilusa pale üle sõbra sõnu kuuldes, mis talle suurt troosti saatsiwad. Elawalt hiilgas ta film, ja oma kindla lootusega trööstijale kät andes ütles ta:

„Teil on õigus, grahw Derby, — mu isa ja minu truu, õiglane sõber! Ma ei taha meelt ära heita. Nagu teie, tahan ma julge ja tugew olla ja paremaid päivi oodata. Post nubila Phoebus!“

„Nõnda on õigus, armulisem isand!“ hüüdis Derby rõõmsalt, „nõnda olete jälle endine julge, kangelase wääriline würlst, mäherdune teie aasta eest olite, kui teie Shotimaa randa jõudsite oma wanemate riiki tagasi wõitma. Teie saate oma kõrgele, hiilgawale sihile, mida enesele olete ette seadnud, olgu küll, et Dunbari ja Worcesteri — aga mis see oli?“ ütles ta korraga juttu poolele jättes ja tagasi waadates. „Tule Sumal appi!“ — hüüdis ta, kui ta paljalt umbes tuhat sammu eneste taga üht Kromwelli ratsawäe salta nägi, kes ruttu ügimale jõudis — „taga-ajajad on meie kannul! Aga nüüd peame karmad olema, kui pääseda tahame. Andke hobusele kannusid, isand; meie üksti pääsemise nõuu on meie hobuste kiirus ja — ligi jõudja õõ!“

Nende sõnadega lastsiwad mõlemad ratsamehed hobusid lennata, nii et nad nagu torm teed mööda edasi wuhisesiwad. Tee tõusis natukene wastu mäge kõrgemale ja näitas kõige

*) Walter Stuart oli Shoti maa ülem riigi hofmeister ja heitis 1315 kuninga Robert I. Bruce tütre Majoria'ga abieluase. Nende poeg Robert sai, kui Majoria wend, kuningas Taawet II. ilma trooni- pärijata suri, Shotimaa kuningaks tõstetud.

Fõrgemal kohal metsaga taetud olewad, kus mõlemad põgenejad warju leida lootiswad. Urwamata kiirusel, ikka hobustid weel suurema rutule taga kihutades, jõudsiwad nad wiimaks igatsetud kohale, aga — nende lootus läks nurja. Mis nad metsaks pidasiwad, oli paljas põesastik, kus aga arwa üksikud puud pään üle oma wähemate sugulaste wälja sirutasiwad. Nii-sugune metsasalk ei wõinud sellelgele üksikule jalamehele warju anda, weel wähem ratsameestele. Apardus tuli apardusele juurde: hobuste jõud hakkas nähtawalt lõpma, sest et nemad wiimastel mööda läinud päewabel enam kui nende jõud ulatas oliswad pidanud walu nägema. Wahe taga-ajajate ja taga-aetawate wahel jäi sellepärast iga minutiga wähemaks. Lühikese aja järele pidi ta üsna kadunud olema ja siis, anna aga ennast wangi, sest kümnele kunni kahetõistkümnele sõjamehele wasta hakata, oleks tühi töö olnud.

Meele ärakehtmises andsiwad ratsamehed hobustele kannusi ja ratsutasiwad teed laudu, mis nüüd jälle alla orgu kalbus, edasi. All orus jookswat jõge wõlwis kumer kiwisid. Senna jõudes tuli Derbyle nagu taewa taadi saatusel päästja mõte.

Weel ei olnud nende tagaajajad künka otsa jõudnud, sellepärast ei wõinud nad põgenejaid sellel filmapilgul mitte näha. Pääle selle oli ju ilm nii pimebas läinud, et kaugemale film enam üksikuid asju ei seletanud. See oli grahwii päästmise nõuu pöhi.

„Bea!“ hüüdis ta kuningale ja pidas ise hobuse kinni ning hüppas seljast maha. „Ruttu sadulast, armuline isand,“ rääkis ta siis tuhinal edasi, — „see on see ainus pääsemise nõuu!“

Eh! küll kuningas weel seltsilisest diete aru ei saanud ja ette ei wõinud näha, kudas nad jala paremast pääseda wõisidwad, kui ratsul, siiski täitis ta filmapill oma truud ja targa sõbra nõuu ning hüppas ka hobuse seljast. Ruttu tõmbas Derby oma mõõga tätte ja andis mõlematele hobustele tubli tümaku külje pihta, kes nüüd tühjalt hoopide läbi nagu hullud teed mööda edasi tolmasiwad. Siis wõttis Derby sõna lausumata imeteleja kuninga kät pidi ja tõmbas teda ruttu kalda all ja esimese madala silla wõlwi alla.

Aga sell filmapilgul jõudsiwad ka kuninga kütid künka otsa ja hüüdsiwad rõõmsaste „hurraa,“ sest oma lindusid arwasiwad nad ikka alles enese ees lendawat, aga palju ligemal, kui enne. Tuhad nelja kihutasiwad nad üle silla, mille all taga-aetud mehed warju oliswad otsinud ja leidnud. Taga-aja-

jate hobuste labja hää! kõlas nagu pisse mürin põgenejate pää kohal, kui nad üle silla tormasivad. Kartusest tulsuwa südamega kuulsiwad peidus mehed laugemale ja ikka laugemale kostwat hobuste kappjade kõminat. Kui nüüd üks hobustest wäsimusest oleks seisma jäänud ja linni wõetud, siis oleks mõlemad põgenejad lastipidi mõtlemata kätte saadud. Derby kawal nõuu oleks ära tuntud ja põgenejaid oleks warsti siin ainus kohas, kus peidu aset leida wõis, taga otsitud. Aga grahw Derby oli õigusega arwanud, et hobused priiuse tundmises saaks jätmata edasi tõttama ja üksi alles siis ennast kätte andma, kui nende jõud täieste saaks lõpnud olema. Nagu tuule tiiwadel libutasivad kallid hobused edasi linniwõtjaid eneste taga aimates, ja jõudsiwad endisest koormast kergitatud, tüfike maad taga-ajajatest laugemale.

Kui wiimaks linnipüüdjate hobuste kappjade hää! ära oli kadunud, julgesiwad kuningas ja Derby omast peidupaigast wälja tulla. Nad oliwad jaks korrald. päästetud, aga praeguse elukorra järele väga kalli hinna eest — oma hobuste eest. Oma teed pidiwad nad nüüd jala läima, ilma ühegi abita, läbi waenuliku maa ja rahwa. Raha ei olnud neil ka suurt ühes, olgu siis üks osa väga kallid ehteasju, mis aga praegu neile ühtegi kasu ei wõinud saata. Wähe toidu nõuustid, mis neil kaasas oli olnud, oliwad hobused sadula taskus oma teed wiinud. Aga kõige pahem asi oli see, et ka mitmed kirjad, millest awalikust sai, et põgeneja keegi muu ei olnud, kui kuningas ise, sadula taskusse oliwad pidanud jääma. Sellepärast wõis kindlaste ette ära arvata, et suur jaht saab peetama kalli linnu püüdmiseks, kes jell korral Derby kawaluse läbi kiskjate küülist oli pääsnud.

Seba kõik arwendasiwad ja kaalusiwad mõlemad põgenejad iga pidi, sest palju pakilisem häda ootis neid ees. Kõige esiteks pida siwad nad selle üle nõuu, kuhu poole praegu põgeneda. Kuningas arwas mõnusa olewat ümber pöörda, et mitte tagasi tulejaile ratsameestele kätte ei langeks. Aga Derby oli selle nõuu wastu. „Kui meie ümber pöörame,“ ütles ta, „eh! ka kumbki poole kõrwale läänname, siis tõttame omast sihist, minu mõisast, laugemale, kuhu meie kõigest wäest peaksite püüdma jõuda. Otselohke edasi minnes wõime homse päewaga sinna saada. Pääle selle on meele tuletada, et meid waenlased ka wist arwawad tagasi läinud olewat, — sest enamiste kõik inimesed kardawad hädale wastu minna, — ja nad saaksiwad otselohke tagasi tulema. Kui ka õo meid esiosa warjaks, aga homme päikese tõusuga oleksime wangid. Ei, kõrgeste auustatud kuningas, meie peame

nüüd nimelt seda tegema, mis waenlased meist kõige vähem arwawad. Astume julgelt edasi, otse kobe waenlastele teed mööda wasta, mida mööda nad tagasi saawad tulema. Kui nad meie ligedal on, eks meie siis pimedusest warjatud warsti mõnda pelgupaika ei leia. Seda enam võime loota minu nõuu korda minewat, mida enam kindel on, et nad alles tõisel pool seda silda meid südimalt otsima hakkawad."

"Tõeste, teil on õigus, grahwi herra! „hüüdis kuningas, kui tark Derby oma arutamisega lõpule oli jõudnud.

"Meie taga, mitte meie ees on häda hülilmas ja wiletsus waritsemas. Sellepärast edasi siis Sumala nimel! Post nubila Phoebus!"

Kiirusammul tõttasiwad mõlemad põgenejad edasi ja kadusiwad üö pimeduse sisse pea ära. Sügaw rahu oli jälle wäikeses orus, kus mõne minuti eest elu ja surma waekausid oliwad kaalumas olnud.

Tõine päätükk.

Kromwell elas pärast Worcesteri linna ärawõitmist toredas linna nõuukogu majas. Tõise päewa hommikul istus wõidurikas wäeülem ühe laua ääres, mille pääl mitme sugused kirjad ja raamatud seisiwad. Ta luges parajaste ühte kirja; silmad käisiwad nagu lennul üle ridade. Laua ees seisis mees, kes seda kirja oli toonud, see wäepäälil, kes oma ratsa salgaga kuningat ja grahw Derbyt oli taga ajanud. Waikselt ja argset kuulas päälil oma kindrali pahanduse sõnu päält, mida see lugemise wahel ütles.

Rusikaga wasta lauda pörutades hüüdis Kromwell lõppeks:

"Tõlplased olete kõik, et teie põgenejaid ära pääseda lastsite. Wististe oli Kaarel Stuart tõine neist. Kas teate ka, et mul himu on teid sõjakohtu alla anda ja maha lasta kästida?"

"Seda võite teha, kindral," wastas puritaanlane, ilma et ta oma kartust oleks awaldanud, „mina sureksin rahuliku südamega, sest et ma tean ennast oma kohust täitnud olewat. Aga wana kurja wasta wõitlemine on asjata," rääkis ta ebausklikult edasi. „Meie olime otse põgenejate kannul ja pea-aegu nii ligedal, et neid kättega oleks finni wõtta ulatanud, sääl — korraga on mehed kadunud ja üksi lahtised hobused langewad meie kätte. Seda wõiks iga üks minu meestest

wanbega finnitada. Kui wana pagan ise põgenejaid ei ole awitanud, siis ei ole õigust ilmas."

Pääliku jutu wahel oli Kromwell üles tõusnud ja sammus nüüd kannust kirstitades mööda tuba. Aga wiimaste pääliku sõnade juures jäi ta tema ette seisma ja waatas poolelti pilkawa, poolelti põlgawa naeratamisega tema otja. Sest, ehk küll Kromwell ise puritaanlane oli, siiski ebausklik ta ei olnud, kes arusaamata asja kohe waimude walda arwab. Oma erkisa mõistuse waral otsis ta loomulikul teel argumata asjale seletust ja ta leidis ka warsti päälikule warjus seiswa lõnga otja.

"Teie olete päris tõlplane, George Kullon," ütles ta pilgates. Põgenejad hüppasiwad wististe hobuste seljast maha ja lastiswad teid õhtu widewikul lahtiseid hobuseid taga ajada, kuna nad ise kufagile warju pugesiswad ja teie rumaluse üle naeriswad."

"Ei, kindral," wastas päälif kindlal häälel, "meie nägime selgeste neid parajaste weel hobuste seljas istuwat, aga korraga kadus nende kogu nagu udusse ja —"

"Wait, päälif!" hüüdis Kromwell äkiliselt wahese, "nõnda on lugu, nagu mina ütlesin. Wõi las ja ehk tahad ka rääkida, et teie weewli haisu tundsite, mida wanapoiss enese ümber wälja lautawat? — Teie olete päris tõlplane, George Kullon!"

Üksna nõdrausuliselt norutas päälif pääd, sest ju hakkas temale ka märk mõtetesse tulema, et kindralil õigus on. Ta ei lausunud sellepärast enam ei musta ega walget, kuna ka päälegi auupakkumine oma ülema wastu waitolemist nõudis. Kromwell aga sammus jälle tuba mööda ning rääkis siis taltjamalt süüaluse ette seisma jäädes edasi:

"Teie olete omas teenistuses väga raskestes efsinud, päälif Kullon. Selle eest peaksin ma teid õiguse järele kange sõjakaristuse alla andma. Aga ma tahan teile armu anda, sest teie olite mul ikka tubli ja truu ohwitser. Üksi sellepärast wabandan mina teie praegust hooletust priiritigi teenistuses. Sse weel enam tahan ma teie hääts teha: ma teen teile wõimalikuks, oma puudust parandada. Urge tänage mind mitte!" — lisas ta juurde, kui päälif kindrali lät tahtis wõtta, — tunnistage kahelordse hoole ja agaruse läbi üles, et teie selle usalduse wäärt olete, mida mina teile nüüd näitan. Minge nüüd ja oodake minu käsku!"

Sõnaluuuliselt kumardas ohwitser ja läks.

Kui Fromwell üksi toas oli, hakkas ta jälle suurel sammul tuba mööda läima. Käed pani ta rinna pääle risti, nagu ifka, kui ta mõne tähtsa asja üle järele mõtles, ja rääkis oma mõtteid waljuste enese ette.

„Oh teie päris tõlplased,“ — hüüdis ta äliste — „kõik, mis meie mõega tera abil võibame, lautawad nemad oma ehauku läbi! — Jah, rumalus on see kõige wiisam waenlane, kelle wasta ma sõdima pean, ja päälegi on teda palju enam omas kui kuninglaste leeris leida. Ometi saan ma ka temast niisama jagu, nagu kuninglastest — ma tahan nisku haganatest lahutada. Olgu Jumal ise selle Kulloniile armuline, kui ta weel kord rumal wõi hooletu peaks olema!“

Wastfjelt sammus ta weel mõnda korda tuba mööda ja astus siis lina äärde, mille pääl suur Inglismaa kaart ja need paberid seiswad, mida Kullon kuninga hobuse sadulatastust oli leidnud. Need oliwad kuninga proua Henriette kirjad oma pojale, mis kassipidi mõtlemata lindlats tegiwad, et põgeneja kuningas ise oli. „Mu arwamine oli õige,“ ütles ta üht kirja kätte wõttes, „Kaarel põgenes põhja poole ja tahtis katsuda, kas maist maad ehk wet mööda Shotti maale saaks. Aga see nõuu ei pea temal korda minema,“ lühas ta pilkawa naeratamisega juurde, „tema ei pea ära pääsema! Mis tarwis lastsin ma siis kuningliku kullile otja teha, kui kulli noor sugu elusse jääks? Ei, ka Kaarel II. peab surema nagu Kaarel I.“

Mõtetes waatas Fromwell nende sõnade järele suure Inglismaa kaardi pääle ja tähendas sõrmega seda kohta, kus Kulloni kõne järele kuningas ära oli kadunud. „Siin,“ — ütles ta mõteldes edasi — „siin Stourpordi kohal nähti teda wiimast korda. Küübi on küsida, kuhu poole ta siit läks, pääle selle kui ta oma hobuse pidi maha jätma? — Wististe siia lääne poole, Shropshire, kus metsariikad mäed on ja sadamaliin Chrester ligidal seisab. Selle wasta peab nõuu pruulima!“

Kuttu wõttis ta sule kätte ja kirjutas mõned read paberi pääle. Aga korraga pidas ta wahet ja waatas weel kord järele mõteldes suure kaardi pääle.

„Ometi“ — hakkas ta uueste ise enesega rääkima, „see oleks wäga mõisimata, kui ta seda teed põgenemiseks wälja walib! Ta peab ju arwama, et ma teda selle tee pääl, mis kõige ennemal raunale wiib, ka kõige päält otsida lasen. Sellepärast on võimalik, et tema maist teed Shotimaale tõtata

püüab, et ta tee raskustest hoolimata siiski seba mägist ja pelgupaikadest rüüst teed saab käima. See oleks mehine ettevõtmine, liig mehine hulka läinud Stuarti künnu võsu kohta, aga siiski, võimalik ta on. Sellepärast vaatame ette! Mina pean mõlemat pidi valmis olema!"

Nende sõnade järele helistas ta waljuste laua pääl seiswat kella. Tuapois astus sisse ja sai käsu kätte silmapilk Oberst Fleetwooti ja Kotsalli senna hüüda. Nüüd võttis ta uueste tule kätte ja kirjutas poolele jäänud käsu valmis.

Beel ei olnud ta seba tööd lõpetanud, kui kutsutud ohvitserid sisse astusivad ja soldati wiisi teretades ülempääliku käsku jäiwad ootama.

Tulge lähemale, mu herrad!" hüüdis Kromwell üles tõustes, ja tähendas käega ohvitseridele laua pääl laiale lautatud Inglismaa kaardi ette astuda. "Teie lähete täna lõuna ajal oma rügementidega teele, — teie, oberst Fleetwood, Severni orgu mööda ja Shrewsbury kaudu Chresteri linna, ja teie, oberst Kotsal panete Severni ja Trenti wahet wahi alla. Mõlemad peate katsuma Kaarel Stuarti ärapõgenemist takistada, sest nagu ma teada olen saanud, on ta sinna poole põgenud. Teie esimene töö on sellepärast seba käsku ära kirjas nii ruttu kui võimalik kõikidesse sadama linnadesse muretseda. Surma trahw seisab selle pääl, kes selle wasta eksi." Nende sõnadega andis ta valmis kirjutatud tähe oberst Fleetwoodi kätte. "Nüüd minge," ütles Kromwell edasi, "kõige hiljem kell kolm peate jalul olema. George Kullon saab teile teejuhiks olema ja seba kohta tähendama, kus põgeneja, keda ta eile taga ajas, ära kadus. Teie hoolets jätan ma teadawal kohal nõuu pruukida, kuidas Kaarel Stuarti pelgupaika teada ja kuidas teda wangi saada. Minge, mu herrad, — minge Jumala nimel!"

Oberstid kummardasivad ja ruttasivad ära. Poole tunni pärast lendasivad kaks kümme ratsameest tuule kiirusel põhja pooliste ranna ääriste sadama-linnadesse käsku wiima, et ükski laew ilma sadama pääliku loata ja läbiotsimijeta ei tohtinud sadamast wälja sõita. Pärast lõunat seatud tunnil sõitsivad ta oberst Fleetwood ja Kotsal, kumbki oma ratsawäe salga ees, linnast wälja ja juhtisivad hobusid senna poole, kus eile tuninga jaht oli alganud. Nende ees sõitis George Kullon. Shta ehal jõudiswad nad selle künta otsa, kust Severni jõe silda eemalt wõis näha.

„Kas teie eile seda wõsastikku läbi otsida lastsite?“ küsis oberst Kotsal teejuhti ja tähendas käega põesastiklute pääle, mis ümber laudu seda mäge katšiwad.

„Ei, oberst.“ — kostis George Kullon — „meie nägime põgenejaid selle silla taga, mis teile sääl all filma paistab.“

„Mill ajal olite teie eile siin kohal?“ küsis oberst edasi. Päälit mõtles natukene aega järele. „Otsi eile sellisamal ajal,“ kostis ta siis. „See oli õhtu ehal, waewalt pool tundi pärast päikese looja minemist.“

„Ja siiski arwastite weel põgenejaid ja nende hobusid näha wõiwat?“ küsis Kotsal weel furd.

„Wististe, herra,“ wastas Kullon, „ma nägin neid selgeste hobuste seljas istuwat.“

Oberst käs kis oma salka seisma jääda ja kahte meest ette sõita ning tõisel pool silda kinni pidada. Käst täideti koke. Mõlematel ratsameestel oliwad juhtumise laupa, nagu eila tuningal ja tema kaasalisel, tumeda karwalised hobused. Umbes kolmesaja sammu taga wõis weel nii hobust kui meest ära tunda, aga ju silla pääl oli paljalt hobuste kogusid wähe näha. Ja kui wiimaks ratsamehed tõisel pool silda seisma jäiwad, wõis waewalt üht musta kogu sääl kohal film seletada, ilma arusaamata, mis ta õiete oli.

„Kas tunnete ka nüüd alles meest hobuse seljas, George Kullon?“ küsis oberst naerdes oma teejuhtilt.

„Tõeste, ei mitte!“ kostis päälit. „Ka kõige parem film Inglismaal ei saaks aru, mis ta näeb. Aga eile oleksin ma selle pääle wandunud, et ma nii mehi kui hobusid nägin. Aga wist olen ma eksinud.“

„Seda olete teie wististe, George,“ wastas oberst. „Ometi oleks ülekohtus seda liig suureks süüks arwata. Seda tõist oleks niisama seda tumedad edasi liikuwat kogu selleks pidanud, mis ta wähe aja eest selgeste oli tunnud, see on hobusteks ja meesteks. Kõik oleks eksinud, nagu teie, — ehk õigem, tõik oleks eksitatud saanud, nagu teie, sest et põgenejad kawaluse teel ennast kas tee ääres seiswatesse põesastikludesse wõi ka senna silla alla ära peitsiwad, kuna nende hobused edasi jookšiwad. Waatame järele, kas meie mõnda jälge üles ei leia.“

Kotsal käs kis mitu meest ümberlaudu põesad läbi otsida. Aga ei olnud ühtegi märki ega jälge leida. Nüüd sõitšiwad nad kunni sillani ja oberst käs kis ka siin järele waadata. Lühikese aja järele tuliwad silla alla saadetud mehed tagasi

ja kuulutatiwad, et liiwa sees selgeste kahe mehe jäljed näha olla, kelle saabaste küljes kannused on olnud.

Kotjali huulte ümber helkis rõõmuline naeratamine oma kavaluse üle. Ta pööris pää oma rõhutatud teejuhi poole ja ütles: „Vaatke, George, mina ei eksiinud mitte; kannustega saapaid kannawad üksi ratsamehed, sellepärast ei wõi need jäljed muude pärast olla, kui nende kahe põgeneja omad, kes teie kohlemist enese päästmiseks tarwitasiwad. Siiski ei pea see neile palju aitama, sest ma tahan teie eksiimist jälle hääks teha; kes kaheümmenelja tunni eest siin oli, ei wõi kangel siit ära olla.“

Selle pääle andis oberst omale riigemendile kästu Brewoodi poole sõita, mis Stourpordi taga seisis, kuna oberst Fleetwood oma wäesalguga Severni-oru kaudu edasi marssis.

Kolmas päätlükk.

Kärmeste ja rõõmsa meelega oliwad kuningas Kaarel ja grahw Derby pärast oma hobuste kautamist jala edasi läinud ja õnnelikult oliwad nad pimedas öö waiba warju all oma taga-aajate küüsisist pääsnud, kes pärast lahtiste hobuste kättesaamist tõrwaküünlate walgusel sedasama teed tagasi läksiwad, mida mööda nad tüki aja eest tuhatnelja edasi oliwad kihutanud. Tubliste sammudes jõudsiwad mõlemad rändajad wiimaks Stourpordi linna, mis umbes wiistõistkümmend penikoormat Worcesterist põhja pool seisab. Siin wõtsiwad nad nõuaks lühikest aega puhata ja teha toiduga karastada. Nemad astusiwad sellepärast ühte linna ees seiswasse kõrtsi sisse ja kosutasiwad ennast söögi ja joogi waral. Aga öö ei usaldanud nad siin mööda saata, sest esiteks tegi neid kõrtsi peremehe liig tähelepaneja ja kahtlane waatamine umbuslikuks ja tõiseks pidasiwad nad öö, kõikide põgenejate sõpra, tarwitama, et tülitamata edasi saada. Sellepärast wõtsiwad nad nõuaks lühikese puhkamise järele jälle edasi tõtata. Nad muretsesiwad enesele söögi materiaali ja astusiwad pea Ridderministri linna poole. Nad tahtsiwad nii kaua läia, kui nende jõud ulatas ehk kunni nad kõige wähem suurte metsa oleksiwad saanud, mis taga Ridderministri hakates kunni Brewoodini ennast laiale lautas ja kelle tudristikkudes nad lootsiwad rahulist puhkamise aset leidwat.

301 Oma seltsilise käewarre pääle toetades käis ehk õigem wedas ennast noor kuningas edasi. Ehk küll ta jalatallad ju wõlilis olivad ja tuliselt walutasiwad, siiski ei tulnud ühtegi kaebamise häält üle tema huulte. Kottpime oli öö. Mõisike udu täitis õhku ja ülendas pimedust, nii et rändajad sagedaste teelt kõrwal seiswale heinamaale ja põldudele ära effisiwad ning waewalt jälle õigele teele jõudsiwad. Nii kadus tund tunni järele, aga ikka ei olnud weel kaitseja mets käes. Säälmõrgas-tas wiimaks kuningas, kes nii liiga kõndima ei olnud harjunud, ära ja langes maha. Kas tahtku wõi tahtmata, pidi Derby siin kohal peatama. Ta wedas tüniga mõned sammud tee äärest kõrwa heinamaale ja seadis temale sambla fisse kena woodi ning kattis teda oma mantliga linnu. Mõne filmapilgu järele kuulutas korraline hingamine, et kuningas wäikseste magama oli jäänud. Ka grahw heitis ennast pehme samla pääle, aga ei mitte magama; tema tugew ja raskesti kandma harjunud teha ei tarwitanud hingamist. Truult walwas ta oma kuningliku isanda juures ja kuulas erksalt igatühe laugema ja ligema hääle pääle, mis ehk wähest häda wõis tuua. Ometi kõik oli ümberringi wait; üksi wähet wähele rikkus öö-kulli kaebaja hääle öö rahu ja andis grahwile, kes osaw jahimees oli, kindlat tähte, et igatsetud mets enam laugel ei wõinud olla.

302 Wiimaks mitme tunni järele hakkas pimeus natukene kaanema; must öö muutis halli karwa ja walge wiir ida taewa ääres runnistas tulejat hommikut. Säälmõrgas Derby tüniga üles, sest nad pidiwad nii pea kui wõimalik kaitsejasse metsa jõudma, kes neid tagaajajate filmade eest wõis warjata. Kosutatud jõuuga tõusis Kaarel asemelt üles; wäsimus oli kadunud ja ta jalgade walu oli wähenenud. Rõõmsaste andis ta oma kaaslastele kät, ja heleda wiiru poole näidates, mis praegu pilwede katte läbi tungis, ütles ta: „Waatke, sõber, hommik algab tänaseks päewaks hääd kuulutades, sest — post nubila Phoebus!“

Erksalt astusiwad rändajad, mõelasiwad kapi asemel tarwitades, ilusal hommiku-wäljal edasi, kuna päikese kiired udu kaotasiwad ja tuhandid kaste-tilkasid saja karwaliste wärwibega hiilgama paniwad. Kui pool tundi olivad käinud, jõudsiwad nad wäikse linnu otsa, kust Ridderministri linna ja tema taga metsa wõisiwad näha. Üleüldse ulatas nende film fitt igale poole laugele waatama; üksi edela poolt piirasiwad nende nägemist mäed, mis Severni-oru kaudu läbi terve Shropshire grahwilonna kunni Chesteri linnani käisiwad. Igatsedes

ja ühtlasi haledaste waatfiwad mõlemad sinna poole, kus nende tee ja raskuste ots seisis. Sääli lootfiwad nad paljudest rannas ankrus seiswatest laewadest üht leida, kes neid oleks päästnud, aga ühtlasi kallilt isamaalt lahutanud.

Selle pääle mõeldes tuli tahtmata noorele kuningale salamahti pisar silma. Siiski mehiselt tõstis ta jälle pää püsti, nagu häbeneks ta niisugustest pehmeist tundmustest ja käis kõrmeeste oma seltsilise kõrwas linnast mööda metsa poole. Pea jõudfiwad nad senna. Aga et päike käreدامايد tiireid maha saatis ja maantee pääl inimesed käima hakka-fiwad, sellepärast pöörfiwad nad kõrwale metsa, kus neid wäike jalgteerada, suureteega kõrwu käies, edasi wiis. Siin oli küll wilu fondida, aga sagedaste pidiwad nad enestele mõega abil teed tegema, nii wäga takistasfiwad paksud libuwitja põesad ja mitmed muud taimeriigi kodakondsed nende teed. Sellepärast oli ju õhtu käes, kui meie rändajad Whiteladiese mõisasse jõudfiwad, mis oma suurte ja laialiste põldudega selle metsa sees seisis. Weel oliwad inimesed wäljade pääl töös, sellepärast jäiwad põgenejad nii kaua metsa warju, kunni nad öö kätte all pelgupaika julgesfiwad paluda. Nad puhkasiwad metsas ja astufiwad alles siis ettewaatlikult mõisa poole, keda müür ümber piiras, kui inimesed wäljadelt kodu oliwad läinud. Ruttu sammufiwad nad nüüd wärawast läbi otselohke elumaja poole, kus parajaste John Benderel *) oma abikaasa Johannaga ja wenna Richardiga õhtusöögi laual istufiwad. Sõbralikult wõtfiwad maja rahwas grahw Derbyt wastu ja lubafiwad temale warju anda, niisama ka ta seltsilisele, keda Derby oma sõbra pääliku Ashburnhami ütles olewat. Su tahtis John kuningale lät pakkuda ja teda kaitsta tõutada, kui korraga Richard, kes nüüd ka kuninga otša oli waatanud, üles kargas ja hüüdis: „Ashburnhamiks — Ashburnhamiks nimetasite seda herrat? Grahwi herra, teie tulete usaldamata meelega meie majasse, sest — see ta on. Teie seltsilise nimi ei ole mitte Ashburnham! Küll ma tean, kes see herra on, —

*) Benderelisid oli alguses kuus wenda: John, George, Thomas, William, Humphrey ja Richard. Thomas langes Kaarli I. ajal Stowi tapluses. John oli Whiteladiese mõisa walisfeja ja Richard oli siin samas metsawalitseja. William sai Boscobeli mõisa walisfejaks, Humphrey oli Evelynis mõlder ja George Tongi kihelkonnas Holbal-Grangi mõisa walisfeja. Kui Kaarel II. jälle trooni pääle sai, lastis ta kõik wiis wenda ühel päewal enese ette hüüda, wõttis neid wäga lasteste wastu, tänas neid ja saatis neid kuninglikkude kingitustega kodu.

ma nägin teda enne sagedaste Londonis, kui mina alles sol-datina süäl olin. Wend, öde põlwili maha! Selle majale on täna õnnistus osaks saanud: meie kõige armulisem isand, kuningas Kaarel II. seisab teie ees!"

Nende sõnadega langes Richard põlwili ja andis kuningale kaele suud. Kuningas ei teadnud imeks pannes, mis sellest loost arvata. Ka John Penderel ja tema abikaasa langesiwad põlwili ning andsiwad kuningale kaele auupakkisult suud.

Derby oli kimbis, kui ta nägi, et saladus, mida ta oli tahtnud hoida, korraga awalikuks oli saanud. Aga kuningas kummardas, sügawalt liigutatud, maha tubli maarahwa poole, kelle auustamine ja truudus seda südamekikumalt wälja paistis, mida lihtsamalt ja loomulisemalt nad seda awaldasiwad.

"Tõuske üles! teie armsad inimesed," hüüdis ta, "mina ei taha teie eest midagi salajas pidada, — mina olen teie kuningas, teie õnnetu kuningas, ära wõidetud ja taga kiusatud kuningas, kes praegu oma elu teie truuduse kätte usaldada tahab. Kas teie lubate mulle eneste juures pelgupaika anda?"

"Armulisem kuningas!" hüüdsiwad need auusad inimesed kui ühest suust, "kõige suurema rõõmuga!" — Ja Richard, teda üksi ümberkaudu õiglaselt Richardiks hüüti, kisas juurde: "Mitte üksi seda, waid meie tahame kõik, mis wõimalik on, teie ärapäastmiseks teha. Seda wannume teile, armulisem isand, nii tõeste kui meid Jumal awitagu surma tunni!"

Sügawa liigutamisega tänas kuningas oma truudawitajaid häda sees ja lubas nende pakkumist häämeelega wastu wõtta, mis üle auusad maja rahwas wäga rõõmsad oliwad. Siis aga istus ta lauale õhtu söögist peremehe palwe pääle osa wõtma. Ka Derby istus tema kõrwa ja mõlematele maiitsis liht toidus paremast kui ilal enne ehk pärast, sest nälg on ka kuningate kõige parem kof.

Waewalt oli sööma-aeg lõpetatud, kui äkiste suure wärawa sisselaskmise kella tõmmati. Ühtlase oli ka hobuste kappade kabinat ja inimeste häälesid kuulda, kes käskijal ja kärebal kombel sisse nõudsiwad lastud saada.

Tuas istujad kuulataisiwad imeks pannes päält. "Mis see tähendab?" küsis kuningas kartlikult.

"Tehke lahti, lahti," hüüti õues, "Kromwelli ja parlamendi nimel!"

Kuningas kahwatas näust walget. "Ma olen kadunud," hüüdis ta õnnetust aimaja südamega, "kinniwõtjad on mu jälgede pääl!"

„Lahti — eh! meie purnstame wärawa latki!“ kõlas jälle õuest.

„Tehke lahti,“ ütles õnnetu kuningas, „teie ei pea minu pärast mitte hädasse langema; jälle mind mu õnnetuse kätte — mine, John, tee neile wäraw lahti!“

„Ruttu läbi aia ära!“ hüüdis John Benderel oma wõeraste wastu. „Saada neid, Richard, — mina wiivitan wärawa lahtitegemisega veel natukene, et teile aega jääks ära põgeneda!“ Sell raske silmapilgul wõttis auus Derby suurt ja auusat nõuu.

„Päästa kuningat,“ hüüdis ta Richardi wastu, kuna John wärawa poole sammus, „päästa teda, kui wõimalik on, — ruttu, ruttu!“

Richard wõttis kuningat kät pidi ja tõmbas teda pool wägisi uksest wälja aeda, kus mõlemad pimeduse kätte kadusiwad.

„Jumala pärast, põgenege!“ hüüdis Johni naene tuppa jäänud grahwi wastu, — „ruttu ära, muidu jääb hiljaks!“

„Ei!“ ütles Derby rahuliste, „mina jään siia ja lasen ennast siin kinni wõtta. Kui nad mind siin leiawad, arwawad nad kuningat wististe ka veel siin olevat ja saawad terwet maja läbi otsima. Selle wahel sees võib Richard teda päästa!“

„Taewa Jumal,“ hüüdis Johanna Benderel ehmatanud, „nemad saawad teid ära tapma, — rutake, põgenege, veel on aega!“

„Ei!“ kostis grahw kindlaste, „mis sellest on, kui aga kuningas ära pääseb!“

Sääl norutas truu perenaene oma pääd ja ei katsunud pikemalt grahwi minema tungida. Ta tundis tema kindlat meelt ja teadis, et ükski nõuu tema ettenõtmist kõigutada ei jõudnud. Wäristes astus ta ühte tua nurka ja ootas soldatite tulekut, kes praegu lahtisesi õue wärawast õue pääle tormasiwad. — Nüüd läks tua uks lahti ja sisse astus oberst Kotsal oma teejuhiga, George Kulloniga, kelle järel üks jagu ratsamehi läisiwad, kes Johni eneste ees tõukamise waral ja löösidega edasi ajasiwad.

Kartuseta astus grahw Derby oberstile wastu, kes teda nähes oma rõõmu ei jõudnud tagasi hoida. Aga siis pööris ta ähwardawa palega kahwatanud maja peremehe poole.

„Koer!“ kiristas ta hambaid, „miks sa mulle waletasid? Sina ütlesid, et ju majas ühtegi wõerast ei olewat ja ometi näen ma üht niisugust enese ees!“

„Andke selle mehele andeks, obersti herra,“ ütles grahw rahuliste, „tema rääkis fula tüt, sest mina ei ole siin majas,

mis minu omandus on, ükski võeras. — Mina olen grahw Derby!" Sääli hüüdis päalil Kullon, kui ta grahwi lehakaju ja riideid oli tähele panemisega waatanud:

"Tõeste, oberst Kotsal, ma ei eksi mitte, see mees oli Kaarel Stuardi seltsiline, kui meie teda eile Severni orus taga ajasime. Kus üks on, peab ka tõine olema!"

Kõõmu jume käis obersti pale üle. "Wõtte see mees finni!" käs kis ta oma soldatid. Aga siis tõmbas ta mõega tupest, hoidis selle otša John Bendereli rinna wasta ja karjus lahwatanud aga kartuseta peremehe wastu: "Kuhu sa peitsid tõise? tunništa, — ehk muidu oled ja surma laps!"

"Sumala pärast, herra," hüüdis Johni naene obersti ette põlswile langedes, "andke armu mu mehele, — see, keda teie otsite, ei ole mitte meie majas!"

Kotsal waatas wihaselt rääkija otša. "Naene," hüüdis ta, "räägi tõt! Mina lasen teie terwet pesa läbi otsida ja kui keda leitakse, keda meie otsime, siis lasen ma sind ufse ette üles puua!"

"Seda waewa mõite nägemata jätta, oberst," ütles grahw Derby, "ma olen ainus võeras majas. Kui ma teie hüüdmisi wärawa taga kuulsin, teadsin ma wäga hästi, et ilma asjata saaks olema, ennast ära peita; sest et teie maja saaksite läbi otsima, mõisin ju ette ära arwata. Sellepärast jäin ma siia, kus ma praegu olen, — tupp!"

"See oli teie kasuks," wastas oberst, "sest minu käest ei oleks teie niisama wähe ära pääsnud, kui wähe teie seltsiline nüüd ära pääseb, kelle siinolemist teie ära salgate!"

"Mina ei salga midagi ära!" ütles Derby rahulikult.

"Siis rääkige," ütles Kotsal oma wangile lähemale astudes, "kas teie ei olnud mitte eile Kaarel Stuardi seltsis Severni orus? Rääkige tõt, ehk muidu läib teie käsi wäga sandiste!"

"Mis tarwis ma peaksin waletama?" kostis wang julgeste, "jah, mina olin oma tõige armulisema isanda seltsimees — keda Sumal awitagu — ja pääsin temaga tagaajajate küüfist, endid silla alla ära peites, kelle üle" — lihas ta pillawa naerata misega juurde — "meie finniwõtjad tuhatnelja edasi lihtustawad meie lastisid hobusid finni püüdma!" George Kullon pigistas wiha pärast hambad kokku ja waatas maha. Aga oberst Kotsal ütles suurustawalt: "Hää küll, — kui teie alles eile tunin — — Kaarel Stuardiga ühes käisite, kus, ta siis praegu on? Andke kostust selle wäitese küsimise pääle!"

Derby raputas pääd. „Kas teie mind nõnda hääemataks ja kartlikuks peate,“ ütles ta külmalt, „et teie arwate mind oma isanda ja funinga äraandjaks saawat? — Ma tean, kuhu poole ta on läinud, kui ta minust lahkus. Siiski ennemalt laselisin ma enesel keele kurgust välja tõmmata, kui et ma teile seda saladust avaldaks ja teid tema jälgedele awitaks!“

Obersti pale läks tulipunaseks wiha pärast. „Pääkelm,“ hüüdis ta, „sa tahad mind selle usule awateleda, nagu oleks sa üksi siia tulnud? Ära pea mind mitte nii lergeusuliseks ja ära unusta, et sa mu wõimu all seisad! Mina arwan küllalt nõuu leidwat sinu suud lahti teha! Tunnista! kus on pelgupaik, räägi! ehk muidu ma lasen su naha elawalt ihu päält maha nülgida!“

Aga Derby jäi rahuliseks niisuguse hirmsa ähwardamise juures. Käed risti rinna pääl ütles ta ilma kõige wähema kartuseta: „Teil on kerge üht wangi teutada ja ähwardada; tehke minuga, nagu teie tahate ja tohite, — minu käest, see ainu inimese käest, kes teab, kuhu funingas põgenes, ei pea teie sõnakesi teada saama!“

Kotjal wärises wiha pärast. „Hää siis,“ karjus tema, „ma tahan katsuda su keele paelu lahti päästa! Ometi, enne mõni sõna nendega sääl!“ hüüdis ta ennast John Bendereli ja tema abikaasa poole pöördes. „Kas teie ütlete, kuhu Kaarel Stuart ennast peitis, wõi mitte? Tunnistage, ehk muidu lasen ma piinamiste läbi teie suud awada!“

„Nemad ei wõi ju midagi tunnistada, mis nad mitte ei tea!“ hüüdis Derby põlgdusega. „Sellepärast oleks teie waew asjata ja teie teutaksite oma auu ilma asjata tigiduse läbi!“

„Pidage suu, tunni teid küsitakse!“ müristas Kotjal, ja laske mind ise oma auu hoidmise eest hoolt kanda! — Siis waatas ta wäga kurbaste Johanna otsa ja käs kis teda lähemale astuda. Temaga, nagu ta arwas, kartliku naesterahwga, wõis katsed teha, kas mitte hirmutamise läbi sihile ei saanud.

„Kuule naene!“ kätatas ta, „ma lasen su maja põlema pista ja sind ise oma mehega tules kõrweda, kui sa mulle mitte kobe ei ütle, kus see mees warjus seisab, kes selle wangi ühes tuli! — Mõttele järele!“ — ütles ta rahulise häälega edasi, wiis minutit annan ma sulle mõtlema aega. Kui see aeg on mööda läinud, ilma et sa minule põgeneja peidupaika oled nimetanud, siis sünnib seda, mis ma tõutasin,

aga kui sa sõna luuled, siis ei pea juuse-kariv teie pääst langema!"

Aga Johanna Benderel oli julgem, kui oberst oli ootnud. Ta ehk arvas järele, et kuningas nüüd ammu ju majast ja õuest väljas ja Richardi juhatusel metsas warju oli leidnud. Julgeste astus ta sellepärast obersti ette ja hüüdis kindlal häälel:

"Herra, ma tean, et teil jõud läes on seda teha, mis teie ähwardate. Tehke siis, kui teil selleks ka õigus on! Aga ühtlasi mõtelge järele: Teie ei ole mitte waenlase maal — meie oleme auusad Ingliseed ja peame igas tükkis riigi seaduste lugu. Meie ei ole midagi teinud mis meile süüis mõiks anda. Selle maja päris-herra, grahw Derby, tuli tunni aja eest siia ja nõudis korterit, nagu see enne ka mitu kord on siindinud. Ei mina ega minu mees ei teadnud, et ta põgenemise pääl oli. Miks ei pidanud siis meie, tema teenrid, oma isandat mitte vastu võtma? — Meie võtsime teda vastu ja see on meie terve süü. Kui arvate nüüd sellepärast enesel õiguse, olewat meiega armuta ümber käia, siis tehke seda. Ometi seda ühte ütlen ma teile: weel on õigust ja seadust Inglisemaal ja wietiste ei jäeta waba ja õiglase Inglise tapmist karistamata!"

Tahmata lõi oberst selle wäitese ja julge naese kõne üle kohmetama. Tema oli, nagu Kromwell ise, alamalt astmelt kõrgemale tõusnud, üksi oma julguse ja wahwuse palgaks. Aga suurt tarkust tal pääle sõja-teaduse ei olnud ja sellepärast oli ta, nagu enamaste kõik toored inimesed, natuke heitliku meelega ning kartis wäga, et ta midagi teeks, mis eest Kromwell teda laita mõiks. Sellepärast läks agaral naesel täieste lorda oberstit ära hoida oma ähwardust fordasaatmast. Ta hakkas uskuma, et kes niisugusel korral nii julgeste rääkis, see üksi seda oma puhta südametunnistuse waral mõis teha. Nüüd oli tal wesi ahjus, et ei teadnud, kudas oma silmnähtawat kimbatust kinni katta. Ta käskis wiimaks karewal häälel naist wait jääda ja pööris ennast John Bendereli poole, et temalt risti ja põigiti küsimuste läbi soovitud teadust kätte saada. Aga tubli peremees mõistis ette wadata ja andis temale sedasama otsust, mis ta naene oli annud. Ta selle juurde ta jäi ning käskis wiimaks maja läbi otsida, kui tema sõnu mitte ei usalwada. Oberstil ei jäänud muud uduu, kui seda teha lasta. Maja otsiti kõige alumisest telbrist sunni katuseeni läbi; niisama ka kõik kõrwalised hooned pärast

seda, kui ka pere üle oli kuulatud. Aga kõi! ilma asjata. Sää! läks oberst ka aeda tule lontide walgel läbi ot-sima. Seda tegi ta enam seaduse täitmiseks, kui et ta siit midagi lootis leidwat; sest see oli aga nõnda lage, et keegi sinna ei wõinud ennast ära peita. Suba tahtis oberst aia-st wälja astuda, kui ta aia ääres üht asja silmas. Tema wõttis ta üles ja ennäe — oli üks kallis, naht ratsafinnas, aga nii pisukene, et ennemalt tüdrukui mehe käele sünnis.

Wälgu sarnane rõõmu jumi käis üle Rotsali pale. Halloo!" hõiskas ta, „mis kallis leid! Ratsume, kas need koerad weel walekawad, et Kaarel Stuart mitte siin ei olnud!

Nende sõnadega tormas ta tuppä, kuhu Derby ja Bendereli paar wahi alla oliwad jäänud. Derby film märkas kohe Rotsali palest, et midagi on leitud, mis kuningä säälolemist tunnistas. Aga kuna ta kindlast wõis loota, et nad otstitut meest ise mitte ei olnud leidnud, siis waigistas ta ennast päält näha täieste.

Warsti astus oberst Derby ette ja hüüdis pilkawal häälel:

„Noh, kallis grahwii herra, teie tulite siis tõeste üksi siia, — ilma Stuartita?

Derby liigutas kergelt oma õladega. Ma arwan teile ju küllalt ütelnud olewat, — jah ma tulii üksi!”

Sii ütélge mulle armulikult, kudas see finnas aeda sai?”

Nende sõnadega wõttis Rotsal käe selja tagant, kus ta finnast nii kaua warjul oli hoidnud, wälja ja hoidis seda grahwii filmade ette.

Derby ehmatas ära; ta tundis warsti finnast kuningä omanduse olewat, mida ta wististe üle aia ronides oli ära kautanud, sest et temal wiisiks oli kindaid mõega westi külge riputada, kus nad wäga lahtiselt seisiwad. Derby tundis seda paha, mis see õnnetu kautamine kuningale, Benderelile ja temale wõis saata. Üks ainus nõuu oli selle häda mööda-saatmiseks. Ta pidi finnast omaks tunnistama, olgu küll et see tema käe kohta liig pisuke näitas olewat.

„See finnas?” ütles ta julgeste, „on minu oma, — ma olen teda wististe üle aia sisse ronides ära kautanud.”

Oberst naeris suure häälega. „Teie omandus?!” hüüdis ta, — „eks olge nii hää ja andke oma käpp siia, et seda lapse finnast teie käe pääl katsume!”

Derby katsus nagu imeks pannes tema kätte antud finnast; siis aga andis ta tema naeratades tagasi ja ütles: „Minä

elksin, see finnas ei ole mitte minu omandus, — ta on kuninga päralt!" „Dmeti!" hüüdis Kotsal rõõmsaste, „teie tunnistate siis, et ta siin oli?"

„Ei iialgi, obersti herra," kostis grahw rahulifelt. „Minu armulifem isand ja kuningas ei ole jalga üle selle tua läwe pannud. Ma olen ülfst, nagu ma näen, wift fogemata ühe tema finnasest enese kätte wõtnud, sest et minu kindad täieste sellega ühe sarnased on."

Nende sõnadega wõttis ta omad kindad mõega westi küljest ja andis nad obersti kätte wõrdlemifeks. Snnekaupa oli Derby ütelus suuremalt osalt õige, sest et aga tema ja kuningas finnasest wabel wäga wähe wabet oli. Aga Kotsal ei tahtnud sellegi pärast grahwi ütelist uskuda. Wihafelt wistas ta kindad maha ja karjus: „Sina waletad, koer, — kuningas ise on oma kinda ära kautanud, poole tunni eest, — sell silmapilgul, millal meie siia jõudfime ja tema läbi aia ära põgenes! Aga küll ma teda leian ja häda siis teile kõikidele! Araandja karistus saab teile osaks saama, nii tõeste kui mu nimi Richard Kotsal on!"

Tulifes wihas istus oberst istmele, kelle pääl kuningas enne õhtut pidades aset oli wõtnud, ja mõtles nüüd järele, mis teha. Tema esimene nõuu oli põgenejale kohe taga järele kihtuda. Aga selle nõuu jättis ta kõrwale, sest ta tuletas meelde, et see tundmata kohas pimeduse pärast üsna wõimata oli. Wiimaks wõttis ta nõuaks oma rügemendiga Brewoodi marsjida ja säält kõik põgenemise teed finni panna lasta. Et aga kuningat kätte saada, kes tema aru järele siin Whiteladiese mõisa ümberkaudu pidi olema, jättis ta ühe pääliku wiiekümne ratsamehega siia Derbyt ja Benderelit wahi-
tima ja mõisa ümberkaudset jahimeeste kombel läbi otfima, mis läbi kuningas illa enam ja enam mõisast eemale pidi peletatud saama, kunni ta wälja seatud wahtide kätte pidi langema. Pärast käskude wäljajagamist häppas Kotsal hobuse selga ja sõitis oma wäesalgaga ära.

Keljas päättüf.

Selle wahe sees, kui oberst Kotsal Whiteladiese mõisas kõik nurgad ja korgad kuningas järele laskis läbi otfida, oli õiglasel Richardil korda läinud kuningat majadest eemale metsa juhatada, kus tema iga puud ja põesast tundis ja pääle

selle mitu kohta teadis, kes põgenejale warju mõistwad anda. Tema wiis kuninga kõige päält ühte koopasse, mis paksu metsa wahel peidus ju temale sagedaste tuulte ja tormide eest warju oli annud. Koopa madala suu ette oli Richard suure kivi weeretanud, nii et keegi möödamineja sääl koobast ei teadnud aimata. Koobas oli aga seest suur ja ruumikas. Tagumise seinä äärde oli pehmeist sammaldeist ja kuivadest lehtedest ase tehtud, nii et kuningas pääle warju ka rahuliste puhata mõis.

Kui auus Richard kuningat oma uute eluforterisse oli juhatanud ja koopa suu jälle kinni pannud, läks ta Whiteladiese tagasi vaatama, kudas lugu oli läinud ja iseäranis, mis auusast grahwist oli saanud, kelle pärast kuningas väga muretses. Ilma et keegi teda olets näinud, pääsis ta mõisasse ja pere juurde, kus ta kuulis, et grahw Derby, John Penderel ja tema naene wangis ja maja soldatitega täidetud olla. Richard pidi sellepärast rahul olema elu ülespidamise nõuudega, mis ta enesele muretseja jõudis, ja nendega metsa kuninga pelgupaika tagasi pöörma.

Hommik hakkas ju natukene loitma, kui Richard koopa juurde tagasi jõudis. Aga tema ei astunud mitte kohe sisse, sest ta arwas kuningat magawat. Tema istus koopa suu lähedale kivi otja ja tahtis küniga ärkamist ära oodata, kes nii väga puhkamist tarwitas. Ehteks mõne tunni pärast weeretas ta ettewaatlikult kivi kõrwale ja astus sisse. Kuningas oli nüüd ju, nagu Richard oli arwanud, ülewel ja päris kohe järele, kudas Whiteladieses lood seisiwad. Richard rääkis, mis ta oli teada saanud, et Derby ja maja peremees perenaisega wahi all olla ning terve mõisa soldatite wahi all seista, kuna Kotsal ise Brewoodi marssinud. Kuningas kuulis kurbalt päält, mis auus metsawalitseja Derbyst rääkis. Wisarad tuliwad temale silmi, sest nüüd sai ta aru, mispärast grahw Derby Whiteladiese tagasi oli jäänud. Tema waim aimas tumedalt, et ta oma truu sõpra, kes ennast tema eest oli ohwerdanud, — ialgi enam ei pidanud nägema. *)

Ka ei teinud kuningale wähe pääwalu soldatid, kes Whiteladieses oliwad. Mis tarwis neid sinna oli jäetud, sellest sai ta kohe aru ja sellepärast, soldatitest ümber piiratud, ei

*) Kuninga aimamine läks täide: ta ei näinud ial enam oma sõpra. Chesteri linnas pandi ta sõjakohu alla ja, surma mõistetud, langes 15 Oktobril 1651 tema truu pää.

olnud tema julge pelgupaist küllalt wariaw. Mõne kogemata juhtumise läbi mõis tema eluase awalikuks saada ja siis ei olnud pääsemise lootust. Ta palus sellepärast Richardit teda kuhugi tõise kohta juhutada, kus vähem karta oli ja kust ta jälle Chotimaa poole oleks mõinud edasi reisida.

Nuus Richard mõtles küll aega järele. Siis lubas ta päewa ajal kuulata, kas tema wenna westi Gvelymis soldatitesti tühi on ja kas mitte säält võimalik ei saaks olema üle Severni jõe minna. Ohtuks tahtis ta tagasi tulla ja teada anda, kas nad seda teed mõiswad ette võtta või mitte. Kaarel oli selle nõuuga rahul ja Richard läks kohe, kui ta kuningale ühes toodud sõuginuud oli ära annud, teele.

Kuningale oli päew väga pikk ja igaw. Ta oli, omast meelest nagu elawalt maa alla maetud, terwet päewa siin pimedas koopas, kuna tuhanded piinajad mõtled, sajad mured ja kahtlused ta pääst läbi käiswad: väga kabe wahel oli, kas ta saaks sellest maast ära põgeneda, selle kuningaks ta ennast nimetas. — Kõik maalis ta enesele karmu päält filmade ette, mis siis saaks sündima, kui ta oma waenlaste kätte sattuks: ta nägi ennast Toweri wangi kajas, nägi ennast tige date kohtumõistjate ees, kes ju tema õnnetumat isa surma oliwad mõistnud, — nägi ennast werelaagu pääl, tundis timuka terawat kirwet oma kullasse tungiwad — ja wäristes kargas ta oma kohiseja lehtedest aseme päält üles, nagu tahaks ta neist, oma luuletuse hirmu kujudest, ära põgeneda. Ta ruttas koopa suu ette, ja tahtis säält oma wäri sejat südant pragude wahelt läbi tungija päikese walgel kojutada, aga — uus ehmatatus ootas teda ees. Ta kuulis häälesid, nägi oma tagaajajate punasid kuubesid ja nägi neid jälle eemale minewat, ilma et oleksiwad aimanud, kui lähedal nad oma otsitawale oliwad. Wiimaks kalbus päew otsale ja õõ hakatusel tuli Richard Penderel lubamisi mööda oma salakulamise käigult tagasi. Toodawad sõnumed oliwad wähe rõõmustawad. Tema oli Brewoodi läinud, kus ta Kotsali ratsameestega oli kokku juhtunud, kes igal pool Severnift kunni Trendini ees oliwad, nii et nende mõlemate jõgede wahelt mõimata oli läbi saada. Ka oliwad kõik sillad, ülekäimise kohad ja teebarud wahi all, nii et läbi pääsemise lootust ei olnud. Üksi oma wenna põhja pool seiswat westit oli ta weel prii leidnud, nii et mõldri lootisuga siit üle jõe saada mõis. Kuningas mõttis sellepärast rõõmuga Richardi nõuu kuulda, weel sell õöl seda ainust põgenemise teed tarwitada ja üle Severni jõe minna ning siis Chesteris

mõni mõnes tõises sadama linnas katsuda, kas Iaewa Shoti ehk Brantsusmaale äravõgenemiseks ei leiaks.

Kestöö ajal jättis kuningas oma kaitsekoha maha ja läis Richardi taga teatava westi poole. Umbes hommiku kell kolm jõudsiwad nad kohiseja jõe äärde ja sammusiwad rõõmsa lootusega westi poole. Et sääl tõik alnad walgustatud oliwad, see ei teinud neid kahtlaseks, sest selle suure westi juures põles enamiste iga ühe otsa tuli, ja päälegi oli nüüd kõrge võeras oodata.

Aga õnnetuseks oli selle tule walguse põhi koguni tõine. Oberst Kotfali käsu pääle oli pärast seda, kui Richard ära oli läinud, üks ratsameeste salik George Kulloni juhatusel all senna tulnud ja westis forterit võtnud. Warsti oli Kullon wahimehed wälja seadnud, nii et ka see ainus põgenemise tee kinni seisis. Nõnda ei aimanud kuningas ja ta seltsimees uuesti eesiseiswat häda, kui korraga üzna westi lähedal tulejatele kardetaw „Bea!“ ja „Kes seal on?“ wastu kõlas. Ühtlasi kuulsiwad nad ka sõjariistade kõlinal ja nägiwad kuupaistel hiilgawat püüsiirauda eneste poole pöördud olemat.

Sääl ei olnud pikka aega järele mõelda. Hirmust aetud tormasiwad nad sedasama teed tagasi, mida mööda nad oliwad tulnud. Nüüd ratsus pauf ja kuul lendas wingudes nende pääst mööda. Mõni silmapilk pärast seda kuulsiwad põgenejad, kes waewalt weel hingata jõudsiwad, suureks ehmatuseks hobuste lapjade plaginat eneste taga; ratsasalk oli hobuste seljas ja kihutas tuhatnelja põgenejatele taga järele. — Nõuuta waatas kuningas oma seltsilise otsa. Aga Richard haaras sõnalausumata kuninga käest kinni ja jooksis risti läbi põldude jõe poole. Sääl rabases ja kõrkjatega kaetud jõe ääres oliwad nad eiotja warjus, sest et mäda maa pääle üksi need inimesed mõisiwad astuda, kes neid wähe kindlaid kohte selgeste tundsiwad, mis inimeste pääl kandsiwad. Õnneks tundis Richard Benderel seda jõe äärt kui wiit sõrme, nii et ta ka nüüd ühe ajal tohtis julgeda selle mäda maa pääle astuda, kus iga wõeriti samm surma wõis saata. Kõrkjate äärde jõudes jooksis Richard edasi tagasi, kunni ta õige koha oli leidnud ja tõmbas nüüd kuninga enese järele warjaja kõrkjate sisse. Siin jäiwad nad natukene kuulatama, mis nende linnipiübjad saaksiwad tegema.

Neil ei olnud tarwis kaua oodata. Kui tuule hoog tuliwad ratsamehed sinna jõe äärde, kuhu nemad mõlemad tumbaid kogusid oliwad näinud ära kadumat. Ruttu largas pool osa mehi hobuste seljast maha ja nendega ühes nende päälil

Kullon. Julgeste tungiswad nad mehe kõrgusenil ulataja pilliroo sisse — ometi ju paari sammu järele wajaswad nad sügawasse mäda maa sisse, nii et nad aga suure waewaga jälle wälja pääsesiwad. See luhta läinud katse õpetas päälitut, et ilma teejuhita siin asjata oli pikemalt aega wiita, sest et muidu paigastki edasi ei saaksiwad. Tema täskis sellepärast wesi juurest möldrit kutsuda. Käskjalg tahtis kohe ära sõita, kui Kullon teda tagasi hoidis ja talle weel midagi ütles. Tema oli hää jahimees ja oli sellepärast kohe näinud, et möldril kallist seltsi jahikoer oli, teda, sest et nad väga terase tundmisega on, jahiloomade jälgede ülesotsijaks tarwitatakse. Mölder ise oli selle looma tublidust kiitnud. Sellepärast wõttis päälil nõuaks ka seda koera ühes lasta tuua. Selle käsuga sõitis ratsamees ära.

Umbes meerand tunni pärast jõudis mölder sinna ja wedas koera paela otsas ühes. Päälil Kullon aimas wististe, et põgeneja kuningas oli, sellepärast ütles ta lühidelt möldrile, mis tarwis ta teda oli tulla lastnud. See ehmatas ära, sest ka tema arwas kohe, et põgenejad teegi muud ei wõinud olla, kui kuningas ja tema wend. Ja nende kättesaamiseks pidi ta abiks olema. Ilma asjata tõendas ta, et jõe kallal väga mäda olla ja kes edasi minna tahta, see tingimata surma suhu sattuda. Aga Kullon, kes üksi selle pääle mõtles, kudus oma endist eksitust hääks teha, ei uskunud möldri sõnu mitte. Tema ajas oma tahtmist ja juhatas ise koera põgeneja jälgedele. Ja tark loom teadis warsti, mis ta tegema pidi. Ta lipitses sabaga ja nuusutas jälgesid ning jooksis siis haukudes senna kohta kõrkjate sisse, kuhu kuningas ja Richard oliwad ära kadunud. Mölder pidi nüüd wastu tahtmist, kui talle wastapanemise eest soldatid ju mittu tümakut oliwad andnud, edasi astuma ja soldatitele teed näitama. Aga meelega läis ta väga aega mööda ja juhatas neid teest kõrwale, nii et nad waewaga, sagedaste kunni põlwini pori sees, edasi jõudsiwad.

Selle läbi tahtis ta oma wennale mahti anda kuningat päästa. Ja see nõuu läks temal korda, muidugi ka Richardi enese tarkuse abil, nagu meie kohe saame nägema.

Nii ruttu kui võimalik oli Richard kuningaga edasi läinud ja otsis nüüd hoolega kõrkjate sees peidus wäikese lootsiku järele, mille waral nad üle jõe oleksiwad wõinud sõuda, — aga asjata. Selle wastu kuulsiwad mõlemad nende jälgede tagaajaja koera haukumist.

„Meie oleme kadunud!“ õhtas õnnetu kuningas, „üts koer käib meie jälgil, — võimata on tema eest ära pääseda!“

Richard jäi seisma ja kuulatas; tema tundis filmapill ähwardaja häda suurust, aga teadis ka koe, mis tarvis teha oli.

„Olge julge, armulisem isand,“ ütles ta, „weel ei ole meie otsas, — weel on võimalik pääseda!“

Nende sõnadega astus ta kuningas ees kõrkjate äärde. Ettevaatlikult astus ta ääre ligikdale ja vaatas enese ümber. Tume pilw kattis parajaste kuud. Aga ratsamehed, kes wälja jõe äärde olivad jäänud ja ennast oma kõrkjate sees edasi tungijate seltsimeeste kohal hoidsiwad, (kõrkjate äärt mööda edasi sõites), olivad weel nii kaugele, et nende film võimata praeguse pimeduse pärast neid näha wõis. Kuus Richard kästis sellespärast kuningat enese taga jooksta ja pani tuule tuhinal risti üle põllu metsa poole punuma, kust nad umbes poole tunni eest wälja olivad tulnud. Pea olivad nad endise tee pääl ja tõttasiwad ruttu teda mööda edasi, kunni nad ühe ahtakese ojakese silla juurde olivad jõudnud. See ojakene tuli metsa seest ja jooksis Severni jõkke. Siin pidas Richard linni.

„Ma palun, armulisem herra,“ hüüdis ta tuhinal, „andke oma kübar siia!“

Smetspannes aga ilma põhja järele pärimata andis kuningas kübara teejuhi kätte. See wistas ta kaugele tõisele poole silda tee pääle, et taga-ajajad pidiwad armama, ta on senna rutulise põgenemise pääl kautatud. Aga siis hüppas ta silla päält wette ja kuningas tema kannul, sest ta märkas koe, mis nõuu Richardil oli. Madala wee sees ja kiwise ojakese põhja pääl, kus ta kõige parem koer enam nende jälgesid ei oleks wõinud leida, ruttasiwad nad edasi, kunni sild neist viiete kaugele maha jäi. Üksna hingetu pidi kuningas natukeseks ajaks seisma jääma ja wähe hingastama. Richard tarwitas seda wahet kuulatamiseks, mis wilja nende kawalus jaoks kandma.

Ratsamehed olivad wististe prargu senna kohta jõudnud, kus põgenejad kindlale maale olivad astunud, sest koera haukumine tunnistas, et nad ligemale ja ifka ligemale jõudsiwad! Nüüd olivad nad metsa-tee pääl, nüüd silla pääl, sest koera haukumine jäi natukeseks ajaks wait — tufsuwa südamega kuulasiwad nad seda — ja kõlas siis eemal metsas uueste.

Richard tõmbas sügawaste hinge. Mis ta lootnud, oli korda läinud: koer oli õigelt teelt ära ekfinud ja wiis

nüüd kinnivõitjaid neist ära kaugele sinna loopa juurde, kus nad enne oliwad asunud.

„Sumalale olgu tänu!“ hüüdis nüüd wahwa metsawalitseja, „teie olete päästetud, armulisem herra!“

Südamelikkude tänu tundes andis Kaarel oma teejuhile kät: „Seda olen ma sinu ja su tarkuse läbi, truu ja wahwa Richard! Sialgi ei saa ma seda trundust, seda iseenese ärasalgamist ära unustama. Ja kui mulle peaks uueste õnnepäike paistma ning peaksin ma oma wanemate krooni ja trooni kätte saama, siis tule ja nõua oma palga, — praegu ei wõi ma muud kui sind üksi tänada, täiest südamest tänada!“

Sääl kumardas auus Richard kuningale kae pääle ja andis talle suud: „Kõige armulisem herra, ärge rääkige palgast. Sial ei wõiks ma midagi suuremat teie käest saada, kui teie tänu sõnu; aga weel ei ole aega neid vastu wõtta, sest enne pean ma teid uude pelgupaika juhutama!“

„Kuhu tahad ja mind saata, armas Richard?“ küsis kuningas.

„Boscobelhausi, kus mu wend walitsejaks on!“ kostis Richard. „Poole tunni pärast wõime sääl olla, kui minu nõuu teie meele pärast on, armulisem isand!“

Kuningas oli kõigega rahul. Puruks wäsinud sammus ta oma truu seltsilise pääle toetades edasi. Üksi aega mööda jõudsiwad nad koha ligemale. Õhtuks päikese tõusu ajal saiwad nad sinna mõisasse, mis niisama nagu Whiteladies, suure metsa ääres seisis.

Õhtes waatas raskesti katsutud kuningas kuldse päikese ratta poole üles. „Post nubila Phoebus!“ ütles ta tasaste enese ette.

Viies päätlükk.

Boscobel-House, praegusel ajal üks kõige suuremaist ja ilusamaist Inglismaa mõisatest, oli sell ajal (1651) lihtsamas korras. Pääle suure elumaja, mitme peremaja ja tõiste vähemate hoonete ei olnud sääl muid ehitusi näha. Mende ümber käis pool lagunenud müür ja diete sügaw kraaw, mis wargate ja rõõwlite pärast oli tehtud. See pääl käis tee üle silla, mida ahelate abil üles wõis tõmmata ja maha lasta. Üles tõmmati sild enamiste põhise, iseäranis kardeta-

wal aegabel. Sell korral aga oli silb üles tõmbamata jäänud, sest enne päikese tõusu pidiwad ju tööliised wangertega ja hobustega wälja sõitma wilja kodu wadama. Ja eht küll sõja aeg oli, siiski kartsiwad inimesed seda siin kõrwalises kohas wähe. Nii oli meie põgenejatel tee lahti mõisa õuesse. Aga see lubises parajalt täis inimesi, kes walmis oliwad põllule sõitma. Targuti tõmbas kuningat tema saadik ühe põesa warjusse, kunni inimesed ära läksiwad, et neid keegi ei näeks.

Mõne minuti pärast murises wanger lustilise töörahwaga ära, kes kõiksugust nalja heitsiwad ja laulu lõiwad ja põgenejad astusiwad nüüd üle silla õue pääle, kus üksi William Penderel oli järele jäänud ja praegu majasse tagasi tahtis minna. Oma wenda ja wõerast nähes pööris ta aga neile wastu ja wõttis auupakklikult teretades mütsi pääst.

William Penderel oli wanaduse järele kolmas neist auusast wendadest, kes nii liigutawalt ja oma kasu nõudmata kuningaga poole hoidsiwad. Tema oli wiis aastat wanem kui auus Richard ja niisama tugewa taswuga ja, mis ta terased filmad tunnistasiwad, niisama ergu mõistusega, kui ta noorem wend, kelle tarfus noort kuningat mööda läinud ööl raskest kimbatuselst oli päästnud. Selle juures oli ta pale nii lahke sõbralik, et kuningas kohe walmis oli temale oma saladust awaldama ja teada andma, et tema Inglismaa kuningas on. Aga Richard hoidis teda seda tegemast ja ütles talle tasakeste: „Mitte siin, armulistem herra, — seintel, ja ise puu lehtedelgi on kõrwad! — Wit meid tuppa,“ ütles ta selle pääle wenna wastu, „seal sa wõid teada saada, kes su wõeras on!“

William tähendas pääga, et ta asjast aru saab ja läks kohe ees, tegi ühe ruumika alumise tua ukse lahti ja palus siis ise auupakklikult kõrwale seistes wõerast ees sisse astuda. Tema ise astus kõige wiimaks tuppa.

„Kui ma mitte ei elsi,“ hakkas ta nüüd kuningaga poole pöördes rääkima, siis olete teie, auustatud herra, üks kuningaga wäe ohwitser, kes Boscobel-Houssis warju otsib. — Kas mul on õigus?“

Kuningas ei wastanud kohe, waid kummardas nagu kustuseltsi pääga.

„Etis wõin ma teile teada anda,“ ütles mõisawalitseja, et mina teid jõudu mööda kaitsta tahan, auustatud herra. Kes meie kõrge kuningaga eest wõitleb, see on William Penderelt sõber ja wõib temalt iga kord hädas abi loota, sest teadke: mina olen hää kuninglane ja ei wihta Inglismaal kedagi

enam, kui werejänulist Kromwelli, kes praegu meie õnnetu isamaa üle walitseb!"

"Lange siis," ütles nüüd auuväärt Richard, "selle herra ette põlvili, sest tema on — —"

"Kuningas!" hüüdis sell filmapilgul üks mees üles tõstatud kätega, kes kõrwalise tua ukse pääle oli ilmunud. Ta astus ruttu lähemale ja langes Kaarli jalgade ette ja hüüdis rõõmu pärast pea aegu nuttes: "Mu isand ja kuningas!"

Ühtlasi oli ka William Benderel põlvili langenud ja andis auu pakkudes kuninga käele suud.

Smeteledes waatas kuningas selle mehe pääle, keda ta ei tunnud. Temal olivad liht talupoja sulase riided seljas ja keegi ei võinud arvata, et ta muud oleks.

"Kes ja oled, mees?" küsis kuningas tähelepanemisega meest silmitsedes, — ma arwan sind ka ju warem näinud olevat!"

Mees naeratas. "Teie ei tunne siis mind mitte, armulistem isand?" ütles ta, ühtlasi kuninga sõrme tähendamise pääle püsti tõustes, "sellest ma näen, et mu riided mind hästi warjavad — —"

"Ahaa!" hüüdis nüüd kuningas, "ma tunnen seda palet, olgu ka, et suur habe puudub, mis weel mõne päewa eest ta lõuga kattis, — teie olete see wahwa mees, kes minule pärast Worcesteri tapluse kautamist põgenemist selle läbi võimalikult tegite, et ennast enese pääle waatamata nagu müüri waenlaste wasta seadsite, neid tagasi hoidsite ja nõnda minule aega andsite ära põgeneda, — teie olete mu wahwa ja truu oberst Kareless!"

Sääl kumardas sulase riides mees kõrgeste haritud inimeste kombel ja ütles auu pakkudes: "Mina olen seesama, armulistem herra!"

Aga kuningas lautas käed laiali ja hüüdis:

"Mu rinna najale, kallie sõber, — Sumal olgu tänatud, et ma teid jälle näen!"

Ja liigutatud südamega wõttis kuningas oma wahwa ohwitseri ümber kaela ja rõhus teda, keda ta enam elawate hulgas ei arwanud olevat, wastu rinda.

"Käädige, armas sõber," hakkas Kaarel jälle küsima, kudas pääsite teie surmast, kui teie, grahw Cleveland, James Hamilton ja pääliskub Hornihold, Giffard ja Remble üksi waenlastele wasta seisite, kuna see hulgana kolmelt poolt teie pääle tungis?"

Lühidalt rääkis Kareless, kuidas tema nagu ime läbi surma juust pääsnud. Tuba olnud üks waenlane tema hobuse waljastest kinni haaranud, kui keegi kogemata mõnegaga waljab kätti raiunud. Selle läbi saanud hobune lahti. Sellisamal silmapilgul annud tema tuliselt hobusele kannusid, nii et hobune kahe jala pääle püsti ajades teda wägewa hüppamise läti kitsikusest pääsnud. Õnnelikult pääsenud ta tagaajajate kühisist ja jõudnud tõisel päewel siia, kus talle William Benderel julget warjupaika oli muretsenud.

"Ja need, kes teiega ühes oliwad, Kareless," — küsis Kaarel hoolitsedes, — "mis on Klevelandist, Hamiltonist saanud?"

Obersti pale lõi kurwaks. "Kleveland on," — ütles ta, "surnud; ühe waenlase mõel pistis ta truud ja wahwa südant läbi, — Hamilton on wangis!"

"Surnud — wangis!" õhkas kuningas, see on mu truude alamate patt, — oh hirmus!"

"Majesteet!" ütles Kareless, "Kleveland suri ilusalt surma. Tema langes mehiselt oma kuninga eest wõideldes. Auus soldat ei wõi enam ilusamat otsta enesele soowida. Ma kiidaksin ennast õnnelikuks, kui mulle ka niisugune osaks saaks!"

"Seda ma tean, mu kartmata, truud sõber," wastas kuningas Kaarel südamelikult wahwa ohwitseri kät pigistades; "ja siiski," ütles ta edasi, "ei raatsi ma teile niisugust surma mitte soowida ja olen südamest rõõmus, et teie alles elate! Sest weel tarwitan ma elawat Karlessi, nagu kõiki teisi sõpru!"

Nende sõnadega pakkus ta kät mõisawalitsejale, keda ta weel mitte terwitada ei olnud mahti saanud ja kes kuningas ja obersti kõne wahel auupakklikult oma wennaga eemale ol astnud.

"Wahwa William," ütles kuningas maja peremehe wastui "ka teid arwan ma oma sõprade hulka ja annan ennast täieste teie kaitsemise alla, kindlaste lootes, et teie kõik nõuustid saate tarwitama, et ma mitte oma waenlaste kätte ei langeks!"

"Nii tõeste kui Jumal mind awitagu surma tunnil," wastas William Benderel waimustatud, "seda tahan ma teha, armulisem herra, — ükski waenlane ei pea teid leidma, nii kaua kui teie Boscobel-Houses wiibite! — Aga et see wõimalik oleks, lisas ta kohe juurde, "palun ma teid niisamasuguseid riidid wastu wõtta, nagu oberst Kareless kannab, mis teid

tundmataks teeb, kui teid siin peaks otsitama. Kas ma tohin teile üht niisugust ülikonda tuua, armulisem herra?"

"Tehke nii, armas William," vastas kuningas, "teil on täieste võigus, töömehed riided saavad mind kõige enam äratundmise eest kaitsma. Minge, armas William ja tooge minule üks niisugune ülikond!"

William läks ja tuli natuke aja pärast ära kantud talupoja riietega tagasi. Ta kandis kae pääl jämedat kuube, särki, pikki sukke ja paar kingi, mis päälegi kuninga väiksele jalale liig suured näitasivad olevat.

"Siin nad on, armulisem herra," ütles William ja andis tükk tükk riided kuninga kätte, "ma loodan, et nende all keegi majesteedi, kõige auusamat Inglis-, Šoti- ja Sirimaa kuningat ei saa otsima. — Aga sina, Richard," ütles ta sellepääle wenna wastu, aita kraavisilda üles tõmmata. See peab meid palumata võeraste eest hoidma ja on iga pidi wäga tululisk!"

Richard läks seda nõuu hääks kiites wennaga ühes ja warsti oli raske ahela kõlinal kuulda. Aga kuningas Kaarel pani senni ennast Karlessi abiga riidistse. Ta oli täieliste uues mundris, kui mõisa walitseja tagasi tuli.

William waatas kord muudetud kuninga pääle ja tunistas pääga oma rahulolemist. "Nii on häa," ütles ta, "aga siiski üks puudus on ikka alles: talupoja sulasel ei ole nii pikki juukseid, nagu majesteedil. Lubage sellepärast seda puudust parandada!"

Ta palus kuningat tooli pääle istuda ja hakkas Kaarli kullakarwalisi juukseid maha lõikama. Siis wõttis ta väikese klaasikese tumepunase wedelikuga, tilgutask sellest natuke pesu pääle ja pühkis sellega üle kuninga pale ja kätte. Warsti läksiwad need tõmmukarwaliseks, nagu oleks nad päikese põletatud olnud.

"Nüüd olete talupoja sulaseks küllalt tõmu, armulisem isand," ütles William Benderel rahulise naeratamisega, "ja" — lisas ta weel juurde — "ma arwan, ise teie armulisel emal oleks waew teid ära tunda. Waadake ise, armulisem herra!"

Ta hoidis kuninga ette väikest peegelt, kelle seest üsnä võeras pale kuningale wastu paistis. Nagu raske kiwi langes Kaarli rinna päält. Esimest korda pärast põgenemist tundis ta süda rahu ja oli julge, sest et teda nõnda wõimata tunda wõis.

"Jah!" ütles ta Williami kustu, teil on õigus, mu sõber: keegi ei saa mind nüüd ära tunda võima! Uus lootus tekitab mu sees, et ma kõigest waenlaste waltwusest hoolimata siiski õnnelikult ära Shotimaale pääsen! Mina aiman, mu süda ütleb seda, et ma ära pääsen!"

"Wististe, armulisem herra," kinnitas oberst Kareless, kui teie julgust ja usaldust ei kauta! Julget aitab Jumal!"

"Ja õigus võibab wiimaks!" lisas William usaldajal häälel juurde. "See päew saab tulema, millal teie oma jalga nende kula pääle saate rõhuma, kes nüüd teid taga kiusawad!"

Sell filmapilgul tormas õiglane Richard tuppa, kes wahe ajal silla juurde wahiks oli jäänud ja õigel ajal riidespane-
jale kuningale lähenemast hädast teadust tahtis anda.

"Üks ratsasalk," hüüdis ta ruttu, "sõidab mõisa poole, wist selle nõuuga mõisat läbi otsida. Ruttu kõik asjad kõr-
wale, mis kuningat wõiwad ära anda!"

Ruttu wõttis ta kuninga riided ja juuhsed kofku.

"Jookse kõõli ja wista tulesse, Richard!" ütles William täieste rahuliseft. "Mis ära on põlenud, ei wõi keedagi ära anda! — Aga teie, armulisem herra ja ka teie, oberst," ütles ta kuninga ja Karelessi poole pöördud palega, "tulge minu järel õue pääle, kus teie filmakirjaks mõnda tööd peate tegema. Küll siis näeme, mis edasi tarwis on!"

Kii kõneledes astus ta ruttu ees ja mõne filmapilgu pärast oli ju kuningas, kirwes läes, ja Kareless saega puuriida juures, nagu tahastiwad nad praegu pääle hakata suuri puupalkusid ha-
gudeks saagima ja lõhkuma. Richard oli ka oma töö juhatusft mööda ära teinud: kuninga riidist ei olnud muud kui tükkide tuhka järele jäänud.

Nüüd tõlas wärawa kell ja walgud hääled pärisiwad üles tõmmatud silla ees sisselaskmist.

William Benderil ei teinud suurt ruttu nõudmist täita sest wäga rutuline täitmine oleks näitanud, nagu oleks siin nende tulemise pääle walmistatud. Esitels mitmekordse tella helistamise pääle läks William silla poole ja tegi enne ühe luugi lahti, kust waadata wõis, kes wärawa ees oli. Ta küsis siit, mis tulejad soowida.

"Tehke lahti!" kostis ratsasalga juhataja päälif, "küll teie siis kuulda saate, mis meie soowime. Siis ruttu maha, sest meil pole palju aega ega lusti laua oodata!"

"Warsti, herra!" wastas William rahulikult; oodake weel

filmapiilk, funni ma mehi siia tutsun, kes mulle raskest silda maha lastma abiks on!"

Ja ennast ümber pöördes hüüdis ta walju häälega: „Halloo, Thomas, — John! Ätke wähe ajaks töö poolele ja tulge siia, aga ruttu — ruttu!"

Kaarel ehmatas ära selle ootamata nõudmise üle, aga Kareles tundis kohe Williami tarkust ja kästis tasakeste kuningat rahulise meelega walitseja nõudmist täita.

„Noh, kas tulete ju warsti?!" hüüdis William jälle tulejatele meelega kurjal häälel wastu. „Kus teil jalad on, teie laisad loomad!" Aga siis kummardas ta kuningas kõrwa juurde ja sosistas: „Julgust, armulisem herra, ärge näitke Sumala pärast kartust, — kõik läheb siis hästi!"

Dma kartust alla rõhudes, tähendas kuningas paljalt pääga ja oli wait. Aga William kästis nüüd jälle waljuste, nii et wäljasolejad seda kuulda mõiswad: „Astuge siia, John tõisele poole ja sina Thomas tõisele poole wända juurde, — pöörge aega mööda ja ühel wiisil ja ärge laske mitte käest wähest lahti! — Noh — nüüd!"

Ettewaatlikult ja aega mööda hakkasiwad põgenejad töösse ja aega mööda langes sild alla ning ulatas üle kraawi tõisele poole. Kohe sõitsiwad ratsamehed üle silla õue pääle ilma et mõlemaid töömehi tähele oleksiwad pannud.

„Mispärast olid sa silla üles tõmbanud, mees?" müristas nüüd päälis, nimega Evans, walitseja wastu.

„Di herra!" wastas William kartuseta, „teie näete ometi, et Boscobel House päratu kohas seisab ja kõik tööliised enamaste wäljale on läinud. See oleks nüüd paras aeg warastele ja kelmidele mõisasse tungida. Aga üles tõmmatud sild hoiab niisugusid palumata wõeraid eemale!"

„Aga meelepäraltisi wõeraid wõtab sa hää meelega wastu," ütles päälis terawaste walitseja otsa waadates — „kas ei ole nõnda?"

William tegi üsna totra näu ja ütles imeteledes rumal-julgelt: „Teada muidugi, herra, kes mulle meele järel on, seda ei hakka ma ometi ära ajama!"

„Ja nõnda on ka wist selle wõeraga lugu, kes täna hommiu siia tuli?" — wastas päälis kurjaste walitseja otsa waadates. „Ära salga mitte," ütles ta ähwardades edasi, kui William wäga imeteleja näu tegi, „sina hoiad kuningas poole ja wõeras, kellest ma räägin, oli — kuningas ise!"

„Kuningas!“ hüüdis William väga hästi imekspaneja häälega ja palega, „teie armate teda siin olemat?“

„Ära salga mitte, koer!“ hüüdis päälif. „Kõik märgid tunnistavad, et tema, keda täna võise siin lähedal taga aeti, siia poole on tulnud!“

„Teie efsite herra,“ ütles nüüd William Benderel kindlaste, „praegu ei ole pääle minu wenna Richardi ühtegi võerast majas!“

„Ah nii, — wõi wend? No muibugi!“ hirmitas päälif, armates et see wennaiks nimetatud võeras kuningas ise on. „Noh, efs sa ei näita seda wenda, ma olen üsna himuline teda tundma õppida. Kus on siis su auus isand wend?“

Williamil oli hää meel, et ta päälifu tähelepanemise wale teele oli juhtida jõudnud. Nagu wälk tuli temale mõte seda wale arwamist weel enam kuninga kasuks kaswatada. Ta näitas ennast üles, nagu ehmataks ta väga ja laskis ohwitseri weel kord seda sama küsida ja wastas siis kogeldes, ta ei teada, kus ta wend praegu wiibida, — võimalik olla, et ta ju ära läinud.

See kogeldaw kõne kaswatas muidugi Evansi arwamist: see wend on kuningas ise. Tema kästis nüüd üht jagu soldatid maja läbi otsida ja seadis kaks meest silla pääle wahiks, et keegi wälja ei pääseks.

„Edasi nüüd, koer!“ hüüdis päälif Williami poole pöördes, „ajawiitmine ei aita sulle midagi, wii mind nüüd majasse, ja selle mehe peidupaiga juurde, keda sa wennaiks hüüad!“

William tegi paha pale ja mõttes nagu järele. „Olgu siis, herra,“ ütles ta wiimaks, „siis tulge mu järele, ehk ma küll ei tea, mis teie minu häält wennaist tahate, kes wististe midagi ei ole teinud, mis eest ta peaks ennast ära peitma!“

„Küll meie näeme!“ wastas Evans natukene karedalt. „Pea nüüd suu ja tee, mis ma sind kästsin!“

William oli sellega rahul ja sammus maja poole. Aga ukse ees pööris ta weel kord ümber ja hüüdis mõlematele silla ligidal seisjatele sulastele sõideldes: „Mis teie ilka weel sääl seisate ja wahite, teie laisad? — Kas teil paremat teha ei ole, kui soldatid wahitida? Nuttu tööle!“

Nagu pool wastu tahtmist läksiwad mõlemad kārada saanud mehed jälle poolele jäetud töö juurde.

Aga William saatis päälifu tuppa ja tahtis teda oma wenna juurde wiia, keda ta tema nõuu järele kuninga asemel pidi wangi wõtma. Tema lootis, et wähest päälif kuningat

ei tunnud. Ja kes teda paljalt päälis kaudu ja jutustamise järele oli tundma õppinud, võis väga häste, ehk küll Richard palju tugevam ja suurem oli, teda siiski tema kulla karva juuste ja siniste silmade pärast kuningaks pidada. Need olivad avalikud tunnistused, mille järele kuningat taga otsiti ja millest need teda ära pidiwad tundma, kes teda näinud ei olnud.

Ja tõeste tuli õnn Williamile appi: see päälik ei olnud Kaarlit II. iialgi näinud, niisama vähe tema soldatid. Pääle selle oli Richard kõõgis läbi afra oma wenna ja pääliku kōnet päält kuulanud ja wiimastest wenna sõnadest tema nõuu märkanud. Sellespärast oli ka tema omalt poolt walmis päälikut tema eksituses kinnitama ja selle läbi kuningat päästma. Tema pani kõõgi ukse lukku, nagu tahaks ta otsijate eest ennast ära peita.

Wiimaks, kui keller ja tõised maja ruumid läbi olivad otsitud, ligenesiwad soldatid Richardi pelgupaigale. Kärebal häälel nõudsiwad nemad sisselaskest, aga alles siis, kui nemad ust olivad lubanud puruks lüüa, tegi Richard ukse lahti ja astus päälikule toredaste, fergeste pääga terwitades wastu.

See Richardi kavalus kinnitas täieste pääliku mõtet, et kuningas tema ees on.

„Andke ennast wangi, herra!“ ütles ta sammu edasi astudes ja auupallikult kummardades. „Teie olete minu wang!“

Richard pani käd risti rinna üle ja andis pääga märku, et ta rahul on. Aga William, kes rõõmuga oma nõuu nägi korda minemat, näitas üles, nagu oleks ta väga ehmatanud ja palus Sumala feeli tema süüta wenda lahti lasta. Aga Evans tähendas temale wihaselt, et ta suud võida pidada, tema teada paremast, mis linnuke see wend olla.

Päält näha murelikult jäi William wait. Tema nõuu oli täieste korda läinud. Tema tõendas weel mitu korda, et see tema wend olla, et keegi temale pärast süüis ei wõinud anda, miks ta päälikut tema eksiteelt õigele teele ei juhatanud. Richard märkas oma wenna tarkust ja wõttis nõuaks ka enesest seda süüd ära pöörda, miks ta päälikut tema eksitusest ei päästnud. Tema tõendas sellespärast ka kord, et ta mõisa walitseja wend olla. Müüd ei wõinud keegi temale pärast ütelda, et ta meelega ennast kunirga asemel on wangi annud, kinniwõtjaid selle wale usu sees hoides, tema olla kuningas. Tema märkas, et see ütetus päälikut omaist arwamisest enam ei saaks ära eksitada, sest selle usaldus oli ju liig kindel.

„Herra,“ ütles Richard sellepärast julgeste, „see mees räägib sulat töt: mina olen tema wend!“

Päälik raputas pääd. „Mina pean teid siiski paluma ühes tulla,“ ütles ta auu pakkudes, sest ma ei arwa ennast mitte eksiwat. Aga kui see ka peaks olema,“ lisas ta naeratahes juurde, „siis saate lühikese aja sees jälle lahti!“

Richard laskis pää nagu mõtetes alla. Aga pea tõstis ta jälle püsti ja ütles allahetlikult:

„Olgu siis, ma ei pane pikemalt vastu, — läheme siis!“

Ta tuningslikult sammus ta soldatite ees trepist alla õue pääle.

Siin käskis päälik Evans arwatud kuningale oma hobuse ette tuua ja tõist ka hobuste selga istuda.

Kergelt kargas Richard sadulasse, — ta oli enne hobuste mäe pääl teeninud.

Päälik naeratas. See wiis ja kombe, kudas wang hobuse seljas istus, oli tema arwamise järele uus tunnistus, et ta tõeste kuningas on. Aga wiimase kahtluse kautamiseks tahtis ta proowi teha. Ta hüüdis mõlemad sulased, kes puuriida juures sae ja kirwega töös olivad, enese juurde.

„Sina sääl,“ pööris ta ennast Karelessti poole, „kes on see mees siin hobuse seljas?“

Kareles raputas pääd. „Ei mina tea, herra!“ wastas ta

„Sa sina, jõmpfikas?“ küsis nüüd Evans kuningat.

Wastaste tundmustega waatas Kaarel II. tunnistades õiglase Richardi otja.

„Ma ei tunne teda!“ ütles ta wiimaks selle maa jau keele murdes, mida ka oberst oli katsunud järele teha.

Rahul olemise naeratus wälkus üle pääliku pale. Nüüd oli kindel, et wang mõisawalitseja wend mitte ei olnud, sest muidu oleksiwad teda sulased pidanud tundma. Ta arwas kaksipidi mõtle mata kuningat oma wangis olevat.

Rõõmsas tujus andis ta käsku ära marssimiseks ja mõtles metsawalitseja kõrwal sõites suure palga pääle, mis teda tema arwamise järele ootas. (Järg jääb tulema.)

II. Puumurdja.

Arvamata Lõunamaa taimedest on üks iseäranis oma elu-ülesande poolest väga tähtjas. See on puumurdja (*Ficus denticata*), wiigi-puude seltskonnast. Wenedsueela rahwas on temale selle nime (nende keele järel Mata palo) annud, sest et tema töö ei näita muud olewat, kui kõigi kõigi taimi, mis tema lähedal on, ära hufata.

Puuseemneid kannawad tuul ja linnud laiali. Kogemata leiab ka selle taime seeme, kellest jutt on, kas tuule tiirul või mõnel tõisel wiisil edasi kantud põlises metsas parajat paila ja tärlab maa seest üles. Ta on hakatuses väga näutu, wäikene taimene, selle warrefesele kämlelaiused lehed külge kaswawad. See warrefene toetab ennast lähedal seiswa metsa tangelase külge, mis aimatagi ei või, et see wäikene taimene temale, selle latw 200—300 jalga maaft kõrgel kõigub, omal ajal otja saab tegema ja nii tänu asemele määratu suurt tänamata meelt üles näitama. Ta ometi on lugu nii. Wäikene taim sirgub ruttu, ennast tapuwäanja lombel tugewa toetaja ümber mässides, pikemaks ja pikemaks, kunni ta puu latwa on jõudnud. Ta ajab ka kõrwaliisi harusi wälja ja punub petetud puu halastamata wõrgu sisse, nii et sellel pääsemist ei ole.

Ta tõmbab ennast kõwaste tüwe ja oksste ümber kofku, nii et puul wõimata on edasi kaswada, miska ühtlasi tema tõdunemine algab.

Wägewa, rohete lehtede ehtes paistuma metsa tangelase latw hakkab kõituma. Su langewad mõned suured oksad kõige waenlasega tükis maha. Tugew tüwi paneb weel mõni aeg Mata palo ümberwõtmisele wastu, aga siis langeb ka tema tõdunenud kofku. Nagu luu hunk, paistawad üle jäänud puu jaud meile silma, mis aga ka wiimaks mullaks saawad.

Kui puu-ohwer, kes oma waenlast ühtlasi toetas, langes on, siis ei ole ka mõrtsukal enesel enam pikka eluiga; kui ta mitte oma saagihimulisi käsi jälle mõne ligibal seiswa puu külge ei saa ajada, siis langeb ka tema aega mööda surma sängi.

„Kui mina,“ kirjutab üks reisija, „põlises metsast läbi tungisin, nägin ma sagedaste niisugust imelist kaju, kus mõni suur puu, nagu purikas wõrgus, wangis seisis. Mitte ilma paha meeleta ei waatnud ma puumurdja ärahawitajat tööd,

fudas tema toredat põlise-metsa tuningat, mis palju aastaid tuulele ja tormile oli vastu pannud ja metsa ehteks olnud, ehk mõnda sirget palmipuud surmale saatis.

Kuhu aga Mata palo seeme kogemata kukub, kas mõne müüri kõrva või mõne tõise asja lähedale, mis temale tuge võib anda, kohe saabab ta oma osse oma kandjat ära hukkama. Ja kui see taim lousa mälja pääl tärkab, kus temal ühtegi tuge ei ole, sääl saab ta iseenele mõrtsukatse, sest ta osjad mäsfiwad tõine tõise ümber ja teewad nõnda iseenelele otja.

III. Fonograhwi ülesleidja.

Mõlemad mööda läinud aastad saawad teaduseloos oma ülesleiduste pärast unustamataks jääma. Telefooni, fonograhwi, megafooni ja mikrofooni ülesleidmine hääle piirkonnas on inimesele hääle üle suurt võimust annud. Telefooni abil võib inimene mitme wersta taga tõine tõisega päris häälel juttu ajada; fonograhw võib iga räägitud sõna või laulu aastate laupa ülewel hoida, nii et pärast inimese surma weel tema häält ja kõnet võib kuulda; mikrofooni läbi võime häälesid kuulda, just nagu meie mikrokoobi läbi asju näeme, mida paljas film ei seleta. Näituseks tuuleme mikrofooni abil kärblaste käimist ja lille õie tolmukellukese löhkemist, kui ta oma tolmumahejau pääle puistab. Aga kõige imelisem neist leidustest on fonograhw, sest et tema läbi niisama häält kinni võib pidada ja jäädvaks teha, nagu fotograhwi läbi inimese ehk asjade kuju. Ja kuna päewapildi juures inimese karw mitte täieste näha ei ole, annab fonograhw inimese häält ehk muid häälesid ja tooniseid karwa päält nii kuulda, nagu ta neid häälesid vastu võttis, hoolimata sellest, et temal ei teelt ega hambaid ega kurlu ei ole. Ta pää-jaud pole muud kui metallist, õrn trumminahk, mis häälesid vastu võtab, ja nõel, mis üle ühe tinapaberi käima pannakse.

Selle mehe elulugu, kes fonograhwi on üles leidnud, on niisama imekspanemise väärt ja lihtsas, nagu tema ülesleidus ise. Thomas Elva Edison, fonograhwi ülesleidja, on niisugune mees, kes oma täit teadust iseõppimise läbi on kogunud. Ameerika-maal, Ohio maakonnas on ta Rüünla kuul 1847 aastal sündinud. Poisilestena oli ta ühes raudtee jaa-

mas seitungi lehtede müüja. Oma agaruse läbi jõudis ta pea kõigest seitungikandjatest poistest ette, nii et tema pea selle terve raudtee ainuks peremeheks jäi. Tema oli luba saanud, rongidega ühes jaamast jaamasse sõita. Aga mõne aja pärast tuli tal mõte ise ajalehte wälja anda, sest sagedaste pidi ta ilma asjata jaamades wiitma, kui seitungi numrite ostjaid ei olnud. Mis wiisil ta oma nõuu tõeks tegi, see on jälle wäga isefugune. Tema palus raudtee walitsuselt luba üht wana wagonit, keda reisirajad ei pruuginud, sest et ta ju halb oli, tarwitada tohtida, sest ta tahta rändawat trükkida sinna sisse asutada. Häämeelega anti temale palutud luba. Edison ostis enesele ühe wana kõrwale heidetud kiiruspressi (trükkimafina), mida ta wagoni sisse üles seadis. Ühe jau trükitähti oli ta ju enne walmis muretsenud ja ta ennast trükkimises harjutanud. Müüd andis ta ühe wäikese sõnumetooja, oma raudtee nime all, wälja, kus kõik uudis, nagu õnnetused ja mis muidu reisirajatel tarwis ehk armas oli teada saada, sees seisis. Seda lehte osteti wäga palju, nagu Amerikamaal iga uus asi hästi edeneb. Kuulus ingénieur*) (loe insbengjör) George Stephenson oli praegu sääl maal Montreali ja Canada raudteed ehitamas ja sai Edisoniga tutwaks. Ta pani mehe agarust, tundmist, teadmist ja iseloomu imets ning laskis terve sõnumetooja numri enese jaoks üksi trükkida, et selle läbi noorele mehele teenistust anda.

Edison täiendas aega mööda oma ajalehte igapidi. Mitmed suuremate ajalehtede kirjutajad said temaga tutwaks ja lastsiwad oma lehtede sisse trükkisid kirjutada ja sõnumid saata. Selle läbi sai ta telegrahwiga tutwaks ja wõttis nõuaks, tema läbi sõnumete saatmist ja wastuwõtmist täieste ära õppida. See sündis. Ja nõnda oli Edison ühel ajal ajalehe toimetaja, trükkija ja telegrahwi ammetnik, kunni talle wiimne tallitus Stratfordis, Canada maojaus, hää palga eest üksi kätte pakuti, nii et ta esimest korda wõis maha jätta. Ja weel ei olnud ta enam kui seitsetõistkümmend aastat wana.

Selles ammetis oli ta waheldades Cincinnati, Indianapolis, Poisvilles, New-Orleanis, Bostonis ja New-Yorgis tegew. Teenitud raha eest muretses ta enesele elektromagnetid masinad, kellega ta katseid tegi ja oma mõtetes wälja arwatuid plaanisid püüdis ilmsiks muuta. Nii leidis ta Indianapolis ühe riista üles, mis ilma inimese abita, kui ta aga

*) Ingenieur = sõja- ehk kindluste ehitusmeister ; masinameister.

korda oli seatud, soovitud ajal raudtee rongidele märku andis. Aastal 1865 leidis ta Cincinnati's rööda nimetatud „dupleksi süsteemi“ üles, mis läbi ühe telegrahi traadi läbi ühel ajal vastastikku sõnumeid võis saata.

Sõlatuses naereti tema leiduste üle, pilgati ja teutati teda; päälegi taktistati sagedaste tema tööd. Sääraniis olivad mitu kord nimelt tema ülemad ta vihasemad vastalised, sest, kes andis temale luba neid wanast wedelemisest oma leiduste läbi üles äratada? Teda ähwardati ja rõhuti igal wiisil. Aga wiimaks tuli tund, millal Edison oma lairajaid ja liisajaid korrapärašt häbistada võis. Dife kahelja aasta eest oli New-Yorgi rahaturul suur kihin ja kabin. Kulla hind pidi iga tund igale poole linna ja mujale teada antama, ja seda toimetas rahaseltši telegrahi walitus. Aga nüüd oli korraga ühel päewal telegrahi-masin fatti läinud. Mis-sugust suurt segadust ja kahju sõnumite saatmiste wiiritus võis tuua, seda teadis iga mees. Keegi ei leidnud abi, keegi ei teadnud nõuu, kunni Edison, kes siin telegrahi ammetnik oli, luba palus masinat korrale seada. Jällegi oli naer ta esimene osajagu. Aga häda sundis ülemaid ometi temale palutud luba andma. Mõne minuti pärast oli masin jälle korras. Selle eest mõttis Edisoni nimetatud rahaseltšs weel sellsamal päewal suure palga pääl teenistusse. Nüüd läis ta kasi väga hästi. Ta tõusis aste astmelt kunni „Western Unioni“ (kõige suurema Ameerikamaa telegrahiwiseltši) telegrahwide pää-walitsejaks. Oma uute ülesleiduste eest, mis nüüd nagu seened wihma järel maa seest tärkasiwad, sai ta osjata palju raha, nii et ta wähe aastates rikas mees oli. Ta ostis, ise paljalt kolmkümmend aastat wana, ühe mõisa Pennsylvaaania raudtee ääres, 24 p. l. New-Yorgi linnast kaugel, ja asutas sinna ühe laboratooriumi wõi töi tua, kus tal 12 tugewat meest päiwiti tööd teewad ja tema mõtteid ja plaanid korda saadawad.

Edisoni teaduslikud tundmised pole mitte suured, ja matemaatikat ei wõi ta sugugi sallida, aga uued mõtted woolawad jõe wiisil tema pähä, mida ta kohe igapäewaseks eluks teab tarwitada. Kui ta ühel päewal telefoniga mõnda katset ette oli mõtmas, sai ta sõrm ühe liikuma metalli-pleki läbi, kesse küljes üks teraw nael seisis, haawatud. Korraga läis mõte ta pääst läbi, et hääl peab jõudma seda metalli-plekki enam ehk vähem selle järele, kudas hääle waljus on liikuma panna. See mõte tuli temale ketsnädala õhtu, — ja ta tegi terwet tööd, tulewast päewa, siis neljapäewast tööd, reedist päewa

ja reedist hõb kunni laupäewa hommikuni wahepidamata tööd. Ta kui ta oma tööga walmis sai, oli — fonograhw walmis. Müüd heitis ta magama ja puhkas wahepidamata kunni esmaspäewa lõuneni.

Ei ole sellepärast ka imeks panna, kui nii agara ja kindla waimuga mehele tõis korra lähed, mis ta ette wõtab. Ülesleidused kukuvad nagu õunad õunapuust tema sülle. Wilmase kümne aasta jooksul on Edison 175 ülesleiduse pääle patendi wõtnud ja 77 jauts patenti palunud. Meist on 20 üsna uut ja tähtsat tema oma ülesleidust; tõised on tõiste ülesleiduste täiendused ja parandused. Esimeste ülesleiduste eest üksi, selle pääle ta patendid wõttis, makseti temale 1,200,000 dollarit. Ta aastane sissetulek on 130000 dollarit, mida ta jälle üksi uute ülesleiduste pääle tarwitab. Nii on ta pääle fonograhwi uuemal ajal jälle mittu uut asja ette toonud. Sää on tema aërofoon, selle läbi ta loodab mere pääl laewi tõine tõisega ühendada. Sää on mikrofoon, riist, kellega kõige vähemaid häälesid ära wõib kuulda. Ta peab nimelt kõrwutule kuulmise abiks olema, ja wõib pärast terwise teaduskonnas väga tähtjaks saada. Sää on edasi üks riist, selle läbi ka kõige vähemad liikumised, näituseks ka niisugused, mis kase rauatüti kottulöömise läbi saamad sünnitatud, ära wõib mõeta. Sää on tasimeeter või mikrotasimeeter, selle läbi wõib teada saada, kui palju raudpulk magnetiseerimise läbi pikemaks wenib ja pärast lühemaks lähed. Üks uuem ülesleitus on fonomeeter, mis tema hääle piirkonna leiduste hulka tuleb arwata. Edison on oma katsumiste juures tähele pannud, et inimese hääle mõjudust wõib sünnitada, mis palju suuremad on, kui üleüldse arwati. Selle hääle wõimu ja mõjuduse nähtawaks näitajaks leidis Edison ühe uue riista üles, mida ta fonomeetris hüüab. See riist on üks häälekarikas, selle pääle trumminahk, nagu telefooni ja fonograhwi juures, on põnewile tõmmatud. Selle naha ligi suud hoides räägitakse nüüd karika sisse, mis läbi see trumminahk liikuma saab pandud. Kunstlikkude masinate ja rataste läbi saab selle liikumise läbi üks jõuuratas käima pandud, mis kergeid masinaid, nagu õmblusmasinaid ic. ajada jõuab. Kas ei ole ilus mõte, kui pärast räitsepä ja naesterahwas paljalt laulu läbi õmblusmasinat ümber ajada wõiwad?

Uga kõige tähtsamaks tõutab Edisoni kõige uuem ülesleitus saada, s. o. kunstlikult sünnitatud elektritule walgustamise nõuuts pruukimine. Edison tahab oma ülesleiduse läbi võimalikuks teha, et elektri säde soowitud suures wõib sünni-

nitatud ja wass traatide mööda igale poole saadetud saada, kus walgust tarwis on, just nagu nüüd suuremates linnades gaasiga tehakse. Aga Edisoni tuli peab wiis kord heledam ja pääle selle wiis kord odavam olema. Wäikese sõrme rõhumine peab jõudma tuld süüdata ja kustutada. Kus siia maale ilal gaasituld, olgu kas uulitsate walgustamiseks, wabrikutes, töötubades, elumajades j. tarwitati, sääl peab edespidi elektri tuli põlema. Tõeste, see mõte on otsatu suur ja niisugune leidus saaks ilmatu suurt kasu tooma. Aga nimelt sellepärast kahtlewad mitmed õpetatud mehed Edisoni leiduse kohta ja arwawad tema tuld wiis korda kallima saawat, kui gaasi tuli on. Siiski, Edison ei hooli sellest, waid ütleb aga, nemad saawad kõik nägema, et lugu nii on, nagu tema ütleb. Ta tahta enne igas tähtsamas riigis oma ülesleidust patentide läbi kaitsta, siis saada ta teda täieste awaldama.

Mööda minnes nimetame ka, et Edison ühe tindi pimedatele on üles leidnud. Sell tindil on omaduseks, et nii pea kui ta ära kuwab, siis kiri kohe kõrgemale tõuseb, nii et sõrmedega tähtede kuhu mõis ära tunda. Selle tindi abil mõiwad ka pimedad pimedatega kirjasid wabetada.

Maailma suureks imekspanemiseks ei saanud Edisoni fonograhw Pariisi maailmanäituse pääl 1878 ühtegi kiituskirja ega auuhinda. Kuuhinna andjad ütlesiwad seda ülesleidust tühja mänguriista olevat.

Aga seda ei pannud Edison tähele, waid usub kindlaste, et tema fonograhwil kuulus tulewif saab olema. Ta on ühe fonograhwil walmistanud, kelle sisse terve jutt, mis 50,000 sõna pikk on, peab räägitama ja siis ülewil hoitud saama.

Edison on praegu kolmkümmendkaks aastat wana. Ta et inimese jõud tööga ühes kaswab ja töö meistrit õpetab, siis ei ole praegu mitte ette ära näha, kui kaugele tema leidusrikas waim wiimaks tungima saab, sest tema pääsüht näitab järgmine Ladina keeli salm olevat:

Quo non ascendam? labor improbus omnia vincit! s. o. Gesti keeli: Kuhu ma ei mõiks üles tõusta? järelejätmata töö mõidab kõik ära!

IV. Hõiskage Jõsandale!

A. Piiritsi.

Hõiskage Jõsandale, väärdmata vägewad wainud!

Hüüdke ta anustust ülemel tõrguste tesses!

Taewaste tõrgused kinnitas Jõsanda kist,

Merede sügavus sündis Ta vägewal sõnal.

Hõiskage Jõsandale, armuta taewaste tähed!

Päikeste päissed, oh laulge ta nimele kiitust!

Rabulit rada teil rajatud lauguste kaisus,

Jmelit hiilgus teid ilmutab ilmade otjas!

Hõiskage Jõsandale, lastuwad merede lained!

Koledast' lohisew meri, Tal kuuluta auu!

Tõrguste hiilgawa trooni pääl istub su Looja,

Walitseb vägewal käel kõik ilmade ilmad.

Hõiskage Jõsandale, määratud mägede otjad!

Drud ja ojad, oh hõiskage Jõsle auu!

Taewade lenadus ehitab hellaste mäge,

Elu ja ilu end' ilmutab orus ja ojas.

Hõiskage Jõsandale, rahwaste keeled ja meeled!

Kiitke ja laulge Sell' kiitust, kes wägew ja suur!

Looduse kaewud Ta tauniste kinnud te' silmil,

Walguise walendust saadab ta warjusid wõtma.

Hõiskage Jõsandale, hõiskage wagade wainud!

Õndsamaits õuedes hõiskage Temale auu!

Tõrgemas fooris Tal laulage lõbusat laulu!

Oh, kas te' jõuate tõrgeste kiita ta nime?

Hõiskage Jõsle, tell' elu on, igawesi! Amen.

Hõiskage Jõsandale, ülemad walguise wainud!

Walguis ta silmade waade, tuli Ta palge paiste.

Hõiskage Jõsandale, igawesi! Amen.

V. Atlandi mere kaabeli saladsõud.

„Minu töötuba on mu noortele tutwatele ilka armsaks lahutamise kohaks olnud,“ kirjutab üks loodusetark, „kus nad häämeelega wiibistwad. Ta selleks oli neil küllalt põhja, sest mõnda nägemise väärt asja leidstiwad nad jään sees ja mõnda mõnusat õpetust saiwad nad mu suust kuulda. Tua seinu ehitistiwad mitmed kallid pildid ja jahisaagid. Pääle hulga raamatute oli mul hulk tähtsaid asju, mis reisirjad ja mere-

mehed mulle oliwad kinkinud. Kõik seisivad mahagonipuu lappides. Tõiste asjade hulgas on sääl ka lendam-kala hõbekarwa tiivad, Lõunamerede saarlase ära kühvititud nooled, mõned krosodillide ja haikalade hambad, ühed ja tõised tülid huffa läinud laewadest ja pääle muude ka veel kolme tolli pikkune, jame, tõrmatud kõie ots näha.

Sell wiimsel asjal ei ole küll päält näha ühtegi kenasust, ei näita ta ka tululine olemat.

Aga kui meie teda ligemalt läbi vaatame, siis äratas ta wististe meie tähelepanemist suuremal määral, kui hakatuses arwasime. See kõis on keskest läbi umbes kolm cm. *) (loe: 3 centimeetrit) paks. Kõie keskel näeb film seitse läikawat wassi traati, kelle alumiseks kattedeks guttapertscha, **) puutõrwa ja waigu tumetõmu segu, on. Päälmiseks kattedeks on 12 raudtraati, kelle ümber kanepi kiud on mähitud. Kanep on tõrwaga joodetud, nii et ta wet läbi ei lasse, ja raudtraadid on galwaniseeritud, mis neid roostetamise eest hoiab. Lugejad wõiwad nüüd ise umbes arvata, kui tõwa niisugune kõis on ja ka wähest tema tarwidust ära mõista.

Jirimaa lääne rannas, Atlandi mere ääres on wäikene sadama linn Walentsia. Tema wastu üle mere seisab New-Foundlandi saare pääl wäikene, tormide eest kaitstud mereläär, nimega Hearts Kontent. See jagu merd mõlemate nimetatud kohtade wahel on küll wähest kõige rahutum terve maakera pääl, sest ühte wiisi mõllawad sääl tormid ja tuuled, nii et ka ise päikse pööri ajal, millal meri cmaast mässamisest puhkab, siin rahu puudub. Mere sügawus on selle wahe pääl mõnes kohas kolm Inglis penikoormat ehk 4 1/2 wersta.

Need mõlemad kohad — Walentsia Jirimaa ja Hearts Kontent New-Foundlandis, — mõlemad peaaegu kalstuhat penikoormat tõine tõisest kaugel, on praegu sideme läbi ühendatud, mis meile wõimalikuks teeb iga filmapilgul Amerika maalt sõnumid saada ja sinna saata. See side on esimene Atlandi mere kaabel wõi mere telegraaf, kelle otsast see tüline oli lõigatud, millest enne jutt oli.

*) 100 cm. = 1 m. (meeter) = 3 jalga 3 1/2 tolli.

**) Guttapertscha on Malaia keeli nimi ja tähendab ühe (Sda=India mere saarte (Borneo rc.) pääl kaswaja) puu tõwaks kuitwanud sahwiti. Puu raiutakse maha ja lastakse wedetif wõi sahwit wälja jooksta, mis siis tõwaks läheb nagu wäik, aga sooja läbi jälle pehmeks wõib tehtud saada.

Watt on üks kõige paremaid elektriväe edasi saatjatest, sellepärast on need traadid kaabeli kelpaigas sellest metallist. Aga ka wesi saadab väga hästi elektriväge edasi, sellepärast peawad need wassitraadid wee eest hoitud saama; sest muidu lähels elektrivägi ära wette laiali ja mitte sinna, kuhu teda saata tahetakse. Guttapertšha on ollus, mis elektriväge edasi ei jaada. Sellepärast pannakse teda wassitraatide katteteks. Aga kaabelile suuremaks tugewuseks mäsfitakse tõrwatud kanepiga raudtraadid wassitraatide kätte ümber. Nüüd on kaabel täiesti walmis.

Seda nõuu, niisugust telegraphwi Atlandi mere põhja panna, wõttis kõige esite üks Ameriklane. Muidugi oli inimesi küllalt, kes selle üle naeriswad ja seda wõimatuks asjaks tunnistasiwad. Kudas wõis preenife, kaskstuhat penikoormat piik kõis kõikuma laewa laelt mere põhja lastud saada, ilma kattemata? Atlandi mere põhi oli mõnest kohast 210, aga mõnest 2050 süda sügaw. Su selle läbi pidi kaabel liig winna tõmmatud saama ja kattema. Suured mere loomad ja mere woolamised wõiswad teda ära rikkuda ja puruks kiskuda. Ja weel enam oli karta wass juht-traatide kätte rikkumist, sest preenifese nõõpnõela pää suurune auk guttapertšha kätte sees rikkus terve kaabeli ära. Nii rääkiswad inimesed ja kahtlesiwad, otse kui palju aastate eest Watti ja Stephensoni leiduste juures. Aga nagu Watt sellest hoolimata auru-masina ja Stephenson lokomotive (raudtee-ruuna) üles leidis, nii leidis Kirus Field merealuse telegraphwi, mis Euroopat Amerikaga pidi ühendama.

Su aastal 1854 oli Fieldil nõuu uut Shotimaad Newfoundlandiga telegraphwi läbi ühendada. Sellest tuli ta mõtte pääle, kas mitte wõimalik ei saaks olema Siri ja Newfoundlandi wahelt ka niisugust ühendajat panna. Seda wahet käiswad üks osa kiirus posti-auru laewu ja nende pärast iseäranis oleks seda väga tarwis olnud laewa ärasõitmise ja päralt jõudmise teadaandmiseks. Field pidas esite oma lähemate sõbradega selle üle nõuu ja heitis wiimaks nendega seltsisse nimega „New-York, New-Foundland London Telegraph-Company“ kokku. Selle seltsi liikmed oliwad need mehed, kes sellele suurele mõttele teed tasandasiwad ja selle abi läbi mõte tööks ja töeks sai tehtud. Ilma nendeta oleks wahelt palju aastaid mööda läinud, enne kui keegi jälle selle mõtte täitmise pääle oleks mõtelnud.

Töö oli kallis ja raske. Kui sõbrad koha üle, kuhu kaabel tuli panna, ennast ühendanud olivad, pidi kõige päält see jagu mere põhja läbi waadatama ja puhastatama. Mere sügavus sai mõedetud ja mere põhi läbi katsutud. Viimaks pika aja järele oli kaabeli panemiseks tee leitud ja tehtud. Nüüd seati mitu suurt laewa kaabeli koormaga walmis ja saadeti kaabelit panema. Aga kaabel oli liig kõhn, kehwa wägewate laenete mõllamiste wastu. Ta läks katki ja otsa ei saanud enam kätte. Aga wäikene seltskond mehi ei lakanud sellepärast julgust, ka siis mitte, kui ka tõine katse nii sama nurja läks. Juba oli sadatuhandid rublasid ära kulutatud, aga siiski saatsiwad nad laewad kolmat korda kaabeliga merele. Mõlemad esimesed korrad olivad mõnda puudust nende töös ja masinate juures awaldanud. Need said ära parandatud ja kolmas katse ette wõetud. Aga ka see läks luhta. Siiski iga korra ajal olivad nad sammu oma sihile lähemale jõudnud.

Katsumiste läbi palju targemaks saanud wõtsiwad nad neljat korda uut katset ette. Laew „Great-Eastern“ oli selleks wälja walitud. See mehike oli ja on ka ikka praegu alles kõige suurem laew maailmas. Tema pikkus on umbes 115 silda ja laius 14 silda (p. 212 m. l. 26 m.) ning turja pääl jõuab mehike oma 22,000 tündrit kanda, nii et ei ole uskuda, kas ise Kalewi poegki suuremat koormat suutis selga wõtta. Enne oli nimelt laewa liikumise läbi tormises meres mitu korda kõis liig põnewile saanud tõmmatud ja oli selle läbi katkenud. Aga Great-Eastern ei olnud laastuks ja ei lastnud ennast ka mere laenetest liig kõwaste raputada; ta ei pannud neid suuremat tähelegi. Tüüri lähedal olivad tema pääl kolm suurt rauast tehtud toobrit. Iga ühe sees oli oma jagu kaabelist ja kolkku kõige kolme sees 2373 penikoormat, mis oma 500,000 leišklat raske oli. Suuremaks reisiks oli mehe wiisi moona kaasa wõetud: 20,000 £ wärsket liha, 500 sulgsabalist, 114 elawat lammasi, 8 warša, üks lüpsilehm ja 80 tündrit jään.

Kaabeli maapooline ots on paksem, kui merepooline. Selle lastis üks wähem aurulaew põhja. Ta ulatas Walentiasit 28 Inglis penikoormat kunni ühe tähendatud kohani. Ühel wiimasel Juuli kuu päewal 1866 jatkati see Great-Easterni laewa kaabeliga kolku, ja see suur mees jõudis nüüd New-Foundlandi poole.

Mõni ehk arvab, et kaabeli meresse lastmine kõige lihtsam töö on. Aga ta pole seda mitte. Raskümmeend meest kalewi riides, kessel taskud ja nõõbid, niisama saabastes, kessel naelad puuduvad, selles ruumis, kus kaabel seisab, töös. Nende kohus on kaabelit siremel hoida, kui ta omaist raudpesast wälja tõmmatakse, ja pikku märkisi wälju häälega teada anda, mis kirja pannakse. Iga toobri ääre juures peab kaabel ühest oma jämedusest torust läbi ja siis raudrenni mööda edasi käima kunni laewa ääres seisma masina juurde, kelle ammet on kaabelit alla lasta ehk üles tõmmata. Sellel masinal on mitmed rattad, kelle üle kaabel peab minema. Kõik on nii kunstlikult ära seatud, et kaabelit kiiremalts wõi enam aega mööda alla wõib lasta, wõi kaabeli allalangemist filmapill üsna ära teelda.

Suba ma ütlesin, et wäikene rife guttapertsha katte sees wõib terwet kaabelit kõlbmataks teha, sest et elektriwägi weestse laiali lähels. Sellepärast katjutakse enne kaabeli meresse lastmist weel kord kaabel läbi, kas ta täieste terve on. Selleks on laewa lae pääl wäikene majakene, kus kõik teaduslikud riistad katsumiseks sees seiswad. Galwanomeeter annab kõige wähemat kaabeli rikkumist teada, ja ühe elektrikella läbi kuulutab seda igale poole laewa pääle kaabeli katsuja ammetnil. Silmapill pannakse masinad seisma, sest enne peab wigane koht ära parandatama, enne kui ta meresse lastakse.

Suur aurulaew sõitis wiis mere penikoormat tunnis edasi. Kaabel langes aega mööda üle laewa ääre meresse. Sõnumid saadeti maale ja wõeti maalt tulnud teadust wastu. Iim oli ilus ja mehed kõik rõõmsad. Kolmandal päewal pärast merepoolse kaabeli maapoolse jauga ühendamisil jõubis laew sinna kohta, kus mere põhi palju sügawamaks lähel. Siin kohal oli üks endistest kaabelitest katki läinud ja ära kadunud. Kõik masinameistrid olwad kartes seda kohta ootanud. Onnelikult oli temast laew üle saanud, kunni korraga 17.

Suulil õhtu elektrikella hääle kõiki südameid warisema pani. Wihma walas kui uawarrest plaginal wahimeeste naht-riiete pääle maha. Wile tuul ulus walguste ja mere lainel kõiwad wahutades wastu laewa. Great-Easterni forstnast tungis musta pilwe sarnane suits ja auur wälja, mis pimebas edasi liikus. Wähe tulejid liikusiwad laewa lae pääl sinna ja tänna ning heitsiwad suuri warju-kogusid, kui madrused lasterna tuel üle laewa läksiwad.

Katsumise kambris istus üks teaduse-meest ja oli rahulikult oma galwanomeetriga töös. Selgeste wõis kaabeli korra-

list allalanmist laewa tüüri kohal kuulda, mida ühe wäikese kellakese torraline hää teada andis.

Ukiste fargas teaduse-mees omalt istmelt üles ja pani elektrikella hüüdma. Ruttu pandi masinad seisma ja sinised tuled põlema, kelle walgusel kaabeli sees raudrennis üht sõlme leiti. Kaks teed oli, kudast seda äpardust parandada wõis: kas sõlme wälja lõigata ja siis kaabeli otsa jälle kokku jatkata, ehk katkuda sõlme lahti saada.

Runa seda wähe ette tuleb, et wanemad meremehed sõlmest, olgu ta ka ise Gordionisõlm, jagu ei saa, siis ei hakatud ka siin mitte ilma asjata kaabelit katki lõikama, waid anti wana merekasside kätte arutada. Need wäänasiwad ja käänasiwad nii kaua, kunni asjaga toimes oliwad. Kaabel oli selle juures üsna terwetis jäänud, nii et laew paari tunni pärast jälle oma soodu rahulikult edasi wõis minna. Aga see äpardus sünnitas siiski natukene kartust, sest ta näitas, kui tühiad asjad terwet ettemõtmist wõisiwad nurja saata.

27. Juulil oli Great-Eastern neljatõistkümnepäewalise reisi järele oma tööd lõpetanud. Tema kaabeli ots ühendati Ameerika poolse maa kaabeli otsaga, mida üks teine laew oli pannud. Mõlemates maailma jagudes oli rõõmu hõiskamine selle üle suur. Ja tõeste ei ole selle töö tähtsus mitte wäiksem, kui üleüldise telegraphi enese ülesleidmine.

Nii oliwad agarad mehed, kes seda tööd oliwad ette wõtnud, otsata waewa ja mitmekordse töö nurjamine mise pääle ometi kord järjele jõudnud. Lõpetus kroonib hakatust, sellepärast, kes oma ettemõtmise krooni pähä tahab saada, peab järele jätmata ja wäsimata oma püüdumises olema.

Üks aasta enne seda oli kolmas kaabel kesk Atlandi merd katkenud. Mõned andsiwad nõuu, seda üles otsida. Ja selleks saadeti weel kord Great-Eastern wälja, üks otsimise nõuu-riist, mis mitme saja õngega sarnane oli, laewal. See nõuu-riist lasti sinna kohta wette, kuhu, kaabeli ots oli jäänud. Kaks korda, oli ta ju pea wee pinnale üles tõstetud, aga sulpsatas jälle tagasi. Wiimaks kolmandal korral läks õnneks teda täieste kätte saada. Nüüd jatkati tema uue kaabeli otsa ja pandi kunni New-Foundlandini mere põhja.

Laewarahwa rõõm oli otsata, kui must kōie ots wee üle nähtawale tõusis. Kõige esite tõsteti ta katsumise majasse ja saadeti tema läbi sõnum Walentziasse. Selle läbi taheti katkuda, kas kaabel täieste terve on, sest kui mitte, siis oleks kōik waew asjata olnud. Sõnumesaatja ootas põnewil silmil.

Ta ei tahtnud hakatuses oma kõrwu usaldada, kui, vastus tagasi tulles väikese kella helistamise läbi oma tulemist teada andis. Kes oleks ka seda uskuda võinud, et kõis, mitu tuhat jalga mere põhjas, jälle üles leitakse! Veel tõine täht anti ja viie minuti pärast tuli sõnum ise, mis juures kõik, kapteinist kunni kõige alama kolapoisini, rõõmu pärast hõiskasivad.

Praegu on Euroopa ja Ameerika vahel neli kaabelit töös, nii et kumbki maailma jagu filmapilt teada saab, mis tähtsad asjad toises sünnivad.

VI. Salas y Gomez.

Saksa lauliku Chamisso lauletus.

Ü. p. S. Bergmann.

Salas y Gomez kerib väiksest merest
Kest laentest, kalju, paljas, tübine,
On põlend sihil seisvast päike kerest,
On kiwi, kasmust paljas täieste,
Mis marumeres linnud valitend
On rahukindlaks kojaks omale.

Nii meie silmi ees ta näitas end,
Kui Ruuriku laeval: „Maa on lähnes, maa!“
Meil hüüdis mastikorvist lipri wend.

Kui rahnu nägime ju filmaga,
Siis paistid silma parved merelinda;
Gulf peši kalju kaldalt nägin ka.

Suur linnuliha himu täitis rinda;
Ja seati walmis paadid minetulle
Ring ankur hoidis paigal merepinda.

Ka laasa sõita osaks anti mulle.
Mis jäle näitus ilmus minule,
Kuis võin, nüüd tahan velda, kuulsa, sulle.

Laew jäeti seisma. Terwelt läksime
All paati. Laewale ära lodjaga
Wiis kalju poole libe sõudmine.

Kald tulle all meid tõutas warjaga
Sääl jäime seisma, paadid senti sinna;
Ja ise nähes maale minema.

Ja kahte jalku nõudsid mehed minna
Ring otsid endil, ehl küll polnud, teesid;
Kuid kalju otsa üles tõstsin minna.

Mu jalgelt linnud waewalt põgenesid,
Sest hirmuda ei teadnud nende hingli,
Waid sirgel kaelal waates suslesid.

Sain tippu otsa; aga minu lingi
Sääl palaw kivi kõrwetas, mill waata
Ma filmi lastsin üle filmaringi.

Ju mõisin kalju suurust kätte saada;
Ja jälle pöörasin ennast üles poole,
Kui ühte nähes muud mõin unustada:

Näen filmapilgul inimese hoole
Ja waimu mä ki, kōwa kalju sees
Näen tutwaid tähti waatwat oma poole:

Land wiieksümnel ristil on mu ees.
Kes teab, kes kustund tähti mõtnud teha,
Mill elas sõrwend kaljul siin üks mees?

Ei ara saa! Weel aga selgesti näha
On jalgte, mis on teda kaitand:
Täht talle all on kustund nii kui eha.

Mäekäär tall' on sääl pubkewaka ann'd,
Sääl sõõn'd ta, jätnud minatoori sinna!
Kes on siis, keda kole kõrbe kann'd?

Ja waadates ja kuulates siis mina
Säält mõõda kalju tõise tippu tõisin,
Mis wastu sind, oh päew, mill tõused sinna.

Ja kui ma, kes ma ennast ütsi mõtsin,
Sain wiimsed kaljuastmed ära läinud,
Ja terwet kääru ära näha mõtsin:

Siis olen kaljul wana rauka näinud,
Saa-aastast juba, ludas mõtlin ma,
Kes, luda näitab, juba ilmaist läinud.

Suur fogu, alasti, piff oli ta,
Ja habe, juuksed katkid puusadeni
Ta kuitetanud leha kuuaga.

Pääpadjaks kalju oli talle senni,
Ja kahwal paigel rahu, ristil ta
On teinud ehe riinal' õladeni.

Ja kui ma hirmund ebmatusega
Tüft aega waatsin suure tuju pääle,
Kui wõõlas wesi filmast feelmata.

Kui wiimaks, nii kui unest ärkan jälle,
Siis kutsun oma seltsimehi sinna;
Nad kutsu pääle astusiwad teele.

Nad liisat tõsid üle kalju pinna,
Ja astid ringits kottu waitseste,
Ja kōhkel waatsid üle mõera rinna.

Ja näe! weel liigub, hingab tergeste,
Lõõb wäsinud filmad lahti, tõstab ka
Pää üles weel lord imewanafene.

Näeb imeks pannes meid ta hirmuga
Ja furnud suuga rääfida meel püüab,
Kuid langeb tagasi: ju eland ta.

Beel elu hoida püüdes tohter hüüab:
„Kõik mööda! Furnud on ta täieste!”
Ja waga palwet suu meil teha püüab.

Sääl seifid pandud ritta fenaste
Kolm kiwilanda kirjaj: mulle jaetud
Sai kõrbevoja pärandusele.

Ja mill ma waatan, mis mul osaks waetud,
Mis kirjutatud selges Spaania keeles,
Sai laewalt tulipangul rutul' aetud.

Beel laewalt teine, kolmas pank: ses hääles
Neil' anti lasku kiire minelulle!
Kuis hingas, sinna jäi ta; nii mul meeles.

Su kannatuse kiwi olgu sulle
Küll rahupaigaks, kui ta mälestuseks,
Oh walupoeg! Sa rahupaika tule!

Sa ihu annad ära lõdumuseks!
Peab igal õõsel paistma saama
Su üle riistitähed walguksuseks,

Ja mis sa kandsid, laul saab kuulutama.

Esimene kiwiland.

Mu süda tundis uhkust, rõõmustust;
Ju waimus nägin kõrgelt oma ees
Roos mina kõige ilma warandust.

Küll kallid liwa, ilu pärlites,
Küll püüdsin nüüd, mis annab India,
Kuid suuremat ma nõudsin armu sees.

Ja fulda, wara, suure mammona,
Mis wanadus nii oskab armastada,
Ju halli' isal' olin wiinud ma;

Ju ise mõistsin rahuliseks saada:
Noort tuleleeki olin lüstitand,
Ja mõistsin mõistlik olla, kannatada.

Ei kiiru eest talt sõidelda ma saand;
Ja riinal järgest' enmast soojendasin,
Mill oma lät mul laela ümber pann'd.

Ja õnnistust ma isalt palwetasin;
Ma leidsin taewa omast majast järgest',
Ep olnud enam, mis ma himustasin.

Nii woolaswad mõtted minul lergest'.
Ma ise olin pubtel lae pääl,
Ja läbi kõite nägin tähti kõrgest'.

Ma kergeft tuuleft tundsin wilu fää!,
 Mis purje ajas, et nii kiireste
 Ma 'pole iial sõitnud mere teel.

Üks pauf flis oli hirmuks minule,
 Mis tõlas nõrga, landse maja feeft;
 Mull' hädalifa kosis tõrwufe.

Weel teine, kolmas pauf, ja laudadeft
 Läts pragisedes laew; ja nii kui wälguf
 Sai filmapilgul otfa tuuleft, weeft.

Et olin kadund, tundsin. Hirmuf felguf!
 Weel mõtlefin ma weega, luda jõudfin,
 Ja nägin oma üle täheheftuf;

Eiis tundsin, luda furma suhu jõudfin,
 Ja jälle tundsin, kuis ma tõufin üles,
 Kord taewof flimal maata weel ma nõudfin:

Eiis kadus jõud ja mõimus laente süles;
 Ma surmal' andfin ennaf sügawufes,
 Ja saatfin terwift wätsfel taewa tülles.

Sää! näis, et olefin ma unestufes,
 Ja 'poleks mulle tõufa enam jaetud,
 Eft küll üks hää! mull' hüüdis meeletufes.

Ma püüdfin, et fee uni saaks mult aetud,
 Ja mõtlefin ja waatfin, leidfim ka,
 Et olin maal, ey olnud merde maetud.

Kui nii kui surmaf suufin ärgata,
 Eiis püüdfin fingutippu üles leida,
 Et näefin, mis on minu pääftaw maa.

Mu flima meri, taewas mõifid täita,
 Mis selle palja kiwi faareks teewad:
 Mind ainult finna lained mõinud heita!

Kus wiha täis sää! lained kobilewad,
 Weel rahnu otfas oli laew mul näha,
 Kus kawa nägin laineid teda lõõwat.

Mull' kangel! — Tuul ning meri jõudfid teha,
 Et rahnu otfoft läks lõit kangelle,
 Mis tunnistas weel endift laewa teha.

Kuid mõtlefin: ei kawa kesta fee!
 Ei kawa feltfimehi fina laewa,
 Kes enne furma läfsid meresfe!

Ei nii! Ei mõeta minu elulaewa!
 Eeft linnumunad ainu üfsina
 Mull' elu wifendawad ning mu waewa.

Nii elan üfsi oma hädaga,
 Ja kirjutelen üle kiwirinna,
 Mis enam kannatlik, kui ihe ma:

„Ey ole lootuf, et ju sureks mina!“

Teine kiivilaud.

Ma pubte seisin merekaldal waates;
 Ju riskitäh mull' päewa kuulutas,
 End' alla filmaringist wauma saates.

Weel ida seisib paksus pimedas,
 End' hülgwad lained lastsid weeretada,
 Mis kõhe tuul mu jalge ette aas.

Mul oli, kui 'p õõ tahaks otsa saada;
 Mu kanged filmad seisid mere pääl,
 Kust päew end' tõutas warsii ülendada.

Ja pesadelt, kui unes, linnu hääs
 Mull' kostis kõrwa; enam lahutatades
 Kui wahukene kustus hülgus sääl.

Ja westi lahkus õhust filmawaates,
 Ja tähevägi kadus sinasse;
 Ma kummardasin palwet taewa saates.

Rüüd astus ise wälja päikene,
 Mis annab rõõmu furmal hingel ka;
 Ja poole waatas wäsin pilguke.

Laew! Laew! Täis purjus siia tõttab ta,
 Ja lendab tuulel läbi laente pinna;
 Weel elab üks, kell olen meeles ma!

Oh Jumal, kudas nuhtled tasa sina!
 Kui waewalt olen pattu tunnistand,
 Ju andeksandmist, armu saanud mina.

Tord hanaid mind: mul elu uuem and!
 Mind wiid sa jälle inimeste juure,
 Et armu saan, kuis enne tundma saand.

Ja tõrgelt waates üle kalju, suure,
 Kuis laewa kät, sain ahastust täis ma;
 Et näeksid mind, sest oli suur mu mure.

Laew kaswis ligistade rutuga,
 Ja ühes kaswis wure südames,
 Kas näeksid pilasilmaga mind ka.

Ei suitsu! purju pole lipuks ees!
 Wõin laial' üksi läsi lautada!
 Sa tead, oh Jumal, häda, kus ma sees!

Ja rahulikult mõtsin laewa waata,
 Mis täies purjus üle laente tõttis,
 Ning tema käiku ergal filmal saata.

Ja nüüd! ja nüüd! Wõib ehk mu kõrw mind pettis?
 See oli wile, siia tuulelt tulnud,
 Mis suu mul ahnelt alla neelda wõttis!

Kuis este, mis ammu pole kuulnud,
 Oh armas, tallis inimese hääs,
 Mu südant liigutad, mis ammu polnud!

Eks näind nad mind, eks waatnud rahnu pääl?
Nad purje munda mad, et teistte
Seaks laewa teed. Oh Jumal! Oh mu meel!

Kas lõuna? — Jah, nad peavad kinnide
Ja kaljude ümber sõitma, et jääks wette!
Oh lootus raske laew, käi kindlaste!

Nüüd oleks aeg! Oh minu ettemõte!
Oh waatle! Jääge! Tulge paadiga!
Sääl tuule all, sääl mõtte katset ette!

Laew sõitis rahul itka paadita;
Ei näinud luupi laewalt ära sõitwat:
Wist jäi neil minu häda tundmata.

Ja rahulikult nägin laewa sõitwat,
Mis täies purjus üle laente sõitis,
Ja ruumi suurst ennast enam täitwat.

Kui minu silmast kaduda ta mõttis,
Mis teda tühjal merel otsis weel,
Ja nägin, et mind jättis, et mind pettis:

Eiis Jumalat ja ennast wandus meel,
Mill lõin ma oma otja wasta kalju,
Eiis mõllasin ma hullust, hirmsast' sääli.

Kolm ööd ja päewa olin nõnda walju,
Kui teegi mees, kes meelest nõdraks läinud,
Ja wihasstasin südames ma palju.

Beel kolmandal mul pisar walgest kätinud,
Ma alles kolmandamal tõusta jõudsin,
Mill küllalt olin nälja piina näinud.

Ja tõustes oma ihul' toitu nõudsin.

Kolmas kiwilõud.

Päew tõuseb idas ü'es: kannotust!
Ja õhtul läheb looja läanes ka;
Ju päewa teelõud teind on lõpetust.

Oh kannotust! Baat! päite käiguga
Pea warju loodis jälle sundab saata;
Uks aasta lõpeb, teine algab taa.

Oh kannotust! Baat! aastad wäsimata,
Kuid enam risistest ei teinud ma,
Kui wiiskümmend ju wõtnud walmistada.

Oh kannotust! Siin merel üffina
Sa seisad, waatad täbja laugusesse,
Et laente mängu kaldal kuulata.

Oh kannotust! Las' tähti taewastesse
Küll joosta, wihma, suiwa tulla ka:
Sa õpi kannotust! Wiib igawesse.

Küll torgelt tuntu ja tormi kannan ma,
 Mill paistab päike, pimedust ei ole,
 Mill julgus walmab, näed kõil filmaga.

Kuid uni, piin'wad unenäud, oh kole!
 Ja enam veel piff unest waba õõ,
 Mill ajast tulla seeldu nendel 'pole!

Mu wabiks seista, nende hirmust tõõ.
 Nad hündwad sõnu, — eks see hullust päri? —
 Kes andis wõimust teil? Siit rutale!

Miks tunles lehwid oma juuste ääri?
 Ma tunnen sind, oh karme poisikene!
 Ma näen sind, ning mul tardub soontes meri.

Sa oled, seda ise nõudsin enne,
 Täis tühja lootust enne aastaid, hallid;
 Su haual olen ise tujukene!

Mis kuulutad siis ilust, häid ja fallid,
 Tõõd, armu, wiskamist? Oh halbise!
 Siin olen, mis sa unenäus fallid.

Kas tood neid ette jälle minule?
 Oh jäta, naene, ammu jätsin mina:
 Nii tuhast tuld weel saadad minule!

Miks silma nii mu pääle tõstad sina?
 Häält helinaga, filmawalgega
 On surm ju ammu laisknud otsa minna!

Su õõnsast koolja-pääst ei waata ka
 Nii armas taewas, mis täis õnnistust;
 Ilm hukka läind, mis uskusin siin ma.

Ma üksi olen aja igawust
 Siin paljal kaljul eland ülegi
 Ja maitsenud üksikuse soledust.

Miks elufujud, seda teete nii
 See wasta, kes ju oma surmutelle?
 Päew tõuseb, minge mingiks tagasi!

Oh tõuse, päike, kelle paistusele
 Ei jõua õõsel waemjad wastia panna,
 Ja lõpetust tee hirmsa taplusele!"

Nad lauwad päewa tõusul üle ranna.
 Ma olen jälle üksi. Siiski paha
 Pääaju lapsi iial pääst ei anna.

Oh wonad liikmed, eks weel täna taha
 Mind alla saata peft leidma?
 Teid panen warsti wiimsels rahuks maha.

Kui teie ei saa minu tahtmist täitma,
 Mill waewad mõllawad mu ihu sees,
 Nälg wiimaks, wiimaks ometi saab wõitma.

Torm soifu jäänud on ju südames,
 Ja siin, kus wõidelnud ja kannatanud,
 Siin surra olen tõutand paludes.

Sa, kellega ma omaist võitu saanud,
 Sa, Jõsand, keela kõiki ligistamast
 Siis, kui veel 'pole hinge sulle annud.

Siin rahus surra lase oma lammas!
 Mis aitaks, kui ma käiks kui surnukeha
 Siin üle haude? Keela seda saamast!

Muld ammu juba mattis nende keha,
 Kes minu sündimist on teretand,
 Must ammu kustund sõnum nii kui eha.

Ma, Jõsand, kannatand ja alandand,
 Kuid lodus läia võerast — keela sa!
 Ei magusaks loiruhust libe saand.

Mind lase, Jõsand, surra ütsina
 Ja ütsi loota sinu armu päale!
 Mu luude pääl, mill päew end' lõpetand,

Su ristitabe kuu paistku jälle.

VII. Henry M. Stanley teekond läbi Kesk-Aafrika.

Su vanal ajal elustasivad Niiluse jõe saladused inimeste luulevõimu. Et võimata Niiluse jõe hallikale tungida, seda uskusiwad Roomlasedki nii kangeste, nagu oma Jupiteri. Kui keegi midagi raskest või vahest võimatumat asja ette tahtis võtta, siis nad ütlesivad: „Sa püüad Niiluse hallikaid otsida!“ ja tähendasivad sellega, et see asjata waew olla. Ja see Roomlaste wana sõna jäi tõeks kunni meie päewani, kunni kuulsad reisijad, nagu Burton, Speke, Grant, Baker, Livingstone, Cameron ja Stanley enesele oma Kesk-Aafrika reisimiste läbi kadumata auu on teeninud ja Roomlaste wanasõna tühjaks teinud.

Meie tahame Stanley'ga kaasas reisi päale minna, sest see looduseuurija on oma terwise, loomu, meeie ja teaduse poolest iseäranis nende reiside päale kõlbline, nii et tema reis päältwaatajale nagu mänuasi näitab olevat, mida igakõiks järele mõits teha; aga see on suurte meeste pää tundemärk.

1874 aasta kewade oli käes. Stanley oli Londonis ja pidas enesega ja kõistega nõuu wiiek korda Aafrikasse minna ja Livingstone uurimisi täiendada. Ta oli walmis kas oma

elu jätma. Ühel päeval oli ta suure ajalehe „Daily-Telegraph'i“ toimetuses ja rääkis oma nõuu ning ütles: „Meie ei tea veel suuremat midagi Tanganika ja Viktoria järvedest, sellepärast on meile Niiluse hallitad ikka alles tundmata.“ Temalt küsis nüüd üks ajalehe toimetajatest, kas ta mitte viimast katet selle jõe alguse päält ei tahaks võtta, kui keegi temale selleks tarvilist raha muretseks. Stanley ütles reisile ennast walmis olevat. Warsti andis seda ajalehe toimetaja New-Yorki linna telegraphi läbi teada, ja kohe oli mees platsis, kes Stanley'le raha lubas muretseda. See mees oli New-Yorki linna kõige suurema ajalehe „Heraldi“ wäljaandja, kelle saadetusel Stanley ju kord Aafrikas oli reisinud Livingstonet üles otsimas, keda ju surnuks peeti ja keda tema üles leidis.

Nii oli waewalt selleks reisis nõuu mõetud ja kindel otsus tehtud, kui ta kohe tubliste hakati reisi wastu walmistama. Ju kest Augusti kuul oli Stanley Sansibari saare poole teel, kuhu ta wiie nädala järele, läbi Suez'i kanali sõites, jõudis.

Meie naerame, kui kuuleme, et pärast selle ettewõtmise teadasaamist pääle 1200 kirja Stanley kätte kokku tuliwad, kus inimesed igest seisusest ja rahwasugust, nagu kindralid, oberstid, päälitub, meremehed, käsitöölised, tuapoisid j. c., ennast temale kaasalisteks pakkusiwad.

Stanley ütles, et ta oleks 10000 kaasalist saada wõinud, kui ta aga oleks tahtnud ja nende kaasawõtmiseks paras aeg oleks olnud. Siiski ei jätnud ta millalgi seda nõuu maha, Kesk-Aafrikas mõnusat maakohta üles otsida, kus Kaukasuse sugu inimesed oleksiwad wõinud elama asuda ja jäält maa rahwast nende pimedusest walgusele jaata.

Üks kolm noort Inglis maa meest, kellest kaks Aafrikas oma hauda leidusiwad, wõttis ta enesega kaasa. Need oliwad paadimehed ja wennad Francis John ja Edward Pocock ning kaupmees Frederick Barker.

Stanley reis kestis Ida-Aafrika rannast kunni Lääne-Aafrika randa 2 aastat 8 kuud ja 20 päewa ja auusaste läks kõig korda, mis ta soovis. Tõiste uurijate teadused on selle reisi läbi kindlama põhja saanud: Sambesi, Niiluse ja Kongo wõi Livingstone jõe jõekonnad on paremate läbi uuritud ja kaardi pääle üles mõetud; imelik järw, kellest Saksa missiönääril Krapf, Rebmann ja Erhardt kõige esite teadust andsivad, ei ole muud, kui suur järweke kogu, nagu nüüd kindlaste teada on. Digusega ja uhtusega võib Stanley ennast Niiluse hallikate ülesleidjaks nimetada.

Kui kuulus nuri ja reisi ja selle aasta hakatuses Euroopasse tagasi tuli, kirjutas ta oma reisilugu hoolikult üles ja lasis trükkida. See raamat on Inglis keeles kirjutatud, aga ju mitmesse tõistesse keeltesse ümber pandud.

Siin tahame tülikest sellest tähtsast reisist Stanley oma sõnadega jutustada.

Meie toidu-tarvidused olivad otsa lõpnud ja neid pidime, olgu ka kalli hinna eest, enestele enne ostma, kui Alice saarelt teele läksime. See viivitas meie äraminekut, ilma et midagi oleksime kaasa saanud. Alles lõuna ajal oli meil jälle tee jalge all ja õhtu hilja Barkeri saarele jõudime. Död otsa jäime ühte väikesse lahesse, selle ümber kallaste pääl paks võsastik kaswis. Wihma sadas terve öö nagu uumarrest ja see sundis meid walwama jääma. Et häda diete täieline oleks, siis pidime külmast wäriseses ka weel päälegi nälga kannatama, sest meil ei olnud Sumala iwalestki hamba alla panna. Minu mehed istusiwad ligistikkü tõine tõise kõrwas, selg seljaga ehk kül küljega koos laudade pääl, mis nemad enestele istumiseks olivad kolkku seadnud. Mina üksi olin lootliku ninas, kus waile katus wihma eest warju andis ja püüdsin enese ette waadates üksikute inimeste kogusid tõine tõisest lahutada ehk waatastin kallaste poole. Aga pimedus oli nii suur, et midagi näha ei wõinud, ning wihma joofsis oma soodu sorinal maha. Ma kahtlen wäga, kas ka kõige õnnelisemad tunnid, mis ehk mulle weel elus saawad osaks jäetud, selle öö hirmust mälestust mu meelest saawad ära kustutama.

Aga nagu ikka wihma järele päiksepaiste tuleb, nii tuli ka selle hirmsa öö järele ilus päew. Sgaüks looduse jautene, mida meie tähele pannes waatasime, oli nagu uue eluga täidetud, maha arwatud meie lootliku rahwas. Meie olime tõiste inimeste ilmunise pääle walwsad, sellega meie ennast tutwustada wõisime ja siis neilt söögi-nõuusi saada. Aga siin ei olnud inimese hingegi. Sellepärast purjetasime Bumbirehi saarele, mis siit umbes 2 penikoormat kaugel oli. Sinna jõudes jõudsime rannal edasi mõnda lahse üles otsima, kus meie lootlik warju wõis leida, ja meie klaaspärlite wastu toidunõuusi wõisime wahetada.

Bumbirehi saar on 11 p. l. pikk ja 2 p. l. lai. Tema läbi käiwad mäerinnad, selle seljad lühikesel rohuga on kaetud. Mäeküljed on äkilised, aga ka taimedega ehitud ja inimestest haritud. Saarel on umbes 50 küla, ja igas külas

on 20 elumaja. Kui meie iga maja pääle neli hinge arwame, siis wõiksid saarel umbes 4000 inimest elada. Wäljabe ja mäekülgede pääl sõiwad weistekarjad. Põl-luharimine nähti õitsawat; seda tunnistas mitmes kohas üles kaewatud muld, kuna banani-puud enamiste iga küla ümber olivad istutatud ja küla-kohtasid kaugelt tulejale kuulutasiwad. Terwe saar kõigega, mis sääl pääl oli, näitas sõbralikku ja õnnistawat kaju.

Wähe maad olime ranna äärt mööda sõitnud, kui maal tükkie maad eemal inimesi nägime, kes koke oma tuttawat Kesk-Aafriklaste sõjalisa tõstiwad, ja oma „Hehu-a hehu-u-u-u!“ wäljul ja wenitawal häätel kõlada lastiwad.

Saarlaste hulk kaswis, ja ikka rohkem hääli kuuldi tap-lusele hüüdwat. Meie, rahulised ja nälginud inimesed, kellel ju muidugi mitmesuguste hädade wastu oma jagu oli wõidelda, kes pärast külma ja märga mööda läinud ööd alles hakkasime sooja tundma, kes oma sõbradest, keda kõigele poole mere sarnast Wiktoria-Nyanza järwe olime maha jätnud, nii wäga kaugel olime, kellel lootisus mitte toidu iwagi ei olnud, — pidime nüüd uut häda nägema, pidime wähest waenlaste wastu tap-lemat ja ju wana sõna juures: „Kui häda kõige suurem, siis abi kõige lähem,“ kahtlema hakkama, sest abi ei paistnud meile kusagilt poolt silma.

Kell üheksa enne lõunat, leidsime saare lõuna pool otsas ühe kääru ja sõudsi meiega mööda sinna sisse. Koke jooksiwad saarlased kallast mööda alla meile wastu ja kõrutasiwad kõigest jõuust oma sõjalaulu. Kui meie umbes 150 sammulaldalt kaugel olime, käsksin mina lootisut seisma jätta. Aga kaks mu meestest, Safeni ja Baraka ütlesiwad: „Nende mets-lastega on lugu ikka nii. Nad tõstawad nii suurt kisa, nagu tahasiwad nad tulejat wõerast ära süüa, aga küll sa näed, koke jääwad nad wait, kui meie rääkima hakkame. Pääle selle peame mõtlema, kust mujalt saame toitu, kui siit ilma selleeta jälle ära sõidame?“

See wiimne ütetus oli nii kohaline et ma koke mõistsin ja uueste käsku andsin ma poole sõita. Safeni ja Baraka walmistasiwad ennast kõne ja seletuse wastu. Saarlased tuliwad üsna kalda äärde, ja ma nägin neid oma nooleid walmis panewat ja suuri kiwa üles tõstwat.

Nüüd olime kaldalt paljalt 30 sammulaul kaugel ja Safeni ning Baraka pidasiwad tõe palega oma kõnet. Nad tähendasiwad tähtede läbi, et nende kõht tühi olla. Siis naeratasiwad nad

meelitawa nāuga ja nimetasivad kõne wahel mitu korda ja osawaste sõnu, nagu „wennad,“ „sõbrad,“ „armsad seltsimehed“, ja pruut siwad niisama mõnufaste Bumbirehi kuninga kohta meelitawaid nimesid, nagu „Metsa, Uganda keiser“ ja „Antari Shangiro kuningas“ ja muud sellesarnast. Safeni ja Baraka meelitaw kõne nähti mõjuwat, sest kiwid lasti käest maha kukkuda, wibupüssid wõeti winnast ja ahwardades tõstetud piilide otsad lasti alla langeda, ja tarwitati piiki kapi asemel, kui nad ligemale tuliwad.

Safeni ja Baraka pöörasivad nüüd ennast suurustades minu poole ja küsisivad: „Kas meie ei ütelnud ette?“ ning kutsusivad siis lahkest saarlasi, kelle arv umbes 200 wõis olla, lähemale. Need pidasivad eneste keskes nõuu, ja mitmed ise nüüd ka sõbralikult naeratades, astusivad wette ja tuliwad kunni meie lootliku ninani. Mõned sekundid seisivad nad sääl nagu tahaks nad sõbralikku juttu alustada, aga siis tõmbasivad nad lootliku suure kiirusega kunni kaldani, kus tõised ka külge hakkasivad, ja enne kui meie diete ümber saime waadata, olime oma lootsituga umbes 40 jalga kaldalt kaugel kuiwal maal.

Mis nüüd tuli, seda ei jõua üksti sulg üles kirjutada. Nagu elusad pörguwaimud mässasivad nad meie ümber. Terwe piikide mets oli meie pääle sihtimas; kolmkümmend kunni nelikümmend wibupüssi oliwad winnas ja niisama palju noolesid oliwad ju nagu lendamas; niisama keerutati jämedaid kaitkaid üle meie pääre; katskada musta waimu lükkasivad tõine tõist, et ruumi saaks meie kallale pääseda ja meile kas kaitlaga ehk piigiga otsa teha.

Wähe ajal olin ma püsti lorganud, kui ma saarlastest waenulist nõuu märkasin, kummagis käes oma rewolwer, walmis muid tapma ehk ise tapetud saama. Aga ma nägin kohe, et mu rewolweri tarwitamine ilma asjata nii suure inimeste hulga juures saaks olema, sellepärast seisin ma rahul. Ka Safeni, ehk küll selle kära läbi hirmuga täidetud, palus mind, rahulikults jääda. Ma andsin temale järele, sest ma nägin, et oma meestelt abi oodata ei olnud. Aga oma järeleandmise eest, mis läbi meie nüüd metsaliste woli alla olime antud, laitsin ma ise-ennast ja wõtsin seda nõuu, kui ma sell korral surma suust saaks pääsema, edespidi üksi oma tarkuse pääle toetades toimetada.

Ma näitsin oma tegumoeaga üles nagu oleksin ma oma saatusega täiest rahul, aga hoidsin ikka rewolwrit käes. Ka

minu selfilistest lantsiwad waenlaste kára ja áhwardamist kiituse wáárilise rahuga. Safeni pani láed taltfalt risti, nagu oleks ta úsna wagur loomakene. Baraka pööris oma peupejad wálja poole táheks, et meil úhtegi paha nõuu ei ole ja ütles: „Mis teile meelde tuleb, sõbrad? Kas teie kardate tühje kásti ja naeratajaid mehi, nagu meie oleme? Meie tuleme sõbrana teie juurde ja tahaksime toitu osta, wáhe wilja ja kartohwliid, ja kui teie lubate, siis sõidame sõbrana jälle ára.“

Meie rahuline úlespidamine mõjus. Kára hakkas ju wáhemaks jääma, kui wiiskümmend uut juurdetulejat kustumas tuld uueste leekima õhutasiwad. Jälle wuhisewad õhus kaitad leerus ja oliwad piigid ja nooled walmis meie sisse tungima. Safeni sai úhe mutsu, nii et mees jalge pääl kõikus, wáikene Kirango úhe löögi pähá ja Saramba tõstis walu pärast kisa, kui kaigas tema turja päále maha langes.

Ma ise largasin nüüd, mõlemad rewolwrid pahemas káes, úles ja pöörsin ennast úhe wanema mehe poole, kes náis metslasi nende toorustest tagasi hoidwat. Ma náitasin temale pärlid, riidet ja traati ja hüüdsin tema wastu nende kuninga Antari nime.

Párlite hull ja riide, mis ma nende ette panin, áratas nende sees ahnust ja iga úhe juures iseenesest armastust. Nemad ehk wõisiwad armata, et meiega taplus wististe ka mitmele nende seast otja saaks tegema, sest püssiga saaks waenlane ka siis, kui ta ise mõne surma hoobi on saanud, siiski weel neist mõnda wõima surma saata. „Ja kes wõis teada, mis riistad need wáiksed kówerikud walge mehe pahemas káes on?“ náhti neid nagu iseeneselt küsiwat. Aga arwatu mis ta iseeneses arwas, minu wastu náitas ta filmakirjaks oma selfiliste päále paha meelt úles, sest ta tõstis oma kálfa kõrgesse ja paremale ning pahemale poole mutsusid wálja jagades kihutas ta ruttu meie pááletungijad põgenema. Mõned tõised wanemad mehed toetasiwad teda omas ettewõtmises. Pärast saime kuulda, et see mees Sheffa, Bumbirehi kuningas ise olnud.

Kui Sheffa ráágitud wiisil rahu oli sünnitanud, táhendas ta káega poole tofina selfilistele, kes temaga kaasa láksiwad, úht laugemal seiswat kohta. Kuningas oli oma nõuuandjatega nõuu láinud pidama. Pool rahwast láks nendega úhes, aga tõine pool neist jái meie juurde meid sõimama ja

oma sõjariistadega ähwardama. Mõned neist sõimasiwad ja teutasiwad mind üsna häbematal kombel nii sõnadega, kui ka tegumiega; üks kuri loom tuli päälegi mu juurde ja tutistas mind juustest. Temale maiksin ma seda kohe kätte: ma wõtsin ta kae kinni ja wäänasin ta nii äliste tagasi, et mees walu pärast ulus; wististe oli ta kasi ära niistanud.

Tema seltsilised ähwardasiwad mind oma piilibega, aga ma waatastin naeratades nende otsa, nagu ei oleks midagi sündinud. Pääsemise lootust ju enam ei olnud.

Mõnda filmapilku olin ma surma-hirmu tunnud, nimelt kui järele mõtlesin, et ma nii inetul wiisil pidin otsa saama. Mis saawad minu mehed arwama, kui nad kartes oma peremehe tagasitulemist ootawad? Mis saawad Pocock ja Barker ütleva, kui nad minu auutumast surmast sõnumeid saawad?

Ja minu sõbrad Ameerikas ja Euroopas!

„Pögenege, rumalad mõtteid!“ ütlesin ma siis iseenele wastu, „eks see kõik pole paljalt filmapilguks ja siis ei wõi need loerad midagi enam teha! See troost mulle jääb, tulgu mu ots misjaguseks näul tahtnes, lühike ja äkiline saab ta olema — mõned wiimased hingetõmbused ja siis surmawaitus — igaweste!“ Ja sellega olin ma surmale walmis.

„Nüüd, minu mustad sõbrad, tehke mis teie tahate, mina olen kõige pääle walmistatud.“

Sääl tuli üks kuninga saadik ja tähendas, et Safeni tema juurde peab minema. Ma hüüdsin temale taga järele: „Safeni, ole nüüd erk ja tark!“ „Nagu Jumal tahab, meister!“ wastas tema.

Safeni järele läksiwad peaaegu kõik mustad, kes meie juures oliwad, sest uudishimu on Afrikkaste juures üks pää omadustest. Safeni oli sündinud poliitikamees. Ma nägin, kuidas ta ennast kõnele walmis seadis, kuidas ta kasi liigutas ja nagu mõni armu ja õiguse eest sõdija adwokaat kohtu ees seisis.

Safeni tuli rõõmuliku palega tagasi. „Kõik on korras, meister, meil ei ole enam midagi karta. Nemad ütlesiwad, et meie homseni siia peame jääma.“

„Kas nad meie toidunõuusi saawad müüma?“

„Jah, nii pea kui nõuupidamine otsas on.“

Safeni ei olnud weel oma juttu lõpetanud, kui kuus meest meie poole jooksiwad ja meie mõlad ära wõtsiwad.

Ehk küll Safeni siia maale üsna mõistlikult ennast üles oli pidanud, kautas ta nüüd kannatuse ja püüdis neid teelda.

Nemad tõstsiwad oma kailaid ja tahtsiwad teda maha lüüa. Aga mina hüüdsin: „Ease neid minna, Safeni!“

Nõumuhõiskamijega terwitasiwad metslased aerude ärawõtmist. Aga minule andis see tükk märku, et nad sellega ei saa leppima; sest inimesed on terwes maailmas ühesugused. Pane sant hobuse selga ja ta sõidab kus see ja tõine; anna orjale luba toll riiet wõtta, ta wõtab küünra; kes ükskord alla heidab, wõib julge olla, et ta seda pärast mitu kord peab tegema.

Nõuupidamine ei olnud weel mitte otsas. Üks tõine saadik tuli ja nõudis üht tükki riiet ja kümme paffi paela. Tema tahtmine sai täidetud. Et nüüd lõuna läes oli ja metslased teadsiwad, et meie põgenema ei pääsnud, sellepärast läksiwad nemad rahulise meelega lähemasse külasse lõunat pidama.

Pärast seda, kui sõjamehed ära oliwad läinud, tuliwad mõned naesed meid wahtima. Meie rääkisime nendega sõbralikult ja selle palgaks andsiwad nemad meile väga troostirikast tõendust, et meid kõiki saada ära surmatama. Siiski wõida meie oma elu päästa, kui meie Sheffat jõuaksime meelitada kellegiga meie seast werewennaks saada ehk temaga seltsis minna. Kui see ei awitada, siis ei jääda meil muud nõuu üle, kui põgeneb ehk surra. Meie tänasime neid ja tahtsime loo lõppu ära oodata.

Kella kolme ajal pärast lõunat kuulsime mitme trummi põrinat. Safenile andsin mina käsku, kui metslased jälle kolku tuleksiwad, lastuda Sheffaga werewennaks saada.

Suur pikk rida mehi sõjameeste riidis tuli nüüd nähtawale. Nende paleed oliwad musta ja walget karwa ära warwitud. Pea igal mehel oli oma kilp. Kõikidest liigutustest wõis ka nõdrameeleline ära näha, et nüüd enam hääd ei olnud oodata.

Ka ise Safeni ja Baraka, kes ifka weel paremat oliwad lootnud, ütelsiwad kohe: „Walmista ennast ette, meister; meie oleme tõeste hädas.“

„Ärge mõtelge minu pääle,“ wastasin neile, „mina olen ju kolm täit tundi kõige pääle walmis. Aga kas teie kõik laetud püssid ja rewolwrid olete kae järele pannud ja kas on teie kõrwad mu käskudele lahti?“

„Meie oleme walmis!“ wastasiwad kõik mu mehed kindlal häälel.

„Olge kartuseta ja külma werega. Meie katsume kunni nad endid kolku koguwad, naeste nõuu tarwitada. Mine sina, Safeni, naerulise palega Sheffa juurde ja palu temale neid pärlid werewenna lepingu tegemise palgaks.“

Safeni läks wasta panemata, sest karta temal tarwis ei olnud: meie seisime paljalt 500—600 sammu waenlastest kaugel, kes weel mitte sõja wastu täieste walmis ei olnud. Kümme minutit waidles Safeni Shekaga, kuna trummi löödi ja sõjamehi uueste juurde tuli, kes tõine tõist sõjamängude läbi taplusele tahtsiwad äratada ja wahwustada.

Safeni tuli tagasi. Shekka ei wõtnud rahu wastu. Waenlaste wägi oli nüüd ju umbes 300 meest suur.

Warsti tormasiwad wiiskümmend waenlast karjudes meie poole ja wõtsiwad meie trummi ära. Meie lasksime seda rahulikult sümbida. Seda suurt wägimehe tööd wõtsiwad metslased rõõmuga wastu.

Selle pääle tuliwad mõned mehed ja hakkasiwad lehma ära ajama, kes meie ja waenlaste wahel rahulikult sõiwad. Safeni küsis, mis tarwis nad seda teewad.

„Sellepärast, et meie praegu taplust tahame alata, ja kui teie mehed olete“, ütles üks lehma-ajaja pilgates, „siis walmistage ennast ka selle wasta.“

„Tänan sind wahwa sõber“, ümisesin mina iseeneses, „need on kõige mõistlikumad ja tõemad sõnad, mis meie täna kuulda saime.“

Mehed oliwad oma lehmadega ju tõiste juurde jõudnud. „Siin, Safeni“, ütlesin mina, „wõta need mõlemad ilusad, punased rätid kätte; mine aega mööda waenlaste poole, ja jell filmapilgul kui sa mu häält kuuled, jookse ruttu tagasi; aga teie, tõised, pange hästi tähele, sest nüüd maksab, kas elu wõi surm! Astuge kummalegi poole lootfikut ühewõrs mehi ja hakake kättega, nagu ilma ühegi iseäralise nõuuta, lootfikut külge, ja kui ma teile kÄsu annan, siis lükkake lootfik saja mehe jõuul mäelt alla wette. Kas olete walmis ja arwate seda teha jõudwat? Muidu wõiksite siinsamas, kus oleme, taplust hakata.“

„Jab meister!“ wastasiwad kõik ühel häälel.

„Mine, Safeni!“

Ma ootasin, kunni ta umbes 200 sammu kaugel oli ja mu kÄsku korrapärast täitis.

„Nüüd edasi, poisid!“ hüüdsin ma siis lootfikut meestele, „surm wõi elu!“

Mehed wõtsiwad oma wiimast jõudu kottu; lootfik hakkas liikuma ja libises aega mööda alla poole. Ma tõmbasin oma laberlauaga elewandi püssi kätte ja hüüdsin: „Safeni, Safeni, tagasi!“

Saarlastel olivad terasest filmad. Nad nägid loot-
sikut liikumat ja nagu oleks neil üks tahtmine olnud, tor-
masivad kõik hirmsa karjumisega meie poole.

Minu lootsik oli juba wee äärde jõudnud. „Lüfale
sisse, sõbrad, ärge hoolige weest!“ hüüdsin mina ja warsti
kõikus lootsik wee püäl.

Safenil jäi filmapilguks kaldale seisma, rätid käes. Kõige
ligem waenlane oli siiski kolmkümmend sammu kaugel. Ta
tõstis oma wiskoda

„Hüppa wette, sõber!“ hüüdsin ma Safenile. Praegu
oli esimene waenlane walmis oma oda wiskama ja tõine
tema taga seadis ju oma sõjariista joonele, kui minu püksi
kuul, mis esimese pihta saatfin, mõlemad pikali sirutas.
Wibupüksi mehed jäiwad sellepääle seisma ja seadsiwad
püksi winna. Aga neile saatfin ka jämedate haawlitega
täidetud laengit wastu, mis waenlasti tagasi peletas.

Nüüd awitasin mina ühe oma meestest lootsikusse ja
kätsin seda kõisi ka sisse awitada. Ise laadisin uueste omad
tule-riistad. Mõned waenlased jooksiwad maa nina püäle,
mis kolmesaja sammu pikkuselt järwe käärusse ulatas ja
lust meie mööda pidime sõudma. Aga neid kihutasiwad mõned
püksi paugud, mis nende pihta saatfin, põgenema.

Ka minu mehed tõmmasiwad nüüd püksi kätte, aga
mina kätsin neid püksi kõrwale panna ja lootniku põhjast
lauda wõtta ning neid aerude asemel tarwitada; sest meie
wastu tuliwad nüüd ka mõrehobu lahtiste lõugade, nagu
tahaks nad meid, kes waewalt ranna äärsede metsaliste küüsi
olime eluga pääsnud, nüüd wees ära purustada. Ma lastin
esimest merehobu kolmekümne jala püäle enese lähedale ja
saatfin siis ta püälui sisse ühe kuuloodilise kuuli. Ka tõine
loom sai niisuguse haawa, et nad meid enam ei tülitanud.

Wähe ajal olivad wihased waenlased nõnu pidanud ja
siis ranna äärde ruttanud, kus nende lootikud warjus seisiwad.
Warsti astusiwad kahe sisse sõjamehed ja hakkasiwad meid
taga ajama. Ühtlase nägin ma kõiselt poolt kaldalt ka ka
lootikut meie kallale tulewat.

Arapääsemise püäle ei olnud loot, sellepärast kätsin ma
oma lootikut seisma jätta, kui meie järwe lahelt olime wälja
jõudnud; rahulise ootasime neid.

Ma täitsin oma elewandi-püksi kuulidega, kes pihta liües
lõhesiwad. Neli kuuli tegiwad wäele waenlastele otja ja
rikusiwad ka lootikut nit ära, et nad põhja wajuma haka-

siwad. Tõised ülejäänud ei hoolinud enam meist, waid püüdsiwad oma wendasid weesti wälja aidata. Kanna poole sõudes hüüdsiwad nad taga järele: „Minge ja surge Nyanza järwes!“ Meie olime päästetud!

See oli kella wiie ajal pärast lõunat. Meil oli paljalt neli bananipuu õuna ja kofku olime lastõistkümme inimest. Kui hää päri tuul oleks tõusnud, siis oleksime kaheksümnele tunni järele jälle omas laagris wõinud olla; aga wastalise tuulega wõis reis ka kuu aega kesta. Aga kuhu pidime nüüd pärast seda, kui Alice-saarel ja Bumbirehis nii waenulist wastu- wõtmist olime leidnud, weel toidunõuusi oisima minema? Soodawat wet oli meil küllalt, nii et sellega mitu aastat oleksime läbi saanud; aga toitu? Kust pidime seda saama?

Saare poolt hakkas tuul lõuna poole puhkuma. Meie tõmbasime purjed üles lootuses, et tuul ikka meile päri jääb. Aga õhtu kella seitsme ajal kadus ta täieste ära. Sälle wõt- sime laudadest rutulisel wiisil walmistatud mõlad kätte. Paljalt kolmweerand Inglise penikoormat jõudsime sell wiisil tunnis edasi.

Terwe öö otsa waewasime ennast sõudmisega ja püüdsime tõine tõist trööstida. Aga hommiku ei näinud film muud kui merd ja taewast.

Kella üheksa ajal tõusis jälle tuul ja ajas meid ruttu lõuna poole. See kestis paljalt pool tundi; siis oli tuul kadunud. Meie sõudsime jälle wana wiisi edasi. Öö hakatu- sel olime umbes seitse penikoormat ühest saarest kaugel, kuhu meie kõigest wäest püüdsime jõuda. Aga kõik oli asjata, sest kange tuul oli meile wastu ja wihma walas maha. Mehed olisid 25 tundi sõbmata olnud ja sõudmisest wäga ära wäsinud.

Nii pidime ennast laenete ja tuule hooletule andma. Alla ja üles kõikus meie lootus, saime tormist senna ja tänna wisatud. Sagedaste lõiwad lained wet paati, mida ruttu wälja ammutasime. Keskööl jättis torm järele ja kuu lõhus pilwede kätte ja saatis oma tasest paistet wahutawa laine ning meie paadi pääle. Siin walgustas ta meele ära heitjaid inimest, kelle südametest wahete wahel sügawad puhkused wälja tungisid, mis minu südant lõhusid.

„Olge julged, mu poisid, ärge hoolige Bumbireh mets- laste wandest!“ hüüdsin ma, „halwade inimeste wanne muu- dab sagedaste õnnistuseks ümber.“

Üks ristpuu sai katki lõhutud ja tuli üles tehtud. Pärast seda, kui olime kohwi teetnud ja sellega ennast kosutanud, heit- sisid kõik tõised wäsimust puhkama, aga mina jäi walmama.

30. Aprilli kuu päewa hommik tuli kätte. Wiimast korda oliwad mu mehed 27. Aprillil kell 10 Sumala iwa suhu saanud: üle kahetõistkümnemehe neli bananipuu õuna ja iga mees kruus kohwi! Ja kui ma neid nüüd pärast 68 tunni- list paastumist palusin aerusid kätte võtta, et meie 12 p. k. lõuna pool seiswale saarele jõuaksime, siis tegiwad nad seda nurisemata, nii et ma nende mehist ülespidamist imeks panin. Ükski kahju oli, et tegu tahtmiseft kaugele maha jäi.

Kell kaks pärast lõunat sõudsiime ühe saare lahesse. Saar, kellele maa oma kaardi pääl „Refuge“ (pelgupaiga) nimeks andsin, oli inimestest tühi. Meie roomasime omast lootustust ja iga üks tänas Sumalat arnu eest, et ju maal olime.

Palawa liiwa pääl puhkasiime natukene aega, aga siis hakkasiime ülespidamise eest muretsema. Safeni ja Baraka saatsin ma saart läbi katsuma ja tõisi mehi tuld üles tegema; ise lätsin ma lindusid lastma. Poole tunni pärast oli mul kaks raswast parti käes ja Baraka ning Safeni tuliwad hulga, alles halja bananipuu õuntega tagasi, kuna ka tõised seltsilased ühe hää osa magusaid, kirsijarnaseid marju tagasi tules ühes töiwad.

Kui wäga õnnelikud olime selle rohke toidu juures, kui tule ümber õhtu keha karastasiime! Mõne tunni eest waesed tormist aetud, näljased, ju surmaga maadlejad loomad, aga nüüd õnnelikud inimesed! Pärast sööma-aega panime piibud põlema ja lõpetasiime sellega auusaste oma õhtusöömist. Aga enne kui meie puhkame heitsime, tänasiime kõik üheskoos Sumalat, kes meid omast suurest heldusest ja armust hirmsast hädast oli päästnud.

Meie wiibisime veel terve päewa saare pääl ja muretse- siime enestele uued aerud ja toitu, nii palju, kui leidsime. Siis sõudsiime Singo saare poole. Aga et ka siin inimesi ei elanud, reisisime Ito saare poole edasi. Siin wõtsiwad meid saarlased liiwidega vastu, mis meid sundis edasi minema.

4. Mail tõusis lange wastane tuul, mis meid sundis Wiru lahte sisse sõitma, kus meid pärisrahwas lahkest vastu wõttis, sest üks minu meestest, Saramba, oli siit päri ja oli meile wahemeheks. Meile müüdi sõbralikult liha, kartohwlib, piima, bananipuu õunu, mune ja sulgsabalist. Sellest mater- jaalist walmistasime enestele toitu ja olime kõik wäga hääl tujul.

Lootuses, et tõisel hommikul oma leeri jõuame, lätsime õhtu kell 9 teele. Aga umbes kell 3 yöse muutis ennast tuul, ja nagu peatsime oma häda-karikat viete põhjani tühjaks jooma,

kaswis tuul tormiks. Ühtlasi sadas suurt rahet, mis weel häda ja ehmatust kaswatas. Taewas oli üle ja üle mustade pilwedega kaetud; mitte ühte tähte ei olnud näha. Wilkumad walgud walendasiwad taewa lautuses ja lõwaste karkis pikne. Meie lootsik lõikus nagu munakoor laenetel. Sälle pidime teba täieste laenete hoolets andma, sest et meie püüid teed kinni hoida üsna asjata oli.

Juba hakkasime kartma, et Bumbirehi rahwa wanne: „Minge ja surge Nyanza järwes!“ wiimaks tõeks läheb.

Hommit hakkas koitma ja meie märkasime nüüd, et umbes 20 p. l. Ragehyi küllast Wiktoria-Nyanza järwe lõunapoolses otsas olime. Rimetatud külas oli meie leer tõiste sõpradega. Halatuses oli küll tuul wastane, aga pea muutis ta meie järele, nii et purjude waral ruttu soowitud rannale jõudsime.

Wali rõõmufisa wõttis meid ranna ääres vastu, sest sõbrad oliwad meid ju laugelt purjudest ära tunnud. Püüside paugud põrusiwad ja lipud lehwitasiwad, kelle ümber rõõmus rahwahulk tantfis. Meie olime 57 päewa ära olnud ja 1000 penikoormat järwe ümberringi sõites ära käinud. Walefõnumed meie surmast oliwad meie meeste juurde tunginud, ja mida kauemaks meie ära jäime, seda enam oliwad nemad surma sõnumeid uskuma hakkanud. Aga meie tagasitulemine oli nüüd korraga kõik muret ja kartust kautanud.

Kui meie paadi nina põhja puutus, hüppasiwad 50 meest wette, wedasiwad mind paadist, tõstsiwad oma kufile ja largasiwad ja tantfisiwad rõõmu pärast.

Tõiste rõõmuhõiskamise wahel kõlas ka eht Inglise „hurraa!“ sest mu sõber Frank Pocock seisis nende hulgas rõõmust hülgama palega. Aga kui ma Frederick Barker'i järele küsisin, miks tema ka mitte ei tulnud mind terwitama, siis muutis korraga Franki pale kurwaks ja tema näitas kääga ühe künka poole, mis järwe ääres seisis ning wastas wärisewal häälel: „Selle pärast, et ta ju kahttõistkümnendat päewa sääl mulla põrmus puhkab.“*)

---

*) M. Standley reisilooft saame 3. andes weel mõnda tükki juustutama.

VIII. Austraalia põesastifus.

Austraalia maa metsasid hüütakse „põesastifludeks.“ Miks? Sellepärast, et nimetatud maa tõeste suurte puude waesust tunnistab ja kõrgemaid puid üksi harwa vähemate, meie juures ju põesaste hulka arwatavate puude seas leida on. Austraalia metsa võib meie noorte metsade laswandustega võrrelda, kus üle madalate ja nõtrade noorte puude üksi mõned wanemad seemepuud silma paistawad.

Meie astume Lõuna-Austraalia ranna äärest üle Bass-uulitsa kolmenurgalise, suure saare pääle, nimega Bandiimeni-maa, mis nii taimeide, kui loomade poolest väga rikas on.

Tähtsamad ja suuremad loomad on siin kukurbunt või tiigrihunt (*Thylacinus cynocephalus*), kanguru ja Austraalia kasuar, nimega emu (jooksjate lindude seltsist). Nende kõige kuremad waenlased on Inglis asujad, kelle püssid nende hulka nõnda on laastanud, nii et neid weel arwaste ja üksi leff saart, mägedes leida on.

Aga ka loomade eneste hulgas on mõned tõistele waenlasteks. Seda tähendab esimese nimetatud looma nimi „hunt“ ja päälegi „tiigrihunt“. Seda võib ka nüüd juba tähtsamates Euroopa maa elaja-aedades elawalt näha. Selle hundi kasukas on väga tewa, palju ilusam, kui meie kriimsilma-emandal või halliwatimehel: üle hallikollast põhjuskarwa käiwad mustad põitjooned, otse nagu tiigril. Tema kaswab kunni kaks jalga kõrgeks ja neli pikaks. Pääle selle on tal tugew, kaks jalga pik saba. Julguse ja tugewuse poolest võib ta mitme koeraga taplust hakata, ilma et tal kartust oleks alla jääda. Tema must, suur silm tähendab meile, et ta enam õhtu- ja öö-loom on ja vähem walgust armastab kui pimedust. Õhtul astub ta omast kaljuloopast või ka oma laewatud urust wälja ning hüilib metsa lagebiku poole, kus põesakänguru (*Halmaturus bennetti*) ja wähest ka emu (*Dromaius Novae Hollandiae*) rahulifelt sõowad. Kui tal lorda ei lähe põesastiflude warjus nägemata kunni oma ohwrite juurde jõuda, siis katsub ta ka üsna hundi kombel wõidujooksus põgenejaid kinni püüda. Aga siin on temal meestega tegemist, kes hüppamise ja kargamise kunstis kuulsad on ja wäikestest jõgedest, kraawidest re. nagu lennus üle lähewad.

Siiski, meie hällkirju ei ole ka loll, waid wangiski, kus ta ühte wiisi ennast kargamise kunstis harjutab, hüppab ta kergeste, nagu mängides, oma kahessa jalga kaugele.

Uga sest ajast, kui Eurooplaste asujad Austraaliasse ja ka Vandiimenimaa saarele rahulist ja aeglast lammast on elama asutanud, teeb kufurhant niisamuti, nagu enamiste siimesed saatsiwad tegema, kui neile kergem ja rassem elu ülespidamise wiis saaks wäljawalimiseks ette pandama: nad waliksivad enestele kergemat leiwateenistust. Nii jätab enamiste kufurhant waewalist känguru jahti kõrwa ja otsib enesele kergel wiisil böse lammaste aedadest ülespidamist. Muidugi kihutab ta selle läbi wägewaid waenlasti enese wastu wihale. Tule ja tinaga, lõksude ja kihwtiga kiusawad karjaperemehed bö-rööwit taga, nii et ka ju tema päewad on loetud, kes ilma imetspanemiseks üksi selle ainu saare pääl elab.

Nii palju kui wangipõlwes, elajaaedades kufurhundi tarkusemeelt on tal, le pandud, siis käiwad kõik teadused selle poolest ühte, et ta niisama, kui tõised kufurloomad, ja üleüldse kõik wanemad imeteja elajaseltsid maailmas, alatu järje pääl seisab. Üks niisugune loom näituseks Londoni elajateaias ei mõistnud sugugi wahet teha tõiste inimeste ja oma tallitaja wahel, kes temale päiwiti süüa annab ja mitmel muul kombel hääd teeb.

Ka põesakänguru on niisama wäga rumal loom. Seda on Frankfurti elajaaias tähele pandud. Neil on sääl suur aed ja priius; siiski waguraks nad ei saa, waid ehmatawad sada korda ühe ja sellesama kogu ehk ühe ja sellesama hääle eest. Ometi kui neil häda käes on, ilmutawad mehe kõrgused kängurud ka natukene julgust, mis nii koertele, kui ka inimestele kahju- toojaks wõib saada. Sest kängurud, niisama ka emulinnud, tarwitawad oma jalgu löömiseks. Ja üks wops niisuguse riistaga mõjub hamba- ja warbawalu wastu. Pääle selle mõistab känguru hästi ujuda. Ja kui mõni koer taga ajades talle wette julgeb järele minna, pöörab ta ümber ja wõtab oma lühikeste esimeste jalgadega kõwaste koera kaela ümber, pistab siis tema pääd nii kaua wee alla, kunni koer ära on uputatud. Muidugi aitab see nõuu üksi siis, kui tal ühe waenlasega tegemist on.

Nagu enne ju tähendasime, on ka, muidu wagurate ja liha ning naha läbi kasusaatjate, kängurude ja emude hull Wan-

diimenimaa saarel harwaks jäänud. Siiski, mõlemad loomad elawad ka kindlal maal, ja siin ei ole ruumi puudust. Asutajad elawad alles ranna äärsedes maajagudes ja suur kiskmaa on alles metsaliste woli all, kus weel küllalt rohurikast maad lammaste karjade pidamiseks prii seisab.

IX. Ühe wana soldati mälestus.

"Teie sooviksite siis jälle, lapsed kord aastast kahetümne-ühetsast tüüksest kuulda, kus meie, wanad mehed, suure Diibitshi all Tüürklastele teed kogu poole näitastime, sest nemad oliwad uueste natukene minatargad olnud ja arwanud, et meie wägewa Wenemaa hülgaw rist pidada nende tiiskuse tõbes poole kuu ees ärra kahwatama?"

Nii wastas wana Iwan Starikoff oma paraneja noortele seltslastele, kes ühes Moskwa laatsareti õues päiksest paistisid ja tema pääle oliwad ajanud, ta pidada neile jälle tüüksest wanast Türgi sõjast (1829) rääkima.

"Tõeste," ütles Iwan edasi ja wõttis piibunofu suust ning lastis oma walge kihwade alt suurt suitsupilwe rõngastes tõusta, "mina olen omal ajal mõnda palawat päewa näinud ja mõnda wahwa meest tunnud — sest, Sumalale tänu, julgeist ja wahwadeft isamaa poegadeft ei ole püha Wenemaal ilal puudus olnud, nagu teie uueste maailmale Plewna all ja Shiplas olete tunnistanud, — aga nemad kõik kofku ja teie ka senna juurde ei oleks meie wahwa wana obersti grahwi Pawel Petrowitsh Serwerini wastu midagi suutnud. Mitte üksi ei astunud ta iga hädale kui mees wastu — seda tegiwad ka palju tõisi, — waid ta ei näitnud üleüldseft häda tundwat. Kelle kõrwas tema tapluses seisis, sellel oli südames tundmine, nagu seisaksid kümme pataljoni abiwäge tema selja taga. Obersti leha, kes tapluses nagu kaskis, ulatas üle tõiste ja tema julged hallid silmad wahkisid wahke pidamata waenlase otsa, nagu tahaks nad hüda: "Siin ma seisan, trehwige mind, kui jõuate!" Kui maa suurükkide mürisemisest wahises ja hallid uaterad, nagu rahe õhus wuhisesid, siis pistis Pawel Petrowitsh sigari suhu ja wilistas üht laulu, nagu oleks ta kodus oma kohwi lauas. Noh, isa Nikolaus Pawlowitsh (keiser Nikolai) ise pani

temale Wara linna all 1828 püha Georgi risti rinda — mõtelge lapsed, Gorgi-rist leiäri omast läest! Nagu teie ise arvata võite, tuli nüüd suur õnne sootimine, läeraputamine, terwise joomine. Rest hõiskamise kisa mõtab Pawel Petrowitsch risti kaelast, tõstab ta kõrgesse ja hüüab: „Mu herrad! Praegu olete ütelnud, mina olewat omas rügemendis kõige külmema werega mees. Aga wahest ei ole mitte iga üks selles nõuus. Ilma asjata ei tahaks ma seda auutähte kanda. Sellepärast tõutan ma teda kõhe sellele anda, kes minust külmema werega on!“

„Nüüd oli ka päälitute hulgas, kes obersti ümber seistwad, üks noor mees, kes alles hilja aja eest rügemendisse oli astunud. Ta oli wäga wagane, tasane ja ennema tüdrukui mehe palega. Obersti sõnade juures waatas ta üles ja tema silmadest hilgas paistus, nagu päikese kiir, kui see pajoneti pääle langeb. Sää! mõtlestin ma enese juures: „Pawel Petrowitschiga selle asja poolest wõidu läia on raske, aga kui keegi seda jõuaks, siis oleks see üksi nimetatud noormees.“

„See sõda oli kõige raske, kelles ma olen läinud. Sagebaste olin ma kuulnud, Türllastel ei olewatki talwe. Aga seda ma ei uskunud, ehk ma küll neile usmata loomadele soowisin, et neil see kõige ilusam aasta-aeg oleks puudunud. Nüüd olin ma sää! ja nägin imels pannes, et lugu tõesti nii oli, nagu minule oli öeldud. Sää auusa külma ilma asemel, kelle juures, nagu meie wana sõna ütleb: „külm talw teeb iga ühte nooreks“ — inimene tõeste erguks saab, oli siin hirmus wihamane ilm, mis meid nii läbi leutas, et hamba alla ka kuiwa kofta ei jäänud. Mägede küljed, mida mööda üles pidime ronima, oliwad libedaks läinud, lausit maa oli sools muudetud, seda mööda suuritükki pidime edasi wedama. Aga see oli ammet! Wiimaks olime neid üle Balkani mägede wedanud. Meie olime juba tõisele poole mägestikku Samboli linnani jõudnud, kust tee Adrianoopoli linna mööda läis, kui korraga Türlased meile wastu hakkasiwad. Seda peab ütlema: nad sõdisiwad mehe wiisi. Aga nad teadsiwad ka, et kui Adrianoopoli linn langenud, siis kõik kadunud oli. Aga Sumal taewas oli meie poolt, nii et wõitsime, ehk küll riided katkenud, sõjariistad roostitanud ja wäe sõja-tarwiduste muretsesjad püssirohi liiwaga oliwad seganud. „Wastu õhtut, kui waenlane taganema hakkas, nägin mina, kudas Pawel Petrowitsch, kes selle wähe sees kindraliks oli saanud, ühe suuretükki paterei poole wähtis, mis meist umbes sada sammu paremat kät oli üles seatud. Korraga raputas ta pahaselt pääd: „Pa-

gana päralt! Mis nendele meestele meelde tuleb, et nad nii halvaste lasewad. Nad w  ikswad niisaama hästi ka T  rklaste päale kartohwlitega lasta. Küll ma neid paugutama   petan! Siia, Iwan! Sa tema ees, mina taga järel, jook  ime patarei poole nagu tuul ja torm.

„Kus on see lambap   , kes selle patarei komandant on?“ müristas Pawel Petrowit  h patarei wahel.

  ks noor ohwitser astus ette ja pani terwitades käe m  t  i   arde. Ma ei tahtnud oma silmi usaldada: otse seesama, leda ma ju Wara linna juures tähele olin pannud.

„Teie ei ole homme, mu   liwahwa herra, siin mitte enam komandant!“ k  rat  es kindral. „Kas teie teate ka, et ükski   oneskuul, mis teie lasete wisata, lõhki ei lähe?“

„Exzellenz lubagu,“ wastas noor mees auupakkudes, aga kindral häälel, „see ei ole minu s   . Tulen  elad on nii halwad, et nad mitte kunni p  ssirohuni kuuli sees ei p  le.“

„Mis? Tulen  elad on halwad? p  rutas kindral. Tahate minule midagi ette walelada? Kas sellest küllalt ei ole, et oma asja nii halvaste toimetate?“

„Sõna „walelama“ juures nägin ma, kudas tume puna noore ohwitseri palesse tõusis ja tema käed rusikas  e pigistasiwad.   he sammuga oli ta kuulide juures, wõttis ühe kätte ja pani tulesondi ta otja.

„Nüüd wõiwad Exzellenz ise näha, kas ma waletan,“   tles ta rahulikult. „Exzellenz wõiwad ise lähemale astuda je oodata, mis sünnib.“

Kindral l  i lohklema, mitte nagu oleks ta kartnud — sest sellest ei olnud tema juures juttugi —, waid nähes, kudas see noor, wai  ne mees külma werega   oneskuuli kätte wõttis ja rahuliselt teda palus, enese kõrwas oodata, kunni ta näha saaks, kas põlema s   udatud kuul lõhki läheks wõi mitte. See wõis ka kõige julgemat sõjameest kartma panna. Aga kindral ei mõtelnud kaua. Käed risti rinna päale pannes astus ta noore ohwitseri ette ja seisis s   l kui sammas, kuna see tuld kuuli tulen  ela külge s   utas, mis põlema hakkas.

„Mis mina enese ja oma selfiliste kohta w  lda wõin, seda w  ite ifegi arwata, lapsed! Muidugi ei tohtinud meie pakku jooksta, kui meie   ilemad lohale jäiwad. Aga seda tead  ime: kui   oneskuul lõhki saaks minema, siis saaks ta meid ka pihuks ja p  rmuks purustama, ja seda ära oodates, — mis ma ilma asjata salgan, — tuli kananah   üle ihu.

„Mina nägin, kudas mehed hambaid kottu pigistasiwad, kui tuli tulenõela külge hakkas, ja soowisin südamest, kui ka terve luulide hunikus mõni hää luul seisaks, siis ometi see halwade hulgast oleks. Aga ei, tulenõel põles sügawamale ja sügawamale püssirohi ligemale. Moore mehe jume oli kui rauast walatud ju ta waatas wahe pidamata kindrali otja. Nüüd oli tuli ju püssirohi ligidal. Mina pigistasin filmad kinni ja andsin hinge Sumala hoolde. Aga sääl kuulsin ma oma naabrit õhlatwat, nõnda nagu mõni, kes ju lord wee alla oli wajunud ja jälle päale tulnud. Ma tegin filmad lahti; — tulenõel oli kustunud. Sõna lausumata laskis ohwitser kuuli kindrali jalge ette kukkuda.

„See seisis filmapill wait; ta ei teadnud isegi, kas ta noort meest pidi läbi pistma, wõi kui poega ümber kaela wõtma. Wiimaks pakkus ta temale kät.

„Deldakse, iga üks leida elus oma wäärilist meistrit. Ma olen täna tõeste oma leidnud. Säh, wõtta mu poeg Georgi-rift, sa oled teda täieste ära teeninud; sest kui see tõsi on, et mina rügemendis kõige külmemä werega mees olen, siis oled sina kõige külmemä werega termes Wenertiigis.“

„Seda, lapsed, ütlesiwad ka kõik tõised, kes seda lugu teada saiwad. Pääkindral grahw Diibitsh ise laskis noort meest enese ette kutsuda ja kiitis teda, mis päale ta ärra punastas, nagu tütarlaps. Pärast sai temast meie sõjawäe kõige tublim ohwitser, nagu keiser ise terve sõjawäe ees kiites tunnistas. Aga meie ja ka kõik ülemad hüüdsime teda sellest päewast saadik üksi „külma werega ohwitseriks.“

X. Mõned pildid kodusest lastekaswatamisest.

Kes on kõige esimene lastekaswataja ja laste esimeste eluasatate warjaja? Kes on, teda meie lapse-inglina termitada wõime? —

Koduse teadus on pärast seda, kui mikroskoop (suureks-tegija klaas) ülesleiti, väga sügawaste ühe uue maailma sisse waatanud, mis siia maale saladuses, meie filmadele warjus seisis. Silmade mitu sada korda suurendatud wõimul wõime

nüüd ime ilmutust näha, looduse eluavalbatvate olluSte süüdimist ja kärjede kasvamist vaadata. Aga ka inimeste waimu walla waatamisel tunnen ma filma, terawuse poolest esimese sarnane. See waatab väga sügawesse, waatab hinge elusse. Ta on . . . ema film. Ole sina ka kaua aega kodumaalt ära, olgu su palet päifene põletanud, olgu su teha muutenud: ema film on, kes sind kõige päält ära tunneb. Sest armastus seletab ema filma. Ja armastusel ei ole kusalgi armsamat, kindlamat ja jäädwamat eluaseta, kui ema südames. Ema walwab oma laste üle, ema on laste kilp, ema on lapse ingel.

Inimese meele esimesed mõllumised ja kõige waresmad tundmused mõjuwad kõige enam, seistiwad kõige kauam, ja mis ema, armastuse õilmetega ehitub, lapse südame altari pääle pani, kannab seda sala wäge, mis kõik pahad waimud lapse hingest eemale peletab. Kui meil aga seda ühte oleks, et meie wäetikesed tunni noore ea hakatuseni mõistliku armastuse (mitte ahwi armastuse) soojuses ja selle kaitseingli läe kõrwas wõiksid käia: siis isamaa! wõiksid rahul olla. Nende tundmuste wägi, mis kristliku ema süda meie sees äratab, wäärab palju paha. Veel alles astate järele tungib sagedaste ema armastuse walguS pimedusest walgele, kui wähest maailma tolm peaks olema tial suutnud seda kinni latta. Oh! kas ei ole ju kalmukünkal, kelle all truu ema süda hingab, mitme patukahetseja filma pisarad jooksnud ja mitu meeleparandamise tõutust uuendatud? Nagu armastaja ema film oma last laenatawa elumere pääl saadab, nii ei kauta ka laps oma ema palet tialgi filmist ära. Jah, ise elu õhtul tõuseb veel ära seletatud ema kaju meie filmade ette ja kinnitab ning trööstitib meid.

Sellepärast paneme oma lootuse parema tulewiku kohta kõige päält emade pääle, kelle juurde meid lastekaswatamise parandamisels ka kõik kõrgema waimuga mehed juhatawad. Emadelt loodame, et tulewikus enam auusat meelt, enam truudust, enam armastust, enam usku, enam iseenele ärasalgamist, enam ühendust meie keskel walitsels. Oma armsamates isamaa lootustes peame iseäranis emade poole pöörama. Kas peame? . . . Jah, wististe! Nemad wõiwad meie lootustid täita, kui nad aga tahawad, tõemeeliselst tahawad, armastuse wõimuga tahawad. Aga kas nad tahawad? —

2.

Armas Gesti isamaa! Mõnda aastat olen ma su lahtel pinnal käinud, olen rõõmuga su põllurikkaid väljaid näinud ja su hoolast tööd waatanud. Mu film lendas ka su elutuppa, su emade asupaika, ja kõrw kuulatas kõneshid. Aga mis nägi film? Mis kuulis kõrw? — Paneme sellest mõne pilbise lugejale ette, mis juhtusime kuulma ja nägema.

Meie oleme Saare Matsi talus. Ujan perewanematega ka natuke juttu. Räägin wanemate kohusest lastekasvatamises, hooletandmisest koolide eest, osawõtmisest põllumeeste ja kirjameeste seltsist, ajakirjade tähtsusest, hää raamatute mõistliku lugemise tulust ja mõnest muust tähtsast asjast, mis rahwast kõrgemale waimuharimise järjele tõstawad ja ka rahwa wälisest eht kodanikku tõrda ülendawad. Mõtlen iseenele juures: „Waat, nüüd oled sa jälle mõne seemne terakese wälja puistanud, mis wilja saab kandma.“ Gesti maja-peremees ega perenaene ei räägi wastu, waid on mõttes, nagu kuulaksiwad päält. Aga wale! Peremehe sõnad, mis ta nüüd räägib, annawad tunnistust, et siin ligemise armastus ja üldiselt õhwrimeel mitte ei asu.

„Mis lastekasvatamine, mis kool, mis seltsid? Kadu nad kõik tüüts, ei ole muud kui raha kurnajad. Ja ise weel ajalehed ja raamatud! Kellel neist kõht täis saab? Aga mina tahaks ometi näha, mis mul wigaga on, kui mul hõbe taskus kõliseb?!“ — Umbes nõnda samuti räägib perenaene. Raha, wara, kasu! on nende püüd, on nende hüüd. Ütle nüüd, külawader, mis sinul niisugusest abielu paarist nende laste kohta hääb loota on! Mina omaist kõhast arwan, et kus kuldwastika kummardamine nii jämedal wiisil walitseb, säält on elawa Sumala teenistus kadunud, kes meid oma Poja läbi õpetab lapsusest tema juurde juhatama. Rääname sellepärast omad sammud tõise talu poole ja waatame, mis pilt meile siit filma paistab.

3.

Pitapilli Peep istub oma naese Madliga laua ääres. Lapsed, ea poolest kolme ja kaheksikümne aasta wahel, mängiwad hakatuses tuas, aga kuulawad pärast isa ja ema sõnutelemist päält.

Madli on parajaste suure pika arutamisega walmis saanud, kudus naesemehe-sulaste pidamine kahjulik olla. „Tühi wõtku

neid! Midagi ei jää oma paigale: unustad sa leiwašannika tööki, kohe on ta kadunud, lanapesad seisawad tühjad, sest et munad sulase naese waagnasse weerewad, kus midagi wõtta on, see laub. Selle wastu on poisimeeste pidamine koguni tõine: sina maksad neile oma puhta rahapalga ja pikemalt ei ole tegemist."

"Mis sa nüüd ikka jonnid, kui sa midagi asjast ei tea! Oled ise hooletu, magad sest hommikuni ja laebad siis veel muude pääle. Mis naesel tarwis ennaft meeste asjade wahel segada?"

"Noh, sina oled mul see esimene mees! Waata naabri Andrest, ja suurstele siis veel! Seda wõib meheks nimetada, aga mitte sind. Kas see mõni mees on, kes sugulastele kõik järele annab, mis nemad maja müümise asjas teewad, kelle juures sul suurem osa wõita on? Päälegi hoiad sa nende poole ja räägid ikka minu wastu, kus sa mind pahandada wõid."

"Kuule naene, pea oma suu! Ikka see wana lori! Kas sa ei tea, et mees on naese pää ja sul midagi ülemist ei tohi olla? Ära ärita mind wihale!"

Muidugi ei tee need sõnad naese pilwist nagu lahtemaks, waid pilwede murd läheb veel suuremaks. Kunni hää hoog wihma neid jälle lahutab. Mõni kord on asi veel pahem, sest ta ise müristamist ja wälkugi tuleb ette: sõimusõnad langewad ühelt poolt tõisele poole, ufsed käiwad fluu ja fläu ja kui mõni laps ehk muid kogemata juhtub niisugusele elawale, wiha-elektri wäega täidetud pilwale, s. o. isale wõi emale tee pääl ette, siis langeb terve hoog selle süüta looma kaela. Raua aega wihas-telewad wanemad tõine tõisega, s. o. ei räägi üht sõbralikku sõnagi, ja kui nad just sunnitud on tõine tõielt midagi küsima, siis sünnib see koera hammustamise kombel.

Armas isa ja ema! Kas peame imeks panema, et teie lastele sõbrufeta ja kare olek tõine tõise, teie eneste, pere ja ta muude inimeste wastu otse kui tõiseks loomuks saab? Kas peame nende süüks arwama, kui neil usaldus teie wastu laub, sest et tõine tõise wastu ülekohutulised ja armuta olete ja nemad teist eneste wastu paremat ei wõi loota. Päälegi olete oma ülekohtulist meelt ta nende wastu selle läbi ilmutanud, et neid ilma süüta oma wiha wälja kallamise riistaks olete teinud. Mõni wanem on ise veel nii pöörane, et ta ei arwa sellest küll olemat, kui ta lapsed tema tüli oma abikaasaga päält kuulawad ja näewad, waid ta püüab päälegi lapsi oma poole pääle saada, kui isa, siis ema wastu, kui ema siis isa wastu!

— Armsad wanemad! Mõtelge selle pääle, et kõige suurem kasvatamise nõuu on: eeskuj. On see häa, siis on ta mõjudus häa, on see paha, siis on ta mõjudus paha. Tõisiks pidage meeles, et lapsed enestele kõige ülemaks eeskujuks oma wane- maid wõtawad. Kolmandaks tuletage meelde, mis meie Issand Jeesus wäetikeste pahandamisest ütleb.

Sa nüüd teile, armas abielu paar, weel sõna kaks neljasilma all teie wastastikufist õigustest. Minu aru järele ei ole sääl tarwis tõine tõise wastu oma woli üle suurustada. Armastus peab see side olema, mis teid eluajaks ühendab. Aga armastus ei küsi iial suuruse ja õiguse ja woli järele, waid ta usub kõik, loodab kõik, kannatab kõik w. Ma tuletan teile uueste Nuti eeskujuga ja sõnu meelde: „Sinu Jumal on minu Jumal. Surm peab mind ja sind ühest ära lahutama.“

Meie oleme nüüd ainult wanemate juures wiibinud ja näitanud, kuidas nende eneste elu ja olu läbi laste kaswatuses kahju ehk kasu võib sündida. Kuulame ja filmame nüüd ka wanemaid laste seltsis.

4.

Alles mõne päewa eest oli Liisa emalt õppinud nõelaga ümber käima. Nüüd pidi ta ema kõrwas oma osawuse proowi tegema ja taskurätikut ära palistama. „Tahan õiete ilusaste teha,“ mõtles Liisa omas meeles, „nii et ema kindab, ja isa — jah, kes teab mis tema weel teeb, kui töd ilus on.“

Aga sääl oleks ja pidanud nägema, kui usinaste wäikene tütarlaps õmbles, nii et ise wõi-kannikagi, mis ema enne oli õhtu- ooteks annud, ära unustas. Aga Liisakene ei olnud mitte üksi usin, waid ta tahtis ka oma tööd hästi teha, sellepärast jooksis ta ilka wahete wahel ema juurde ja küsis: „Kas on nii hästi, armas ema?“

Sa jälle läks ta usinaste töd kallale.

Aga kui just tööl kõige parem mõnu oli, tii! pistis hääl laps oma sõrmesse, nii et ta ehmatuse ja ootamata walu pärast esiteks lohmetanud oli. Ta jooksis wiimaks ema juurde ta tegi nii halenutuse näu, et kiwid oleksiwad pidanud ärdaks minema.

Aga ettemõtlemata ema hakkas, kuna ta lapsi äpardusest oleks pidanud kahetsedes osa wõtma, suure häälega naerma ja kõik tõised lapsed naersiwad ühes.

See läks Liisa südamesse. Ta wiskas taskuräti sinna paila ja jooksis larkudes kõõli Mari juurde, peitis oma pale tüdrukü põlle sisse ja nuttis kunni küll sai. Mari oli osawõtlik, määsis sõrme nartsuga linni ja tõendas, et ta warsti paraneb.

Ena mitte kohanen naermine ja pillamine oli lapse südames tema wastu pahameelt sünnitanud. Ja et ena ka edespidi, kui Liisa kudadgi wiisi oli haiget saanud, teda naeris ja pillas, siis läks lapse süda ena wastu külmaks. Ja ilka ei teadnud weel ena, kust see tuli.

Sellepärast: Lapse ena, waata ette, et sa kergemeelse pillamise ja naermise läbi oma lapse südames enese wastu külmust ehk koguni wiha ei kaswata!

5.

Suures M. külas oli abielu paar, kes paremat ajawiidet ei tunnud, kui oma ligemist sorida.

„Waata, kudas Naruski Sohwi torebalt astub, nagu ei oleks ta sõrme otsagagi porist wet liigutanud,“ ütles naene.

„Ta arwab, et küla rahwas ju wist ära unustanud on, mis tal minewal aastal Wõnniste Kaarli tegemist oli? — Hm!“

„Eks sa ei näe sepa Tiit,“ tähendas mees, „kes seda kord naeseks saab, küll see teab, kudas Türgi pipar maitseb. Waata, kudas ta ennast ehtinud on, kudas ta kehiteleb!“

„Ratsuge kõik, kudas kirjutaja noorsand uhkusteleb! Tuhat lahju, et tänaw natukene laiem ei ole. Kui ta ka wähe oma wõla pääle mõtleks, mis tal Mätiste Andresele maksta on, küll ta kõrkus lauks siis sootumaks ära!“

„Waata, kui näruselt Pika Matsi lapsed ümber jookswad, kui näutumad nad on, otsugu oleksiwad kanad leiwapalutse käest ära söönud! Surnuteft ei pea küll muud kui hääb rääkima, aga nende isa oli ometi tige inimene. Mis õnnetust see mees ilmas ei ole sünnitanud! Sumala karistus ei jää tulemata.“

Sellesarnaselt teadsiwad nad pea igast inimesest paha rääkida ja rääkisiwad suure häämeelega. Kõikide inimeste wigastid, mis osalt ju ammu oliwad ära unustatud, saatsiwad nad walge ette. Ja kus nad kellegilt nime mööda paha ei teadnud, sääl püüti kõige wähemalt tõise auusat nime kahtlaseks teha.

Nende lapsed, kes kõik kuulsiwad ja isuga tähele paniwad, mõtlesiwad lõppeks, et kõik inimesed ilma pääl, pääle nende isa ja ena ning nende, kelmid ja tõlplased on, põlgasiwad kõiki muid ära ja näitajiwad seda edewal kombel oma olemisega üles.

Nad mõtlesiwad üksi enese pääle, ilma et neil meelegi oleks tulnud ka muude inimeste õnneks sõrme otsagi liigutada. Sellepärast: Ema, isa, ärge lautage oma armastuseta juttude ja sorimise läbi oma laste südametest ligemise armastust ära!

6.

Rustas nägi kirju liblita oma ees lendawat, kui ta parajaste wee kruusiga kaewu äärest tuppä oli tulemas. Ta tahtis looma finni wõtta, joofsis järgi, kumardas ja kullus maha; kruus katki. Hirnu pärast oleks poisifene maa alla pugunud. Aga wiimaks arwas ta ometi kõige parema olewat isale äpardust teada anda. Ta läks aeda isa juurde ja ütles ärdalt: „Armas isa, ära saa wihaseks, ma tahtsin üht liblikat finni püüda, kullusin sääl juures maha ja kruus —“

„Ja tegid kruusi katki?“

„Jah, tegin küll, armas isa, aga kogemata, anna andeks!“

„Dh fina jumalakartmata loom! Dota, mina tahan sulle kruusi walada, et sa tõine lord paremine tead ette wadata.“

„Dh, isa! ega sa ometi mind ei peksa? u u u u! Sa lõikad ju paju witsa, anna andeks! u uu! anna andeks, ei ma enam elades —“

„Pea, fina kuri loom!“

„Dh isa! anna andeks! ai, ai, ai! —“

„Waat nii! nüüd pea meeles, kudäs kruusiga peab ümber käima.“

Tõine lord waatas Rustas pildiraamatut. Kogemata tahtis raamat käest maha kulluda, aga ta sai weel ühest lehest finni haarata ja tõmbas selle poolest saadil lõhli. Rustas pani raamatu hirnu wärinal finni ja laudile, aga ei lausunud isale juhtumisest sõnagi.

Mõne päewa pärast otsis isa raamatust midagi järele ja leidis lõhlike lehe. Kohe küsis ta Rustaselt, kas ta mitte ei teada, kes lehe lõhki kiskunud. Rustas tunnistas enda süüdlaseks, aga jutustas ka ühtlasi, miesugusel kombel äpardus oli juhtunud ja palus, teda mitte peksa.

Aga, sääl ei aitanud üksi rohi. Rustas sai oma karistuse, nagu esimenegi lord.

Kuna ta nüüd nägi, et isa millalgi töt kuulda ei wõtnud, hakkas ta enesest seda ära wõerutama.

Kui ta edespidi kudagi wiisi elsis, siis ei tunnistanud ta mitte enam oma süüd, waid salgas üsna ära, ehk käänis

jüü mõne tõise pääle: fõrd pidi tuul, fõrd fass, fõrd mõni ta wennastest jüüalused olema.

Sell wiisil pääsis Rostas iga fõrd karistamata läbi. Kui ta aga tõt tunnistas, siis sai ta pejsa. Kas peame imeks panema, et ta nii waletama hakkas? —

Sellepärast: Isa, ema! ärge sundige mitte waliduse läbi tühja asjade juures last waletama, waid olgu teie ülem püüdmine lapsi nõnda kaswatada, et nad itaigi, ei üheski asjas, ega ka wanemale elueal, teie ees saladust ei pea. Olge oma lastele nende lapse põlwes armastajaks isaks ja emaks, aga pärastpoolses wanaduses neile nende kõige truimateks sõpradeks!

(Järg II. andes).

XI. Mõtte=terad.

Motto: Ei auu see ilal anna mehel',
Kes mõtteta tööd toimetab.
Schiller.

Tee ääres näeme teetulpasid, kelle kiri meid juhatab, kuhu poole peame minema. Inimese sugu kaswamise ja kaswatusmise tee ääres, mis ju ära käidud on, seisawad ka niisugused teetulbad ehk juhatajad. Et igaüks inimene hakatusest lõpetuseni ära käidud teed uueste peab tallama, siis peab tema teetulpade kirja tähele panema. Aga iseäranis peawad seda tegema tõiste teejuhid, s. o. koolmeistrid ja lastekaswatajad. Muidu mõikswad nad waletae pääle juhtuda ja eksitusse sattuda.

Niisuguseid juhtkirju, üleüldiseid, siis iseäranis lastekaswatajatele ja koolmeistritele, olen ma mõne tofina kokku korjanud, osalt ka omast eluteadusest lisandanud ja panen siin oma auustatud lugejatele tähelepanemiseks ette.

1. Üleüldised:

Inimene on looduse pikk mõtlemisemärk.

J. Paul.

„Sige isetundmine annab inimesele õige alanduse, aga ka ühtlasi õige isetundmuse.“

„Keskmisel waimud mõistawad kõik hukka, mis üle nende silmaringi ulatab.“

„Tühjad tõrred kõmisewad waljuste, kuna täidetud suurt häält ei tee.“

„Kellel kõrwad tõsidusele lufus seisawad, selle õnnistust nõudes peab meelt ära heitma.“ Cicero.

„Ükski sääli on tõsine waimu walguse kaswamine, kus inimeste elukombed paranewad; paremad elukombed annawad kõige kindlamat tähte parandatud kooliõpetusest.“

„Rahwaste wahel ei ole auusamat mõitlust, kui püüd esimene olla inimeste armastuses ja waimu harimises.“

„Sõbralikult annawad kuu ja päike tõine tõisele teed; kui mitte, oleks ka neile kitsas nende suur koda.“

Sundus, mis harib, on terwiseline; priius, mis midagi ei õpeta, on kahjuline. Tegnér.

„Wähe on niisuguseid häätegitajaid, kes mitte saadana lombel ei nõua: Seida maha ja kummarda mind!“

Laiskus on keha rumalus, ja rumalus on waimu laiskus. A. Piirikivi.

„Midagi ei ole mõimata ja ikka on teeradasid, mis igale sihile saadawad. Kui meil aga tarwiline meele kindlus oleks, siis ei saaks meil itaigi tarwilised abinõuud puuduma.“

Uhu elu! Ta õpetab paremine, kui kõnemees ja raamat. Göthe.

Keel on rahwaste waimu väljaspoolne ilmutus; keel on nende waim ja nende waim on nende keel; mõlemad on üks ja seesama. W. v. Humboldt.

Keele õppimine on ülem kui keelte õppimine, ja kõik kiitus, mis wana-keeltele, kui waimu harimise nõuudele, antakse, läib kade kordsest emakeele kohta, mida palju õigemine keelte emaks peaks häälitama. J. Paul.

Pääle emakeele on wanaema (Soome) keele õppimine üks meie isamaa kõige tähtsamatest ettevõtmistest.

Enimese kõige kallim omandus pääle'usu on ta emakeel ja tema õigus; need kogu sünnitawad üht püha kolmainusust, kes wiletsuses koos seisawad ja koos langewad. Kes neile truul, see armastab tüt, on julge, tugew, ohwimeeleline, õiglane — kes neist langenud, on walelik, kartlik, nõder, isehahne, ülekohutune — seda õpetab ajalugu: et õppigem ometi temalt!

Jegor von Sivers.

2. Lastekaswatajale:

Lastekaswatajatele on väga tähtjas, et nemad tarkade arwamisi ja eluteadusi järele uuriksid. Gerhart.

Ülemaks kui maalmeistrit, kui pildiraiujat, kui kõiki kunstnikka pean mina noorte hingede kaswatajat.

Chrysostomus

Lapse esimese hingetõmbamisega hakkab tema kaswatamise töö. J. Paul.

Hää kaswatamine on kõige parem kooluhoidmine, ja rumalus on maal kõige kallim asi. A. Schmidt.

„Enamiste kõik halwad omadused, mis meie laste juures ilmsiks tõuswad, on kas wanematest päritud ehk esimese kaswatamise süü.“

Lastekaswataja! Tuleta, iseennast läbi katsudes, oma lapseõlwe meelde; tõeste, selle läbi saawad mitmed kaswatamise wead tagasi hoitud.

Thu on hinge raudriie; peab see vastu pidama, siis tarasta teda külmas ja kuumas. J. Paul.

„Terwisehoidmise õpetus on üks kõige ülematest õpetustest.“

Laste pääle waadates waatame tulewikusse, kuhu meie jalg ei üal ulata. J. Paul.

Ust, kui kõige ülema priiuse kaswandumus, ei wõi mitte
sunduse waral, waid ainult kaswatamise ja oma kindla usu
waral kaswatatud saada. R. Hase.

Tuletage meelde, et ka kõige parema ja selgema mõistu-
sega pää, kõlwatu ja rikutud südamel üle, templi sarnane on,
mis rõõwlikoopa pääl seisab. Tegnér.

Kiituse wäärilised koolid on usu ja kõigi auusa elukom-
bete hallikad. Lutherus.

3. Koolmeistrile:

Kaswata iseennast, enne kui sa tõisi kaswatada tahad;
aita iseennast kõrgemale hariduse järjele, enne kui sa tõisi
kõrgemale järjele awitada püüad. Beneke.

Koolmeister, kes ikka enese täiendamiseks tegew on, teeb
sellega ühtlasi ka oma kooli täiendamiseks tööd. Pestalozzi.

„Koolmeister, kes raamatute lugemist hooletusse jätab,
on päranduseta mees.“

Lapse meel on üks koolmeistri käsi-raamatutest, kelles ta
alaliselt lugema peab.

Hää kool sünnitab pea hää kogukonna. Kellner.

Kool on aja ja tema püüdmiste peeglikuju, wäga õrn
rahwuse elusoojuse thermometer (soojamõõtja.) Schiller.

Rahwakooli töö on waimu wallal aluspõhja panemine.
Aluspõhi on terve maja põhi; ta annab nii wäljaspoolistele
kui seespoolistele seintele ja tubadele tarwilist tuge. Temaga
seisab, temaga langeb maja. Sell-pärast, koolmeister, wiibi
oma laste waimuhariduse aluspõhja pannes,
kanna kõige suuremat hoolt seda ehitades!

„Mitte selle pääle ei ole rahwakoolis waadata, et ruttu
üks tükk tõise järjele mööda saab saadetud, et hää jagu õpe-
tuse materjaali lapsele saab pakutud; waid selle pääle, et
pakutud materjaal lapsele tõeste kadumata waranduseks saab.

Selle poolest on, kui meie mõedu järele arvame, pool osa sagedaste enam kui täis. Mõni kurb tund jääb truul, aga noorel ja harjumata koolmeistril maitsemata, kui ta seda kullast manitsuse sõna tähele paneb: Pea piiri! Non multa, sed multum! s. o. mitte mitmesugust, vaid palju!"

Noormees, ära tuuliskele! Tea, tuulispää tormiga tõuseb, tormi kiirusel kaub; tea, hõle tuli ei kesta kaua, tuisi ei tuuri, jadu ei seisa, wälf ei wälta. Aga waata tamme kaswu! Astu tema teel!

Andke oma lastele kõige päält teel (fõne); sest sõna äratav mõtet. Denzel.

Koolmeister, tea, et sa palju enam selle läbi toimetad, mis sa oled, kui selle läbi, mis sa tead. Rehr.

"Õpetus ja eeskuju peawad koolis nii kofku sündima, et üht kõise asemele wõib panna."

Ühelgi õpetusel ei ole enam mõnu, kui elawal eeskujul.

Koolmeistri wooruste summa on armastus ja rõõmuline meel. Seda õpin ma omas koolis. Kui ma õiete rõõmuliselt koolituppa astun, siis on mu koolilapsed inglid ja kõik lähed hästi lorda. Sailer.

Sige kaswatamise proow on lapse rõõmuline meel ja awalik olemine. Schwarz.

Kurba meest ma sallin, aga ei iialgi kurba last. J. Paul.

"Koolilaste ja koolmeistri rõõmus meel on hää kooli eluõhki."

Sõnakuulmine on kõige ülem woorus, lapse pää woorus, kellest kõiki kõisi woorusi wõib kergeste kaswatada. Diesterweg.

Sõnakuulmine on ülem kui õhwer. Saamuel.

Wäljaspoolne kooli-lord, koolilaste puhtus, waius ja haritud lombe on kooli sihemise häduse märgid. Pestalozzi.

Mitte asjade warjud (sõnad), waid asjad ise, kes meelte pääle mõjuwad, peawad laste ette toodama. Slnsi waatamisega ja näitamisega, mitte palja aruliku sõnaseletamisega, peab õpetus algama. Näitlikust õpetamisest aruneb teatav teadus.

Comenius.

Ärge tehke õppimist ja õpetamist lastele piinaks!

Midagi ei mõju laste kohta vähem, kui ähwardamine mis enne õhtut täide ei lähe.

J. Paul.

Ole kitse karistamises ja tasumises!

Dige koolmeistri süda, film ja kõrw ei ole üksi koolituas tegew, waid ka väljaspool muretseb ta oma koolilaste eest.

Ratichius.

Pidage suu, hoidke kõrwad lahti ja tehke tööd! J. Zimse.

Baaris sul seisku su süda ja pää!

Julgeste ütlen: Siis kool on sul hää.

Õnnelik koolmeister, kes oma töö palka südametunnistuses otsib ja leiab.

Rehr.

XII. Soome rahwa wanad sõnad.

Soome keelest: J. Bergmann.

1. Ei tegewal töö lõpe.
2. Ei kantud wesi kaewus seisja.
3. Täna kuld, homme muld.
4. Kuused paukudes põlewad,
Halbid tiibelbes kõnniwad.
5. Kuule selle kuuse kōhinat,
Kelle tüwile toetad.
6. Lendaw lind saab setugi,
Magaja mitte midagi.
7. Millal laisk saab teha tööd?
Talwel ei tohi, pikad ööd,
Sumel ei saagi wõõle wõöd,
Sügise tormab tuulehool,
Kewade wesi kõigel pool.

8. Algus tööd elustab, lõpetuses seisab kiitus.
9. Ei ai aita hädaft ega õh päästa ohust.
10. Anna koerale liha, saad luud tagasi.
11. Mida noorena õppisid, seda wanana tead.
12. Ei sääse häält taewa kuulda.
13. Paha seda hoost joota, kelle kael kange ning pää ei painu.
14. Parem püü peus, kui laks oksal.
15. Ei laks lõwa kiwi häid jahu tee.
16. Peremehe film teeb hobuse lihawaks.
17. Peremehe jalg rammutab põllu.
18. Hiljufeste ilmub hää, aega mööda astub launis.
19. Kes kuuske sihis filmas peab, see kadakasfe komistab.
20. Hää tõutus, laks fät.

XIII. Päew ja öö.

Öö ja päew sõnutelestiwad tõine tõisega, tühn neist esimene olnes. Tuline, hiilgaw päitsepõis hakkas päale.

„Waene, pime ema,“ ütles ta, „mis on ka sinul minu aasade, minu elusa elu jarnane? Ma äratan, mis sina oled ära surmanud, jälle uue olemise tundmisele; mis sina nõdraks oled teinud, teen mina erguks.“

„Aga kas antakse sulle selle eest tänu?“ ütles alandlik öö, kes oma pale oli warjuga katnud. „Kas ei pea mina kosutama, mis sina oma tuhinaga oled wäsitanud? Ja kudas wõin ma seda tõisite, kui et sind ära unustatakse? — Mina selle wastu, jumalate ja inimeste ema, wõtan kõik, mis ma sünnitasin, rahus oma hõlma; nii pea kui mu riide palistust puudutakse, unustab kõik sind oma filmakirja töödega ja pää wajub tasakeste alla. Ja siis kosutan ja karastan mina südant taewa lastega. Selle filma eest, kes sinu paistel ilalgi taewa poole waadata ei wõinud, wõtan mina, kes ise warjatud olen, warju ära ja lasen teda näha lugemata hulk päikesid, tähe-lujusid, uusi tähti, ja tunda uusi lootusi.“

Praegu puutus sõnuteleja päew öö riide palistust ja waituses ning wäsimuses langes tema ise öö kinni kaetud hõlma. Tema aga istus rahulikult oma tähemantli sees, tähefroon pääs ja palgelt paistis igawene rahu.

XIV. Seedri-puu.

Üks seedri-puu kaswis kuuskede wahel üles. Nemad jagasiwad temaga wihma ja päiksepaistet. Ja tema kaswis kõrgeks, palju kõrgemaks, kui kuused ning waatas kaugele ümberringi alla orgu.

Sääl ütlesiwad kuused: „Kas see sinu tänu on, et sa ennast kõrgemaks ajad, sina, kes sa nii wäikene olid, sina, keda meie toitsime?“

Uga seedri-puu wastas: „Õnutelege sellega, kes mind kaswada kästis!“

Ja seedri ümber seisiwad kibuwitsa põesad. Nende wiha süüdis põlema, kui nad teda nii suures wägewuses taewa pale ees nägiwad seiswat ja hüüdsiwad: „Häda toredale, ta kaswab üle määra!“ Ja kui tuuled seedri-puu wägewaid offi kiigutasiwad ning palsami lõhn terwet maad täitis, pöörasiwad offkalised kibuwitsad ennast temast ära ja karjusiwad: Häda ülemeelsele! Tema uhkus kohiseb kui mere laene! Häawita teda ära, sa taewa Püha!“

Ja kui nüüd tuliwad meremehed ja oma kirwe ta juuresse löiwad, siis tõusis suur rõõmulisa:

„Nõnda karistab Issand uhket, nii ta alandab wägewat!“

Ja tema langes ning peksis latki ja purustas pihuks rõõmustajaid oma wägewate okstega.

Ja tema langes ning hüüdis: „Ma olen seisnud ja saan seisma!“ Ning need mehed seadsiwad teda püsti mastiks oma funinga laewas, ja purjed paisusiwad, laew lendas ning kandis warandust kolkku funinga warakambriisse.

XV. Laste firjadest.

Lapsed on wanemate, lapsed on rahwa kõige ülem wara. Iseäranis noor sugu on see põld, kelle sees need waimu ja südame harimise wilja-terad peawad idanema hakkama, kaswama, õitsema ja wilja kandma, mis meie korjame ja tema sisse külwame. Iga rahwa noore soo sees seisab selle rahwa tulewik; nit seisab ka Eesti laste sees Eesti rahwa tulewik. Uga kus oleks

neid wanemaid leida, kes mitte oma lastele tulusat tulewisku ei soowiks? Ei kusagil. Wõiksimine ka küsida: Kus leiame üht isa ehk ema ehk üleüldiselt üht mõistlikku Gesti hinge, kes mitte ka oma rahwale hääd pärandust pärida ja tulusat tulewisku ei soowiks? Jälle: Ei kusagil. Palju enam on wististe iga wanema ülem soow oma lastele, niisama ka iga rahwasõbra soow oma rahwale kõige paremat pärandust pärida jätta.

Aga misjagusel wiisil saab see soow täidetud? Kostus: Kõlwa oma laste sisse tulewiku tarwis puhas waimu ja südame harimise wili! Siis on käes.

Niisugust puhast seemet on meie G. R. Selts jõudu mööda oma „Toimetuste“ läbi, mis enamiste kooliraamatud on, püüdnud külwajate kätte muretseda. Sa see püüd on tal diete hästi siginenud.

Aga hoolsad külwajad ei lepi üksi sellega, mis koolis nende harimise ja hoidmise all seiswale põllule idanema pannakse, waid nemad püüawad esiteks põldu umbrohu seemnete eest, mida waenlane walmis on nisu selka pilluma, hoida, tõiseks ise uut seemet juurde lisada (wõib olla, et mõni tera ei idanenud, sest et ta wähest parajat kosta ei leidnud) ja kolmandaks üles tähtawat orast kareda külma ja muude wastaliste ilma muutuste eest kaitsta. See on üleüldiselt ära seletatud:

Kooli töö üksi noore sugu südame ja waimu põllul ei mõju, waid kodu peab ennast kooliga selle suurele tööle ühendama: kool ja kodu käigu laste kaswatamises ja koolitamises käsi käes. Nagu mõistukõnes tähendatakse, täiendagu, lisandagu ja toetagu kodu kooli õpetust, hoidku lapsi halwade eeskujude ja ropu nalja ning üleüldiselt sõnade eest, mis ei sünni, mis lapsi hõrna südant wõiwad ära rikkuda, mis koolis antud hääd õpetust ära kautawad ja paha asemele panewad. Iga üks mõistlik isa ja ema hoiab oma lapsi kardetawate ja kahju saatjate asjade, iseäranis kahju saatjate raamatute eest, hoiab neid niisuguste suuremate inimestega ehk tõiste lastega ümber käimast, kellest nende lapsed paha wõiwad õppida. Nad waliwad oma lastele hääd raamatud raamatute hulgast. Sest nagu halwad seltsilised ja kõlbmatad raamatud lastele ütlemata suurt kahju wõiwad saata ja koolis külwatud hääd seemet ära lümmatada, nii wõiwad selle wastu hääd seltsilised ja kõlblikud kirjad ütlemata suurel määdul terwet laste kaswatamise ja koolitamise tööd toetada.

Sa et lastewanemad wõiksiwad kirjade wäärtolemist, mis nad oma lastele lugemiseks tahawad kätte anda, kaitsta, olgu neile järel seisaw, mitme lastekaswataja läbi kofu seatud peegel juhatajaks.

1. J u t u d.

Juttude püüd peab olema noorele lugejale üht pää puhuse-mõtet kujukilult waimu filmade ette maalida ja temale elust näitusi (kujusid) nii eesmärgiks kui ka wastakaitsemiseks (hirmutamiseks) ette kanda. Niisugused woorus-kujud wõi woorus-eesmärgid peawad tõeste woorad olema, aga ikka wõimise piiris seisma, s. o. ei pea mitte niisuguseid tegusid inimestest rääkima, mis üksi wähest inglid wõiksid ilmutada, aga mitte inimesed. Tõiseks peawad hirmutuse-kujutused niisugused olema, et nad tõeste lapse südamel põlgamist äratawad ja mitte wähest ka põlgamise wäärt töö järeletegemist.

Laita on kõik need jutud ja jutu-raamatud, mis lapsel üksi ajawiteteks on kirjutatud, mis lapse luuletuswõimu äritawal jutustusel üle määra äritawad, mis meelepuhtuseta kujukid lugejale eesmärgiks seawad ja hirmutawaid wõi põlastawaid kujukid nõnda ette kannawad, et lapse sees põlgamise tundmuse asemel häämele tundmus nende wastu äratatud saab. Laita on ka kõik niisugused jutud, mis rikkust ja ilmalikkust auu tingimata iga wooruse palgaks panewad, kui ka niisugused, mille läbi isedus, kättemaksmise himu, edewus, kõrkus ja selle sarnased ehtitused kaswatatud ja kangustatud saawad.

Asjata on niisugused jutud, mis küll muidu enne nimetatuid nõudmist täidawad, aga seesugust materjaali igapäewasest elust wõtawad, mille läbi mitte noorte lugejate filmaring loiidatud ei saa.

2. A j a l o o d.

Need tahawad lapse waimu minewikusse juhatada ja neile säält sündmusi ja ühtluid kujutusi wõi inimesi ette tuua. Nende lugude jutustamise kasu peab pääle selle kasu, mis igalt liht jutult nõutakse, ka weel olema olewiku parem arusaamine ja sellest õpetuse wõtmise tulewiku tarwis. Ajalugude jutustaja peab omad lood tõt mööda ja elawalt rääkima. Luuletatud historia kujutused historialikkude juttude juures olgu nimelt selle aja kujutuste sarnased, mille seest lugu on wõetud. Need kujutused wõiwad sellepärast üksi oma aja mõtete piiris ilmuda.

3. L ü k k i d g e o g r a f i a s t j a l o o d u s e s t.

Need tahawad lastele kujutusi loodusest ja rahwaste elust ette kanda ja selle läbi laste sees looduse märkamise meelt ja inimeste elu tähelepanemist äratada. Nende tükkide kirjutaja peab püüdma elawalt ja elustawalt jutustada, aga

ta peab ifka tõe põhja pääle jääma, s. v. peab asju nõnda rääkima, nagu nad tõeste ilmsi on. Looduse lood mõivad ka juttudeks walatud saada (nagu see „Laste Kirjalogu“ I. andes on sünninud), aga siis on selle pääle waadata, et inimesed, kellest nendes ka ühtlasi räägitakse, asja ja aseme kohta sünniwad.

4. E n n e m u i s t s e d j u t u d.

Need tükiid tahawad noore lugeja luuletuswõimu harida ja teda selle eest kaitsta, et ta (laps) oma waimu mitte ise walatud hirmutuse kujutustega ei täida, mis läbi kergelt eba-ust ja kartus kaswatatud saawad. Nimelt räägitagu niisugusid ennemuistseid juttusid, mis rahwaste muistsesest ajast seletust teewad, lapsle ilusaid üleilmalisi ilmutusi ette toomad ja teda awitawad ilma elu natuke lauliku wõi luuliku waimus waatama, mis läbi aga laps ei millgi kombel päris elust ei pea ära wõerutatud saama. Ennemuistaste juttude kujutused peawad hingetundlikult (psühholoogia järele) tões ja ka ühtlasi eluõpetuseks, iseäranis päraspoolse wanaduse kohta, olema.

5. W a l m i d.

Nendes ilmutatakse mõistmata loomade ja inimese töid ja omadusi ja tahetakse neile selle läbi elamises kujudes elutarkuse seadusi ja õpetusi anda. Aga seba õpetusi peab noor lugeja kohe ise märkama ja mõistma, siis toob walm täielisi tulu.

XVI. Tähtede waatel.

A. Piirikiwi.

Tähtega täidetud taewas end' ülewel nõlwib,
 Igale poole ta waataja silmades nõlwib;
 Piiskane pimedus katab ja matab maailma,
 Üksi jäält ülewelt sirab mull walguist weel silma.
 Waata ja tunne, mu süda! mis tulsud ja põues?
 Sääst sinu tuldaue hommik sul õndsamas õues.

S i f u.

	lehe kütg.
I. Elu wõi surm?	1
II. Puumurdja.	41
III. Fonograhw i ülesleidja.	42
IV. Hõiskage Jesandale!	47
V. Atlandi mere kaabeli saladused.	47
VI. Salas y Gomez.	53
VII. Henry M. Stanley teekond läbi Kesk-Aafrika.	60
VIII. Austraalia pöesastifus.	73
IX. Ühe wõja soldati mälestus.	75
X. Mõned pildid kodusest lastekaswatamisest.	78
XI. Mõtte-terad.	85
XII. Soome rahwa wanad sõnad.	90
XIII. Päew ja öö.	91
XIV. Seederi-puu.	92
XV. Laste kirjadest.	92
XVI. Tähtede mantel.	95

